

Tartalom

LV. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

2001. JANUÁR

JUHÁSZ FERENC: Együgyű máglya; Csontváz a pokolban	4
KISS BENEDEK: Télvégi variációk; Kutyaálmom; Tiszavirág; Rossz fog; Magyarázkodás; Duhaj strófa	8
SÁNDOR IVÁN: A történelem (regény)beszédes némasága	10
BOGDÁN LÁSZLÓ: átiratok múzeuma (Erdei képek; hetedik: a jósmadár; Nyolcadik: vadászdal; Kilencedik: búcsú)	23
VÁRI ATTILA: Születésnap kiszámoló; Tiltott illat	30
LÁSZLÓFFY CSABA: Kiválasztottak (bibliai vázlat); Könyvjelző	32
GRENDÉL LAJOS: Nálunk, New Hontban (részlet)	36
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Fönt hideg csönd; Sárban lángoló; Február van	49
GÖMÖRI GYÖRGY: Egy tudományos folyóirat margójára; Romlott mártás	52
MIRNICS GYULA: A szerelem vége	53
SILAY FERENC: Apám utolsó leveléből	62
BORBÉLY SZILÁRD: Berlin, Heidelberger Platz	63
SIMAI MIHÁLY: Sólymot röptet a sámán; Testenkívüli pilanat	64
LÁSZLÓFFY ALADÁR: Októberi himnuszok	66
MÓSER ZOLTÁN: Hol, mikor... (A 80 éves Mészöly Miklóst köszöntő sorok)	72

TANULMÁNY

KABDEBÓ LÓRÁNT: Az egymást átjáró hangnemek poli- fóniája (A cselekvés és önfelépítés korrekciós narrációja Kodolányi János Vízöntő című regényében)	73
--	----

NÉZŐ

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Félelmen túli tartományban (Nagy Gáspár: Húsz év a kétezerből)	90
OROSZ JUDIT: A helyettesítés poétikája (Borbély Szilárd: Ami helyet)	97
HELTAI JÁNOS: Balázs Mihály: Teológia és irodalom (Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei)	102

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MAURITS FERENC rajzai a 31., 35., 48., 61., 69.
és a 108. oldalon
MÓSER ZOLTÁN fotói a 70. és a 72. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

BORDÁS SÁNDOR: „...»árnyék« rajtunk és bennünk”
(A mesehagyomány szerepe Csáth Géza prózájában)

JUHÁSZ FERENC

Együgyű máglya

*Minden elmúlt nappal az élet-nap kevesebb.
Menedéket múltban, jövőben nem keresek.
Nem rejtőzöm kőbe, fába, égitestekbe,
tengerbe nem bújok: a tenyészet-istenbe.*

*Így kelek, így fekszem, a jelenre hagyatva,
amíg el nem nyúllok koporsó-alj-banyatra.
Így dolgozom, élek, lángom: benned-vigasszal,
amíg el nem éget a sír-mélye föld-aszta.*

*Fülem a költészet mellkasára tapasztva
hallom szívverésed szívem habzó tavasza:
gyöngyvirág-függőkert, világ-szemhéj, színarany
kezü Csokonai, Berzsenyi, Ady, Arany.*

*Téged Vörösmarty, téged Petőfi Sándor:
Hiteddel etettél, fiókát madárszájból:
mint madár-apa csőr-szorgalma legyet a fán,
s a lány csomag szája füst-méhű vértulipán.*

*És téged nádas-árny tavon: Vajda, Tóth Árpád,
Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula: köd-hárfád.
Téged Illyés Gyula, szénagyűjtő fény-villa.
S tüzed, csontod, sírod úrlomb József Attila.*

*Téged bánat-dzsungel, titok-föld Galapagos:
sárkányok: gyöngy-tornyok, tűzliliom-illatos
egylábon álló kék, mirigyszakáll-madarak,
-szeráf-tojás teknőc-tonnák, toll-szőkökutak.*

*Árny-test magatokból együgyű máglyát raktam,
s nedves az ág, a fű, a fenyőtű alattam,
mint öreg favágó jegesesőben harag
téli erdő alján, testem jéghernyó-harang.*

*Gőzöl hajam, ruhám, fehér kéreg arcomon,
kezemen jég-kesztyű, s lángba csöpög iszonyom.
S őz néz, bagoly, róka, varjú, szarvas, cinege,
s fönt tű-örvény zúgás, s jégvíz világ-köpenye.*

*Hegedűm húrjai, jégcérna-híd, jégcsipke
csúcsfeszülés hangszer fa-címerre feszítve.
Tenyerem alatt láng-kosár, mint kígyófészek,
fázom, hát átadom marásnak, sziszegésnek.*

*Együgyű én máglyát raktam szavaitokból:
rózsaliliomból, gyászbűnből, lét-titokból.
Néz a minden engem: a világ-gömb vak óra,
én meg az egészre: fény-kristály koporsóra.*

*Együgyű szavakból máglyát raktam végtelen
szemgolyódban világ, egyszerűség, s rejtelem.
Sorsom arany-pontok gyűrt permet-társulása,
s a bomlás fagy-űrben mindenség tágulása.*

Csontváz a pokolban

*Hőség. Aszalt minden:
fű, kő, falevél, föld.
A lomb: rom-földszinten
réztoll, cseréptető.*

*Egyik sírgödörtől
a másikig járok.
Port lángol a sírföld:
a gyászra szívárogo.*



*Könnyekre hullt szemcsék:
szemgolyó-víz alkony!
Virágpör szüzesség
a por darázs-arcon.*

*A sírásók, mint a
kőcsiszolók vastag
por-ruhában. Lent a
koporsó földtől vak.*

*Kőcsiszoló fehér
eleven por-szobrok
a sírásók. Kővér
víz a lisztes homlok.*

*Nézem a halottat,
pedig nem is látom.
Gallyról madár: tollak
burka szó-magányom.*

*Szárnyam zománcosan
a hátamba szőve.
Így vagyok dal-magam
halállal benőve.*

*Szivemben nagy árok,
higany-ősgyík abban,
alszik, mint árny-lángok
tó-alja ladikban.*

*Mint tószéli vízbe
süllyesztett bárkában
nyír-rezgés ezüstje:
kés, rongy, rög sík nyálban.*

*Zöld moszat-szakállak,
hínárfelhő kúpok
közt békák ugrálnak:
köd-rügy vigyor-csúcsok.*

*Mint kitömött madár
ülök lakk-csönd ágon,
szemem üveg-kosár
csőr-arc tollpajzs-tálon.*

*Szemem üveg-parázs
koszorú, pupilla
közepén fény-vonás
zár, nincs kulcsa, titka.*

*Szemem üveg-varázs
szőr-kráter fény-gömbje.
Bennem az elmúlás
kóc, fű száraz tömbje.*

*Élek a halálban,
mint zománctojsásban.
Reményem, se vágyam
nincs: föltámadásban.*

*Hitemben magasság,
vágyamban úr-mélység.
Nincs róka-ravaszág!
Erdőm: őz-szelídség.*

*Ragadozó-nézés
nincs merengésemben,
pupillás arany-kés
lét-tekintetemben.*

*Osonás, csúszkálás,
szarvasbogár-csontág
nincs bennem, ezüst-rács
börtön-atombombák.*

*Élek hűség-erdő
világ-vadonában.
Fölöttem zöld felhő,
árny-kazlat fog vállam.*



*S pont-köd lesz az egyből:
csontváz a pokolban!
Csillag-gyémánthegyből
púppá nőtt sár-kútban.*

*Amely, mint púpos pók
világúr-rácsgondban.
Fején szempetty-bimbók
szőr-sír kazettákban.*

*Pedig láng-gomolyban
tőr-pontból születünk
s a világ-anyagban
teremtő szerelmünk.*

*Végül is korhadó
szemétté hullunk szét,
elfövünk olvadó
habos dög-szappanként.*

*Leszünk, mint beszűkült
szén-öreg pupilla:
látás-vak tér-esküek,
égi tó-vak kínja.*

*Élünk, míg kihűlve
forr létünk víz-zsírja!
S sír néz halál-úrre,
halál-úr a sírra.*

*Akár tó a holdra,
akár hold a tóra.
Az Öröklét Pokla
a holt Földgolyóra.*

KISS BENEDEK

Télvégi variációk

1.

*Ahol a nagy fa
elágazik: mint fészek,
maradék hó ül.*

2.

*Nagy fák nyergében
maradék hófolt lovagol.
Csüggeteg vágta.*

Kutyaálmom

*Sóváran néz
a felröppenő
madarak után
Tallér, a kutyám.
Mi a tüdő!
Csak nemhogy ő is
repülne tán?!*

Tiszavirág

*Tiszavirág, te,
élsz a világban, s mit tudsz
te a világról?*



Rossz fog

*Addig tátottam a szám
fogorvosomnál,
hogy már
csodák verme örökre.*

Magyarázkodás

*Ha én egyszer fád lennék,
tüzedre rossz fát tennék,
te meg
engem égetnél tovább,
mert mint mondtam:
én lennék a fád.*

Duhaj strófa

*Tegnap borocska,
holnap Baracska,
ma meg a fejfájás...
Életünk
örökös
megbánás.*

SÁNDOR IVÁN

A történelem (regény)beszédés némasága*

1.

A regény már a huszadik század elején a veszendő személyiség nyomába eredt, de fél évszázad is eltelt, amíg felismerései átmentek a köztudatba. Korszakunk felgyorsulásában rövidebb idő is elég lesz ahhoz, hogy tudatosodjon a századvég regényírásának felismerése: az Én veszendősége után, a történelem veszendősége.

„Kínzó gondolat: egy bizonyos időponttól kezdve a történelem többé nem *valódi*. Anélkül, hogy észrevette volna, az emberiség egészében véve elhagyta a valóságot; ami azóta történt, egyáltalán nem valóságos; ám ezt már észre sem tudjuk venni.”

Canetti gondolatához hozzátenném: valóban, a valóságos történelem helyére egy nem valóságos lépett, ám ez a maszkos karnevál mégis egyének és nemzetek közös, mindennapos élethelyszíne. Hamissága, üressége valóságos minőség, tartalma van. Annak oka, hogy a metamorfózis *valóságát* (valóban) észre sem vesszük, talán az lehet, hogy a történelmi tudat helyére is valami *más* került. A történelem formaváltozataival együtt haladva a szellem formaváltozata: az *informatikai tudat*. A változással együtt jár, hogy a történelem évszázadokon át használt fogalma érvényét veszti, azáltal, hogy alakíthatóságának esélye, majd értelmének illúziója is szétfoszlik.

Ez következményekkel jár a regény formaváltozataira, regény és történelem regény és történet viszonyára. Az egyik változás az, hogy a történelem *nem múltként* jelenik meg, de *nem is jelenként, hanem egymástól elválaszthatatlanul*. Ha a múltba visz, akkor is a jelen csapásain, ha a jelenben játszódik, akkor is múlt árnyékában lépked.

Nem mindig volt ez így. Köztudott, hogy Walter Scott (nálunk Jósika Miklós) történelmi regényírása idején szétvált a jelen és a múlt. Amikor a scotti történelmi regény bővületébe vonta ez európai regényírást, az író a történész által feltárt „álló” múlt mozzanataiból alakította ki regénye meséjét. Ma éppen egy történész, Hayden White mutat rá arra, hogy az objektivitásfogalom, a kronológiai keret, a tudományos linearitás vitakérdései mellett milyen jelentős a történettudós munkájában a művészi elem, a megszokott időrendi megközelítések helyett a szerkezetek, a szervező metaforák használata, a jelen és a múlt közötti tetszetős folyamatok helyett a diszkontinuitások, vagyis a művészi elemek alkalmazása, az egyetlen igazságnak való alárendeltség hiába-valósága.

Mindez megrázkódtatással jár a történettudomány számára is, a regény számára is.

2.

Hasonló megrázkódtatás volt, amikor több mint egy évszázada, szembenézve a történelemmel, a művészet riadtan kérdezte: *de hát mi ez?*

* Sándor Iván a Tiszatáj Könyvek sorozatban megjelenő történelmi esszéinek bevezető írása.

A tizenkilencedik század nyolcvanas évei: hosszan elnyúló formaváltás az európai történelemben és kultúrában. A látszólagos nyugalomban minden erjed, 1914-ben ki-robban. Hermann Broch beszél Hofmannstahl-esszéjében arról, mi van a felszín alatt.

A maszkok mögé pillantó tekintet döbbenetét számomra Cézanne *Mardi-Gras* című 1888-as festménye fejezi ki.

A *Húsbagyó kedd* olyan hatást tett rám, mint Daumier Rocinante képe, amit a regény útonléteinek metaforájaként néztem. A színes függöny éppen csak fellebben. A fehér ruhás, csúcsos sipkájú Pierot és a napóleonsapkás, kárókockás öltözetű Harlekin előlép. A tapsokat köszönve a mosolygó arcra fagyó vonásokból megformálódó maszkok. Minek a látványát festette meg Cézanne a fennkölt és bábszerű mozdulatban, a merev fejtartásban, Harlekin csodálkozó-mérlegelő, Pierot megértő-visszahőkölő pillantásában?

Tudjuk, úgy festett, hogy kiválasztotta a motívumot, aztán megvalósította a róla alkotott vizuális felfogását, könyörtelenül rámutatva a lemeztelenített alapformákra. A *Mardi-Gras* Nietzsche kinyilatkoztatása és T. S. Eliot *Atokföldje* között születik. Az egyiket mintha fölszívna, a másikat mintha megelőlegezné, amikor Harlekin és Pierot tekintete a *megérthetetlenre* való rácsodálkozást rögzíti.

Nézzük az ide vezető történetet. A kiindulás: a világmegértés lehetősége, az „egész” megismerésének igénybejelentése, a személyiség önfelfedezésének, az Én egybetartottságának korszaka a tizenhetedik század elején. A másik pont: az „egész” megismerhetőségébe vetett remény kudarcának, a személyiség veszendőségének világállapota a huszadik század végén.

Négy Pierot-Harlekin ábrázolás. Kettő a *Mardi-Gras* előtt, kettő utána.

A *Lear király* Bolondja mindent megért, mindent kimond. Az összefüggések áttekinthetők, talán Lear is észhez tér, a helyzet nem rózsás, a Bolond azonban magabiztos és reményteli, a színpadtól így búcsúzik: „És oly idő jön, aki még megéri, / Hogy fődivat lesz lábbal mendegélni.”

Watteau nagy *Gillese* szomorú. Rendelkezik elődje után egy évszázaddal némi tapasztalattal, érzi a változást. Tekintetében a korhoz illő szentimentalizmus az újabb felismeréseket kifejező világszomorúsággá konvertálódik.

Itt lép be a sorba a *Mardi-Gras* szereppárosa. A váltás könyörtelenül mutatja magát. Látjuk majd, a *regényben*, a regénynek a történelemhez, a történelemhez való viszonyában is.

A másik két ábrázolás. Az egyik a huszadik század közepén. Már „minden világos”, de mégis: hol az a végső szalmaszál? Estragonnak és Vladimírnak ugyan már nincs mibe kapaszkodni, azért még várnak. Utolsó tettük az egy helyben maradás, aminek minősége van: tehetetlenek, ám nem adják fel.

Jovánovics György bohóca: posztamensen elhelyezett zsáknadrág, zsák felsőrész. Pierot-Harlekin kellékei Pierot-Harlekin nélkül. Maradt: a maszk. Az ember eltűnt. A zsáknadrágban, a zsák felsőrészben „mehúzódó” *ürességbe* legfeljebb beleképzelhetők a test kontúrjai.

Öt változat:

Bölcsség – reménység.

Lemondás – szomorúság.

Felismerés – mosolyráfagyás.

A végjáték virtuális vállalkozásaként: megkapaszkodás.

A maszk mögötti üresség, mint az *utániség* stációja.

Huszonöt éven át írtam történeti esszéket. Jótékony talány, hogy az első annak az évtizednek az eseménysorozatáról beszél, amelyikben a *Mardi-Gras* megszületett, az utóbbiak pedig a Jovánovics művét követő negyedszázad történelmi formaváltozásairól. Az esszék azokon a pontokon metszenek bele a históriába, ahol olyan szerkezeti elemeket pillantanak meg, amelyekből hosszabb távon is talán hasznavehető metaforák konstituálódnak. Elmondhatom, hogy ezek az írások végső soron az élethez, a regényanyagomhoz, a mindennapi munkámhoz való viszonyom egy formáját jelentik.

3.

Sokan próbálták a történelemben játszódó regényt elválasztani a nem történelmi témájú regénytől. Ezek a törekvések nem járhattak eredménnyel.

Leheti hivatkozni arra, hogy Walter Scott kialakította, útjára indította mint ősmintát a történelmi regényt. Valóban, fél évszázadon át, néhol még tovább is, igen erős hatása volt. De jóval korábban is megjelent már a történelem az európai regényírásban. Mondhatjuk-e, hogy Swiftnél, Rabelais-nél, Sterne-nél nincs jelen a história? Igaz, nem mint színes kaland. Hanem mint *tapasztalat és konzekvencia*, mint az életnek a formában megmutatkozó szerkezete, a mindent megfejteni próbáló ész helyén a (kétséges) válaszokba bele nem nyugvó bölcsesség. Allíthatjuk-e, hogy Swift víziója nem históriai tapasztalatból született? És Rabelais módszerében, amellyel minden mozzanatot minden lehetséges nézőpontból megvizsgálva sem jut tételes végeredményre, vajon nincsenek-e benne a történelem menetéből nyerhető intések?

A történelem és a regény kapcsolatának formai arzenálját radikálisan megújító Virginia Woolf hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Tristram Shandy* írója a cselekmény megszakításával és azzal, hogy felhagyott az események ok-okozati sorra való redukálásával, szembefordult korának regényideáljával. Vajon Sterne az epikai formák változatainak megújításával nem a történelem mélyebb erőmozgását fejezte ki száz évvel Walter Scott előtt?

Ugyanezt látjuk a huszadik század végi regényírásában. Böll, Garcia Marquez, Saramago, Ransmayr műveit, szóljanak történelmi vagy nem történelmi témáról, vajon nem a históriának a formában koncentrált tapasztalatait, szerkezete, a róla alkotott írói víziók alakítják?

Több, mint fél évszázadon át hatott a scotti történelmi regény mintája (a magyar irodalomban még tovább). De Stendhal a történelmi témában mégis a sorsok talányait írta meg, nem a történelem színes eseménysorát. Regényei az ember és a história *viszonyáról* szólnak. A sokszor emlegetett példa: hőse a waterlooi csataterén bolyongva semmit sem tud arról, hogy a történelem menetét eldöntő szintéren van. Julien Sorel sem egy (a scotti minta szerinti) kalandregény alakja, a sorsa arról beszél, hogy egy adott korszak karakterére való ráhangolódás mivé formálja a személyiséget. A *Háború és béke* sem csak a háborúról és a békéről szól, hanem az alullevők és a felüllevők nagy, metaforikus kapcsolódásának, a történelem nagy mozgásainak és a mindennapi emberi szituációknak a viszonyáról.

A regény bölcsessége és a tudomány megközelítései Arisztotelész óta közismerten különbözőek. Be kellett ismernem a kudarcaimat, amikor évtizedekkel ezelőtt „önmagában” próbáltam keresni a történelmi regényírás lehetőségeit. Ezzel nem állítom, hogy bárki nem találhat figyelemreméltó szempontokat, ha kísérletet tesz erre. Azt sem mondom, hogy a regényről való beszélgetés szellemének ébrentartásában nem le-



het szerepük a legkülönbözőbb megközelítéseknek. De számomra gyümölcsözőbbek az olyan értelmezések, amelyek feltárják, hogy a történelmi témájú regény egy-egy művel, egy-egy korpillanatban mivel járult hozzá a regény formaváltozásaihoz.

A történelem akkor jelenik meg tematikusan is, amikor a tizenyolcadik század végén kialakul a történelmi tudat fogalma. Akkor változik a regény, amikor a huszadik század elejének gondolkodásában megjelenik az a felismerés, hogy a történelem az élő szellem önismerete. Korunk kérdése: mit jelent a huszadik-huszonegyedik század fordulóján a regény számára az, hogy a történelmi tudat helyére az információs tudat kerül, és a történelem veszendősége mint tapasztalat uralja a jelent?

4.

A tizenkilencedik század történettudománya sokféle nézőpont és rendezőelv szerint kereste a választ arra, hogy mi a történelem. A tizenkilencedik század regényei arra találtak válaszokat, hogy mit jelent a történelem az ember számára.

Öt jellegadó változat:

Walter Scott aprólékosan tárgyyszerű a múlt megelevenítésében, és a korszaknak megfelelően szentimentálisan naiv az elmúlt idők embereinek megrajzolásában. Éppen csak megragadja a kelléktárában, máris elveszíti lényegiségében a történelmet. A história: mint mese és illúzió. A regényforma: a színes kalandregény.

Stendhal középpontba állítja a kor történéseiben sodródó hőst, a diadalmast és tragikust, megrajzolja a történelemben elfoglalt helyzetét. Mi a történelem? A diadal eszköze? A bukás elkerülhetlensége? A história: mint karrier és kudarc. A regényforma: a színes nagy történetben érvényesülő lélektani-érzelmi realizmus.

Flaubert többet ismer a talányokból. A *Salambó*ban már menekül a múltba: „Kevesen fogják kitalálni, milyen szomorúság kellett ahhoz, hogy valaki újjáélessze Karthágót. Thebais sivatagába való menekülés ez, ahová a modern élettől való undorom hajtott.” Programszerűen kelti életre a régiséget és helyezi el benne a korszerű lélekrajzot. Tudjuk, a kettő elválik egymástól. A mitizált, lefesthető és a pszichologizáló között a szakadás áthidalhatatlan. A história: mint menekülésre készítő erő és mint menekülési szintér, kudarchelyszín. A regényforma: a külső egzotikum és a belső korszerű ábrázolás kibékülhetlensége.

Meyernél összecsap a valóságos történelem iránya és a benne élő ember törekvése; a szándék és a történelmi erőmozgás; a történelem formálásának igénye és lehetlensége. De találkozni tud a korszerű lélekrajz és a történelmi alaphelyzet. A história: átláthatatlanság és otthontalanság az individuum számára. A regényforma: a személyiségre szűkített kamaradráma epikaváltozata.

Tolsztoj a *Háború és béke*ben összekapcsolja egyén és tömegek sorsában a történelem értelemvesztését. A história: mint mindent felemészítő mechanizmus. A regényforma: a *külső* és *belső* világokat még összekapcsoló nagytörténet.

Az európai gondolkodásban a „mi a történelem?” kérdése éppen csak megszületett, a regényben nyolcvan év alatt eljut az illúzió, a mesén, a színes nagykalandon át a múlt és a jelen külön entitásként való kezelésétől a kimenekülésig, a kelepcehelyzetig, a história értelemvesztéséig.

Amikor Croce a huszadik század elején azt mondja, hogy a történelem az élő szellem önismerete, olyan alapvetést fogalmaz meg a tudomány felől, amelyhez a tizenkilencedik századi regény rendkívüli tapasztalatot halmozott fel.

5.

Arról, amiről Croce úgy vélekedett, hogy az élő szellem önismerete, háromnegyed századdal később Hayden White úgy nyilatkozott, hogy ha nem találjuk a belső értelmet, szakítanunk kell az álommal, hogy elbeszélhető.

A történelemtől alkotott fogalmak az első világháborút megelőző évek borzongásában változtak. Nietzsche még azt hangoztatta, hogy a történelem megrontja az ösztönöket. Joyce már kijelentette, hogy a történelem rémálom, amelyből fel kellene ébredni. Amiként a *Mardi-Grast* alkotó Cézanne életműve Picasso felé mutat, a regény is arra törekszik, hogy szerkezeteire bontsa a „látványt”. Meg kell ezt tennie, hogy az élet formaváltozásainak mélyére hatolhasson. Újdonság, hogy a történelmi múltról „otthagysa” nélkül a jelenből beszél. Együtt látja a históriát és a mindennapokat. Az emlékek előhívásával emocionális úton építi be az egykorit az éppen történőbe. A múlt nem a saját előtörténetének tükrözése (habár Lukács György is még így gondolta). A történelem nem a haladás útvonala, nem lineáris sorozat, hanem metafizikai dimenzió. Az Idő átértelmezendő, a múlt és a jelen egymásba fonódva formálja az emberi Én útjának-veszendőségének regényterét.

A világ modernista tapasztalata és a korábbi realista irodalomból örökölt regény-tapasztalatok ellentétét ezek a felismerések radikálisan kielezik. De nem a történelmi szüzséjű regények hajtják végre a fordulatot. Miközben Prousttal és Joyce-szal, majd Virginia Woolffal és Kafkával a regény új formák arzenálját teremti meg, a történelem mibenlétével kapcsolatos, a történelmi szüzsében is érvényesülő újabb epikai nézőpontok, beszédmódok és regényváltozatok is megszületnek.

Ernst H. Gombrich, akinek rendkívüli érzéke volt a történelemszemléletében a művészi elem érvényre juttatásához és a művészeti teljesítményekben a történelem mindent átható értelemvesztésének felismeréséhez, mondta fél évszázaddal később, hogy a történelemnek a tudomány számára is felhasználható szemlélete leginkább a regényben valósult meg.

Változatok:

Virginia Woolf Orlandója végigéli az angol történelmet, változtatja nemét, megérkezik a jelenbe. Múlt és jelen elválaszthatatlan tudatáramlásokon, különböző illékony, tartós, fantasztikus, álomszerű benyomásokon át együtt rögzítődik. Virginia Woolf azon meggyőződése, hogy „minden anyag lehet sajátos prózai nyersanyag, minden érzés és gondolat”, miközben korábban soha nem látott módon kitérít a regény formai arzenálját, bevonja a tudat- és érzelmvillódzásba a történelem motívumait. Az ember belső világa magába szippantja a históriát, amely ily módon organikusan van ott „múlt voltában” is a mindennapokban. A regényforma az egyidejűségek és tudatáramlások mentén rendeződik át.

Broch Vergiliusa a mítosz „elnyeléséig” megy vissza. A történelem eltűnik, annyira meghatározó, hogy a regényhős teljességgel azonosul az üzeneteivel. Mintegy maga testesíti meg a múlt szimbolikáját, jelene néhány órájának „lenni vagy nem lenni” dinamikájába olvasztva. A tét: a történelem felülmúlása; a felülmúlás lehetősége: a mű. Így a mű megsemmisítésének vagy megőrzésének dilemmája a történelmi időbe szorított ember erkölcsi-szellemi-önismereti dilemmája. Az univerzális epikai világteremtés korábban ismeretlen nyelvi-formai regényfelfedezésekhez vezet.

Bulgakov *A Mester és Margaritájának* mitikus-históriai-jelenidejű-álomszerű rétegeiben a „mi hát ez?”-re (történelem? élet? múlt? jövő?) vetett pillantás együtt látja a masz-



kot és a mögötte rejtőzöt, az ismétlődések eltérő jelentés- és alakzatváltozatait. A mindennap kelepcéi elől kivonulót a história kelepcéi tartják fogva, a történelemből menekülőt az irracionalizmus univerzális helyzetei. Helytartó és Művész, Woland és Margarita együtt „működik”, mintha Cézanne Pierot-ja és Harlekinje egy varázspálca mozdulatára mozgásba lendülnének, ledobnák maszkjukat, s eljátszanák a metamorfózist elbeszélő regényformához illő kitágított epikai időtérben, hogy mit pillantottak meg a „mi ez?” felkiáltás nyomán.

Bulat Okudzava tizennyolcadik századi alakjai az értelmet vesztett, már az érzelmekek-kapcsolatokat felmorzsoló történelem dilettánsai. Dilettanciájuk abban nyilvánul meg, hogy próbálnak *mindent, másképpen* lélni, gondolni, csinálni. Ironikus helyzet? A történet: a hálóba fogott, a hálóban vergődő személyiség felmorzsolódásának útja. A történelem megfontolt műveletsorozattal mindent feltrancsíroz. A regényforma az osztódó, széthasadó, tulajdonságát vesztő személyiség fokozatainak megfelelően sok nézőpontú, több irányból indított belső monológ, amelyet a szerzői narráció, a dokumentatív és áldokumentatív töredékek egészítenek ki.

Claude Simonnál a nyelv fúzi egymásba a történelmi múlt monumentális és a hétköznapi jelen alig észrevehető mozzanatait. A természet többnyire sártengerré vagy jégmezővé absztrahált víziója, a gomolygó, felfoghatatlan univerzum, seregek vonulásának hangjaival, sóhajokkal, emlékfoszlányokkal, a tárgyak homályba vesző formáival telítődik. A történelem nemcsak az emberből, önmagából is csak talányos nyomokat hagy.

Garcia Marquez mágikus regényvilágában egy, a valóságost átrendező-ironizáló-kifordító történelemben helyezi az epikai téridőt. Kivonul a nem élhető históriából, másikat teremt, hogy az átlényegítettség mint opponálással megalkotott regényvilágban *ugyanazok* az értelemhiányos, embert felmorzsoló erők működjenek. A történelem: „tárgyalóképtelen”. A helyét a mágikus rekvizitumok foglalják el. A személyiség közöttük járja végig útját a felszívódásig. A regényforma átírja a történelmi tudat kialakulása előtti korok gyönyörűséges rémtörténeteit, ember-história-történet-regény viszonyrendszerét.

6.

Ha a századelő fontos gondolatának tekintjük, hogy a történelem a jelen önismerte, akkor századvég felismerései hiteles összefoglalásának gondolhatjuk Peter Burger metaforáját: a jelen nem szikla többé, ahonnan tájolópontokat lehet találni.

Amikor az foglalkoztat, hogy találkozhatunk-e olyan Gilles-ábrázolással (Jovánovics munkája óta három és fél évtized telt el), amely az ürességet *új minőségként*, belakandó históriai időtérként értelmezi, akkor felmerül bennem: a vizualitás találhat-e formát ennek a kifejezésére.

A regénynek is ez ma az egyik dilemmája.

Az információs tudat térhódításában nemcsak a történelmi tudat pusztul el, de a benne korszakokon át éber önismereti készség is. Az újabb nemzedékek ezt a veszendőséget már nem hiányként élik át.

„...*anélkül, hogy észrevette volna, elhagyta a valóságot...*”

Az információs tudat a história tanulságaival sem szembesít. A Másolat-Személyiséget nem érinti meg az elhagyott valóság.

Az élet megváltozott mélyszerkezetét, a történelem értelemvesztését felismerő regény a korábbiaknál teljesebb formai arzenálját mozgósítja. A modernitás és poszt-

modernitás legkülönbözőbb poétikai elemeit átfogó, az elemeknek új „helyi értéket” biztosító kombinatorikában a regényíró egyaránt felhasználja a modernitás két fő irányából (Proust, Joyce) meríthető tapasztalatok évszázados variációit és a posztmodern regény időálló tapasztalatait.

A poétikai szótárak komplexitása még közelebb hozza a történeti és nem történeti témájú regényt. Megkockáztatom: a regény formaváltozásai struktúrájukban hasonlóak ahhoz, amikor hajdan a pásztori-lovag-pikareszk regény poétikai kelléktárából megszületett a *Don Quijote*. Persze semmiképpen sem egy szintézist biztosító új regénykorszak előttnek gondolom a közelmúltat. De megjelentek már a palettán azok a regények, amelyek egyaránt merítenek a klasszikus modernitás és a posztmodernitás szemlélet- és formakészletéből (amiként a *Don Quijote* is merített a lovag- és a pikareszk regények variációiból).

A jelenre és a múltra *együtt* rányitó írói látásmód és poétikai kombinatorika hozza magával a történelmi téma áttűnését a legváltozatosabb tematikákba. Nem probléma már a *Salambo*, a *Háború és béke* vagy akár a *Franciai út* dilemmája. A regény megtalálta a nyelvi-formai eszközöket arra, hogy a múlt történéseibe mai lélektani motivációt vigyen bele, hogy a történéseket a nem-történések vákuumában jelenítse meg, az ürességet, a körköröséget, az utolsó világokban születő első világok emberi helyzeteit leírja.

A történelmi és nem történelmi téma elkülöníthetőségének felszámolása mögött a jelennek mint szilárd nézőpontnak a megingása, és a múltnak mint a tudatból „kihulló” elveszettségnek az *együttes* korélménye áll. A regény abból a felismerésből indul ki, hogy a történelmi tények halmaza, hanem a felidézés megkísérlésének és kudarcának, az emlékezés töredékességének és hitelvesztésének összjátékában formálódik. Magának az egykorinak a megtörténte is a kétséges és megőrzött mozzanatok dialógusában sűrűsödik. A személyes és közösségi felidézésmódok, a patológikus emlékezésstruktúrák, a *most* realitásaiban beszélnek az egykor voltról, a traumatizált múlt folyamatos jelenben kel életre, miközben kezdet és vég hatályon kívül helyeződik.

A nyomcvanas-kilencvenes évek regényteljesítményeinek forgatagából (számomra) figyelemreméltó Saramago és Ransmayr teljesítménye. Két külön regényvilág szemléletben, nyelvben, formamegoldásokban. Abban egyeznek, hogy miközben a klasszikus modernitást meghaladó nézőpontokról látnak egy történelmi világot, mindketten olyan módon klasszicizálják már a posztmodern átmenet nyelvi-formai eredményeit, ami lehetővé teszi számukra az újabb *utániság* komplex kombinatorikáját.

Ha együtt olvasom Ransmayr *Az utolsó világot* és *A Kitabara kórját* Saramago *A kolostor regénye* és a *Vakság* című művével, nem könnyű eldönteni, hogy melyik a történelmi regény és a nem történelmi. Cotta Ovidiusz-szövegének nyomában járó bolyongása kétségtelenül a régmúltba vezet, ám a színterek, a nyelvi teljesítmény, a szintaktikai ironia, az ovidiusziakra rímelő utódfigurák ezredvégisége a lét szöveggé válása és a szöveg, a nyelv léthez hasonlítható végső semmivé tünése jelen idejű korélmény. Ha mai, nem történelmi regénynek olvasom *A Kitabara kórját*, akkor megtalálom azokat a motívumokat és belső emberképeket, amelyek körülöttünk kavarnak, ám közben olyan egykor volt világ dimenzióit is, amelyben a történelem értelemvesztéséről, az Én leépüléséről „begyűjthető” történelmi tapasztalat talál epikai formát.

A kolostor regényének története a történelemben játszódik. Csakhogy a nyelv, a szöveg-szerveződés, a barokkos formaelemek utalástománya ugyanilyen vitathatatlanul gyűjtik magukba a huszadik századi létélményeket. A történet a szintaktikai teljesítményen, a filozofikus nézőpont érvényesülésén át igazán könnyedséggel varázsolja re-



gényuniverzummá azt a történelmi időteret, amelyet a helyszínéül választ. A *Vakság* a mában játszódik. De azzal az ítélettel, amelyet a regényben ábrázolt életről mond, azokkal a motívumokkal, amelyekkel visszaváltoztatja embereit egyfelől a mitikusan vegetatív, másfelől a mitikusan hősiesszintre, olyan tág epikai tériidőt teremt, amelyben történelminek és jelenbelinek az együttállása a látásvesztés közös esszencialitásában kapja meg végső epikai formáját. Ami Saramagónál és Ransmayrnél egyaránt regény-cím is, a *Vakság*, *A Kitahara kór* utal arra, ami már nem látható, csak a lepusztult másolatokon át érzékelhető, utal arra is, aki már nem lát.

7.

Az „üresség”-érzet mint a veszendőség időtere másfél évszázada megjelent a magyar gondolkodás történetében. Mindenekelőtt az irodalom felismeréseiben. A történelem értelemvesztésének a mindennapi élménye Katona Józseftől jelen van.

Balassa Péter Vörösmartyt értelmezve gondolkodik azon, hogy a félelem az emberi katasztrófától, a nemzethaláltól a tizenkilencedik században létrehozta a szorongásos-visszatartásos háritási effektust, amely örökösen elodázta a szembenézést azzal, amiről persze mindenki tudott, „de senki nem hitt a megfogalmazhatóságában, vagyis a megértésében, felfoghatóságában, netán elviselhetőségének igényében vagy próbájában... (Vörösmarty) valamivel szembetalálkozott, amiről sokan úgy gondolták, a továbbiakban nem lehet szembenézni, ám ennek, vagyis tudatosítás és elfojtás ugyanazon dimenzióban felerősödő ambivalenciájának ára volt: az önbeteljesítő előszorongás felemás tabuvá tétele éppenséggel a nem kívántnak a bekövetkezését siettetette.”

Ennek is szerepe van abban, hogy a magyar történelmi regény letér az európai útvonalról. Mások a születéskörülményei, a formakészlete, másképpen kapcsolódik benne a történelmi, mint a folyamatos nemzeti gondnak és kibeszélhetetlenségnek az eseménye és az elbeszélés, mint ezt a dilemmát ostromló történet. Mások a tétjei. Mindezt felerősíti megkétszerezése is.

Ez az oka talán annak is, hogy (az emlékirat-irodalmat nem számítva most) a történelmi regénynek ezzel a sajátos alakzatával indul a mérvadó magyar regényírás Jósikával, Keménnyel, Eötvössel. A történelmi és a nem történelmi regény nálunk elválaszthatatlan. Ez alapot is jelenthetne, ha nem volnának olyan magányosak. Valójában miközben a műfajt indítják, történelem-sors-léleklátásban Katona, Vörösmarty irodalmi rokonkörében maradnak. Tovább írják, amit a *Bánk bán*, a Vörösmarty-költészet teremtett a személyiség megtöretettségéről, összeroppanásáról. Keménynek, Eötvösnek nincsenek regényírói előzményei, de van szellemi környezete: Berzsenyi, Kölcsey, Széchenyi. Ők szembenéznek azzal, amivel a korszak nem tud, nem mer szembenézni, az üresség-, a megoldhatatlanság-élménnyel. Nagy egyéniségek, illetve nagy írók, egyúttal akár egy Stendhal-, Meyer-, Tolsztoj-regény hősei-elbukói lehetnének.

Jósikánál még takarnak a színes scotti függönyök. Keménynél a régiség már nem annyira múlt, mint atmoszféra, a lélek elsötétülése. Regényírása a kibékíthetetlenégek formakeresése: élet és ábránd, elfojtás és kitörésvágy. A végpont a belső (lelki) és a külső (történelmi) katasztrófa. Szerb Antal mondja: eleme a lelki zsákutca, „önkínzó gyönyörűséggel tudja felfejteni a gondolat és szenvedély minden szálát, utánamenni minden gyötrő lehetőségnek, ami a pusztulás felé visz”.

Kemény regényírása Bibó száz évvel későbbi fogalmainak is előbeszéde. Regényírásának történelmi beágyazottságát erősítik esszéi, amelyekben két alapvető lehetetlenülés-

sel néz szembe. Az egyik a demokrácia és nacionalizmus egysége helyett annak ellentéte, a másik az, ami a tradíció nélküli demokrácia és a demokrácia nélküli tradíció következménye, mondja erről Poszler György.

Erre a „végszemmiség”-re (Katona), erre a „Kietlen, csendes, lény nem lakta Éj”-re (Vörösmarty) sugárzik rá Jókai illúzióvilágának napfénye. Ez a dichotómia a magyar történelmi regény egyik sajátos színe marad. Márton László is hivatkozik rá, hogy ami Keménynél sorsanalízis, az Jókainál a meseszöveg kellemessége, és Gárdonyinál majd kiszínezett leckefelmondás. Eötvös az ötvenes évek elején még reméli, hogy meg lehet szabadulni az ábrándoktól: „Talán az utóbbi idők minden szenvedésére, minden fájdalmas kiábrándulására volt szükségünk, hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint hibás az ösvény, melyet a tudomány és politika századokon át követett; de éppen e meggyőződés az első lépés egy jobb jövő felé.” Ugyanakkor mondja Kemény: „Ne kívánjunk csolnakázni a délibáb tengerén.” Innen vezet az út a Nagyidáig és a Hübele Balázsig. Keménnyel megadatik a magyar történelmi regény számára, hogy egy villanásnyi időre együtt haladjon az európai gondolkodás, az európai regény felismerésével arról, hogy a história nem az értelemmel megközelíthető események sorozata. A század végére ez az esély szétfoszlik.

Bibó István vissza- és (ma már látjuk, 2000-re is) előrepillantva szerkeszti meg az európai három zóna évszázados sajátosságának struktúráját a dinamikus nyugatiasság és a dermedt keletiesség *köztességéről*, történelem és gondolkodás elszakadásáról, amikor „semmi sem az, ami”, amikor a törések áthidalhatatlanok, ám nem kizárólag a keleties uralmi törekvés és a nyugatias érdektelenség, hanem a magunk hibái miatt is.

A jókais-gárdonyis pillantás idegen a *Mardi-Gras* bohóspárosától. Az európai történelmi regény már régen továbblép, amikor a magyar az ábránd, a leckefelmondás változataiban kap szerepet a közgondolkodás, az irodalmi tudat, a poétikák alakításában. *A forma visszaigazolja a szemléletet.*

Láttuk: a Proust, Joyce, Kafka, Virginia Woolf *utáni* európai regény mögött ott a történelem értelemvesztésének, az Én veszendőségének élménye; a történelmi emlékezet a jelenen át nyilvánul meg; az Idő új epikai értelmezésén, a regény formaváltozásain át jelenik meg annak a hitnek az összeomlása, amely szerint valamiféle teljességet, lineárisan kifejlődő egészt lehetséges birtokolni.

A magyar regény ütemvesztése abban is folytatódik, hogy miközben az európai regényben egymásra simul a történelmi idő és a jelen, a felidézett és az átélt, a magyar regényben ellentétes ez az irányultság. Ami Keménynél, Eötvösnél még összetartott, az Jókai, majd Mikszáth és Gárdonyi nyomán széttart: élesen osztódik a társadalmi regény és a történelmi regény, süketen arra, amit Croce felismert és az európai regény már hasznosított. A magyar történelmi regény számára a história: múzeum. Mögötte annak a hamis tudata, hogy a múlt a jelen előtörténete, a história lineárisan fejlődő haladásfolyamat. Ez a szemlélet felszámolja a Katona-Vörösmarty-Kemény-Eötvös-tradícióit. Kosztolányi, Krúdy, Márai, Pap Károly egy-egy regénye ellene játszik a domináns alakzatnak, de a „gárdonyizó” (Márton László találó terminusa) történelmi regény adja a korszak divatját. A kivétel elementáris írói erejének valóságérzékével: Móricz Zsigmond. Hosszú idő telik el, amíg a történelmi regényírás megkísérli, hogy visszavegyen valamit a tizenkilencedik század odavesztett tradíciójából. A hatvanas években Sánta Ferenc és Cseres Tibor felbontja a hagyományos regény idő-teret. Belemetszenek az egysíkú, lineáris eseménysorba. Kísérleteznek a gondolkodástörténelmi sémák lazításával. *Az árulót, Az ötödik pecsétet*, Sánta regényeit lecövekei az (örökö-

sen) alul és felül lévő köztük közötti sematizáltan egyirányú kapcsolat, az „egyszerű”-nek kizárólagos makulátlanágként fantomizált illúziója. A *Hideg napokban* Cseresnél már formát talál egy olyan plurális nézőpont, osztott forma, amely ajánlat az önismereti szemlélet megjelenítésére.

Az átütő fordulat Mészöly Miklós sokszor elemzett *Saulusa*. Amikor Spiró György a *Kerengővel*, Dobai Péter a *Csontmolnárokkal* jelentkezik, még csak az látható, hogy az (akkor) fiatal regényírás a történeti témával, a horizont história felé való tágításával lép tovább. Kezdetét veszi a leszámolás azzal is, hogy a múlt mintegy a jelen előtörténete, azzal is, hogy bármiféle elrendező értelem szólhat a jelentől távoli történelemből. Megjelenik – több mint fél évszázados lemaradással – a história személyiséget roncsoló dinamikája, az egyben tartott színes nagytörténet, az iskolás leckefelmondás gondolkodástörténeti, regénypoétikai meghaladásával. Aminek sokáig legjelentősebb teljesítménye aztán Spiró második regénye, *Az Ikszek*.

8.

A kötet esszéit úgy válogattam össze, hogy kirajzolják viszonyomat ahhoz, amit Haydn White a történelem terhének nevez. Azokat a nézőpontokat kerestem, amelyekkel évtizedek-évszázadok óta érvényesülő megkövesedett sémákat lehet szétbontani.

Mindazt, amit az eddigiekben Cézanne *Mardi-Gras*áról elmondtam, bizonyára befolyásolta az a felismerésem, hogy a történelem menetében különböző pontokon beemelve átjárta a „mi ez? mi van itt?” érzése. Ennek szerepe volt abban, hogy kerestem a történelmi tárgyú regényeim változó epikai kombinációit.

Egy idő után felhagytam azoknak a tapasztalatoknak a *kizárólagos* alkalmazásával, amelyekről Flaubert a *Salambót* előkészítő anyaggyűjtésről szólva *Naplójában* beszámol. Nem jelentette ez, hogy feleslegesnek tartottam események megismerését, dokumentumok kutatását, a korszak „körülolvasását”. De *más* kapcsolatoknak kellett mindenekelőtt érvényt szerezniem.

Amikor leültem a tiszaezlári réten a kisiskolásokkal beszélgetni arról, hogy mit hallottak szüleiktől, nagyszüleiktől az (akkor) kilencven év előtti perről, *abban* a jelenben éltem át a múltat. Jóval később olvastam Borges gondolatát: az írjon le egy szót, aki azt megélte. (Borges látomásvilága félreérthetetlenül kivonja ezt a gondolatot egy szimpla analógiás kontextusból.)

Nem szerepel – a hely korlátozottsága miatt – a kötetben több olyan írás, amely a történelem eseményvilágának és az epikai forma kapcsolatának összefüggéseihez is hozzájárul. Ilyen a Vukovich-emlékiratokról, illetve *Az élet méltóságának esélye* című, a '48-as szabadságharc egyik abrudbányai arcvonalparancsnokáról szóló esszé. Azért voltak fontosak a számomra, mert szerepük volt abban a felismerésben, hogy a történelem egy-egy eseménysora milyen sok nézőpontból közelíthető meg. Hozzájárult ez *A futárnak* a szabadságharc más regényeitől élesen elütő történelemvilágának alakulásához, és a később írt *Századvégi történetben* a plurális nézőpontok, az egymásra rétegezetheg alkalmazásához. Nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy, bár mindkét esetben – és történeti témájú regényeimben később is – szívesen végeztem hosszu, alapos kutatómunkát, de mindig jelenidejű impulzusok „találtatták ki” a regény világát. *A futárnál* néhány mondatnyi dokumentáció volt rám olyan hatással, amely szinte *akkori* részvevőként vezetett vissza százötven év messzeségébe. Az eset, amelyről a dokumentációt megtaláltam, 1848. március 15-én játszódott le, ám mintha a jelenlétemben, mintha velem is történt volna, annyira megtaláltam benne saját életem tapasztalatait.

Temesvárott a pesti március 15-e híreinek hatására a hazafias tömeg a főtéren négy sarkán a négy felekezet ünnepi sátrai közül a zsidó felekezetét hazafias felbuzdulásból lerombolta. A *Századvégi történet* egész történelmi anyagát a Clara-figurát megteremtő jelen idejű élmény segített epikai formába rendezni.

Nem műhelynaplóként, még csak nem is alkotás-lélektani mozzanatként tettem ezt a kitérőt. Regény-történelem-történet paradigmaváltozásaihoz próbáltam közelebb férközni. Ahhoz, amit D. Carpp mond arról, hogy a mindennapi emberi tapasztalatok narratív jellegűek, az elbeszélés előbb tapasztalat, s csak azután irodalom.

Nem szerepel a kötetben a *Gondolkodó magyarok* húsz év előtti sorozata kapcsán írt esszém sem, amely a magyar gondolkodástörténet teljesítményeivel, karakterével, folyamatosághiányaival, küzdelmeivel foglalkozik. Azzal a törésekkel teli vonulattal, amelyben mindig mindent előről kellett-kell kezdeni.

Az európai kultúra alapjai fölszámolódásának következményeiről szépen írja Földényi F. László: „A huszadik század vége ahelyett, hogy segített volna Európának visszatalálni önmagához, a médiumok segítségével fölszámolta az önreflexió és önismeret lehetőségét... Aki ma Európát keresi, az Európa-eszme helyett magára hagyott szituációk milliójával találkozik, jelentés nélküli történések tömegével, szimultán események végtelen halmazával, amelyeket nem köt össze semmilyen mélyebb átható értelem. A szituációknak ez a magára hagyatottsága: igazi, a szó eredeti értelmében vett idiotizmus.”

Hayden White a *történelem terhének* azt látja, hogy a kutatások méltóságát helyreállítva vegyen részt a jelennek a *történelem terhe* alól való felszabadításában. De a történelem, folytatja, csak akkor juthat szóhoz a kulturális párbeszédben, ha komolyan veszi kora tudományos és művészi eredményeit, vagyis készséget kell mutatnia arra, hogy megkérdőjelezzen korábbi tudományos és művészi fogalmakat, s ezért minden pillanatban kétségbe kell vonnia a világot, tisztázni kell, mi a különbség aközött, aminek lennie kellene és aközött, ami van.

Nem állítanám, hogy ez a program önmagában és feltétlenül megoldásokhoz vezet egy olyan korszakban, amikor a történelem már önmagában is felszámolódott, amikor a White által még megtisztítottak és működőnek tekintett történelmi tudat is a magára hagyott szituációkra osztódott európai életnek az információs tudat által irányított másolatképzeteiben infantilizálódik.

A regényírónak azonban nincs más útja, mint hogy maga is megkérdőjelezze a korábbi epikai formaváltozatokat, amelyek sokáig alkalmasak voltak az élet homályba merülő tapasztalatainak kifejezésére.

9.

A múlt, a történelem mint a megpillantás determinált sokfélesége, a legkülönbözőbb változatokban kúszik elő, mosódik el a művészet horizontján. Ez a plurális instabilitás a regény időtere, történelmi és nem történelmi téma ezen a metafizikai szintéren keres formát; a história nyomai jelen idejű bejárásokban olvashatók. Az emléket az emlékezés hívja elő, az emlékezés jelen idejű, ám az elbeszéléssel emlékké válik. Ez felfüggeszti a linearitást. De amiként a múlttá szublimálódó jelen nem szűnik meg, hanem formaváltozáson megy át, az esemény is az epikai alakzat részeként az elemek kombinatorikájában metamorfizálódik. A klasszikus modernitást felülbíró posztmodernnek és a posztmodernet meghaladó újabb UTÁNISÁG regényírásának ez a közös kérdése.

A *történeletről* beszélek, a história-regény-szüzsé kontextusában. Azért közelítem meg a kérdéskört az episztémológia felől, mert számomra ez a nézőpont használható leg-

inkább a regényírás mindennapjaiban élém kerülő poétikai kérdések mérlegeléséhez.

A korszak jellegadó vonása az üresség, és az érdekel, hogy mit jelent ez a regényírás(om)ban, mit jelent a történet szempontjából. A történet úgynevezett „visszaállítási sáról” ma divat vitákat folytatni. Elhagyás? Visszavétel? Nem ez a kérdés, hanem az, hogy a regény számontarthatatlanul gazdag epikai elemeinek kontextusában milyen új helyi értéket nyerhet a történet.

Megkerülhetetlennek gondolom azt, amivel a posztmodern gazdagította a regényírást a történet elhagyásával, átírásával, széttördelésével, eltüntetésével. A százötven éves alakulástrend végjátékaként azt gondolta mindezzel tovább, ami valamikor még a tizenkilencedik század közepén a színes nagytörténet felfüggesztésével kezdődött el. Ehhez hozzáteszem, hogy az, amit a posztmodern teljesítményeiből megkerülhetetlennek tartok, ott érvényesült (a világirodalomban az elmúlt negyven, nálunk az elmúlt húsz évben), ahol episztemológiai, illetőleg filozófiai magja is volt a posztmodern regényíró nyelvi-formai találmányainak. S ez semmiképpen sem jelent kizárólagosan csak tudatos elemet, hiszen az ismeretelméleti minőség a regényíró ráérzéseiben, nyelvművészetében, formakultúrájában „zsigerileg” is érvényesül(het).

Amikor a történet új, még a korábbtól eltérő formáiról-lehetőségeiről gondolkozunk, az epikai elemek kontextusába helyezett egyik elemként érdemes a szerepét mérlegelni. Akként, ami az epikai elemek arányai, egymáshoz való kapcsolódásuk jellege, vagyis a poétikai mozzanatok egyszerre laza és rugalmas szabadsghierarchiájában érvényesül, a létezésről alkotott felfogásnak a regényírói nézőpontban, a „végighordozott” tekintetben, a nyelvben való formatalálásában. Talán nem megyek túl messzire, ha azt mondom, hogy a regény – a bevezetőben említett – bölcsessége az a tulajdonsága, hogy (mivel az ismeretlenben jár) többet, legalábbis mást tud nemcsak a korszakban érvényesülő tudásnál, hanem a regényírónál is, és ez abban is kifejezésre jut, hogy a *poétikai elemek hierarchiájában melyik a regénykompozíció terhéért leginkább viselő szerkezeti elem*.

Lehet akármelyik, amelyet a klasszikus modernitásból a posztmodern látásmód és a posztmodernből a (mondjuk így) *utániség* látásmódja erre alkalmasnak talál, a regény írójának ítélete szerint. Mondanom nem kell, hogy milyen távol van ez attól a linearitástól, amely mögött még a felidézhetőség teljességébe, a haladáselméletekbe, a nevelődési szekvenciákba vetett bizalom állt.

Az episztemológiai megközelítés (számomra) azt is mondja, hogy a korszak „üressége” mint léthelyzet nem jelenti a *jelentéstől* való megszabadíttóságot. Az üresség a történelemben, a gondolkodástörténetben, az irodalomban a korábbiaktól eltérő *más minőség*. Maga is folyamat. *Története* van. Az ismeretlen tartalmának keresése a regény számára mindig formát konstituál. Az új minőség koordinátái mentén a (témánk esetében történelmi) események elbeszélhetőségére kérdez rá; a mindennapokban jelenlévő emlékezés-felejtés-örzés-örzésképtelenség *együttes* játékba hozásának lehetőségeire; az újrafelhasználás-helyreállítás (recycling) epikai módozataiban a történelem elvesztésének, a tudat ürességének mint új létminőségnek regényalakzataira. Függetlenül attól, hogy a különböző írói világokban (és az írónál többet tudó regényvilágokban) *ez az új minőség* jelen és történelem kapcsolatainak milyen fokozatában érlelődik.

Az is tisztázandó, hogy a történet korántsem a klasszikus modernitás *kizárólagos* epikai alakzata. Megélte (és túlélte) a Cervantestól a modernitásig vezető legkülönbözőbb regénykorszakokat. A tizenkilencedik század közepétől, amikor a látványos elem, a nagy mozgások visszaszorultak, átmenetileg eltűntek a történelemből, változott a szerepe a formaelemek kontextusában. Balzac és Flaubert körül visszahúzódt

a külső világból a belsőbe. Thomas Mann és Martin du Gard tájékán a társadalmi és a gondolatit egymásba olvasztotta, de ugyanakkor felszámolta a linearitást, másképpen Proustnál és Joyce-nál, másképpen Woolfnál és Huxley-nél, Hessénél és Böllnél. Bjelijnél, Bulgakovnál, Céline-nél, Camus-nál. A francia új regény képviselői sem tudták a múzeumi tárgyak közé sorolni, Claude Simon a század végére új lehetőségeket talált benne, Nathalie Sarraute nemrégiben történekközpontú önéletrajzi regényt írt. Garcia Marqueznél nyüzögnek a (mágikus) történetek, Ransmayr Cottája történettöredékekben kutatja a szavak, a nyelv vesztendőségének történetét, Saramago vakjai ugyan nem láthatják, mégis átéli a korszak vakságát leíró történeteket.

Nem egyszerűen a korábbi elbeszélői eljárások iránti figyelemről van tehát szó, hanem arról, hogy a korszak másféle emberi helyzetét, azok ürességét mint jelentésteli-séggel megváltozott minőséget kutatva a posztmodern is elérkezik a maga klasszicizálódásához és keresi a *posztutánosság* regényformációiban a történetmondás új epikai jelként használható kombinációit.

Rocinante további ösvényeken halad, és ezen az útvonalon ott vannak a történelmi regény írhatóságának, újraírhatóságának formaváltozásai is. Bombitz Attila, aki a fiatalabb irodalomtudós nemzedékből az elsőik között érezte meg annak igényét, hogy gondolkodni kell a posztmodern-*utánosság* változó poétikai kérdéseiről, megemlíti, hogy az újabb magyar történelmi regényekben vegyülnek az „egész” átlátásának igényei a poszt epikai szótárának felhasználásával, fabularizálódnak a regények metanarrációi és a szövegek töredékességeikben, hiányosságaikban is világi romokra emlékeztetnek. Joggal foglalkoztatja őt is és másokat (például Bényei Tamást), hogy a világirodalom regényírása már olyan működőképes modelleket mutat fel, amelyeket a történelmi diskurzusokban meg sem közelítenek az új magyar művek. A fiatalabb nemzedék történelmi regényei figyelemreméltó, sikeres, színvonalas munkák, írja, „mintha az úgynevezett régi magyar irodalmat szimulálnák, mások XIX. századi textusokra írnak rá... (ami) csupán teoretizálható intertextusoknak és virtuális dialógusoknak ad szabad teret, miközben a poétikai rendszerek megbízhatóságára és hitelességére már kevesebb figyelmet szentel”, pedig a történelem nem egyszerűen a hangsúlyozottságában, rájátszásában, intertextusában, témájában kell jelen legyen, „a paradigma fiatalabb szerzőinek cserélhető díszleteihez képest magától értetődöttségében és esszenciális mivoltában generálja a regénycselekményt”.

A „rég Magyar” ügyek helyreállíthatóságának a nyelvi-formai elemek új kontextusain túl meggyőződés szerint van egy ismeretelméleti megközelítése is, ami Katonánál, Vörösmartyánál, Keménynél formálódott ki; ám aztán mint ismereti-önismereti feltétel megszakadt: a személyiség kivérzése, az üresség-szakadék élmény, a történelem mint labirintus, önmaga terhe.

A korszak ürességének mint jelentésnek, mint új minőségnek egyik vonása, hogy maga a tekintet is eltűnhet, amellyel Cézanne Pierot-ja és Harlekinje még megkérdezte: *mi ez?*, ám Jovánovics kompozícióján *már* nem is látható.

Nincs, aki nézzen?

A történelem minden értelemmel való megközelítésre némasággal felel. A tudomány rögzíti ezt. *A regény megszólítja a némaságot.* A bölcsessége mindig az volt, hogy a hamis, a másolatokként terjedő tudatformák, a maszkok mögé nézett. Ehhez hordanának e kötet esszéi terheket a múlttól és a máról. Azzal a tervvel, amely korábbi írásaimban is vezetett, hogy segítsenek ébren tartani a regényről való beszélgetés szellemét.



BOGDÁN LÁSZLÓ

átiratok múzeuma

ERDEI KÉPEK

Robert Schumann: Waldszenen, op. 82

hetedik: a jósmadár

*ahol az erdő végetér
kastélyából a pipitér
kidugja nullásra nyírt fejét
tükre a tó tükre az ég
ahol az erdő végetér
vadászok mennek a menet
kísérője a rémület
gondolják ők mert ostoba
minden vadász egy gondola
repül a tavon gondolás
vadászokat néz fuvoláz
és blokflótéz és oboáz
avarsíp harsan a menet
erdő homályába tűnik.
az évek között eltűnik
de megszólal a rémület
kísérője a jósmadár
ha nincs rémület nincs madár
dob elhalkul a trombita
torkába reked a vita
és a vadászkürt bereked
hallgatnak hajtók gyerekek
vadászok szarvasok kutyák
és elhallgat a gondolás
tűnik a tóról ó csodás
az eltűnés kálnoky antal*

teheni a domboldalról
szétfoszlanak semmivé esnek
okozói a rémületnek
a vadászok is elsüllyednek
hajtók vadak vadászmesék
gyerekek kígyók csak az ég
tündököl kéken és tovább
csak a virágok a mohák
fák bokrok és csihányvitézek
tündökölnek tovább tovább
eltűnik a kakukk az óra
és tűnik ábránd és való
tűnik a rossz tűnik a jó
jósmadár rikolt a sorok
közt odvas monostorok
rejtőznek fülkéikben laknak
bölc koboldok régi képek
faragott kövek közt enyészet
szól a jósmadár virradóra
ugorj! és ébredj a valóra!
a jelen sose rossz se jó
a való nem ábránd VALÓ!
ezerhétszázhatvankettőben
kálnokyalteheni
legeltek erdőn túl egy dombon
én láttam őket ez a dolgom
és túl meséken és hegyormon
sosemvolt üveg- betonházban
vadászok reggeliztek fázva
és kutyák ugattak vadászkiáltások
rikoltottak dehát eltűntök
mindannyian csak a mohák
a bölcsek maradnak tovább
csak a kankalin csak a mályva
csak a csihányok konoksága
csak a harangvirág dala
csak víz csak ég csak pipitér



Nyolcadik: vadászdal

*pataknál vad vízesésnél
vadonba húz az ösvény
bodvaji ősréngetegnél
jobbat ne is keressél
civilizációnk tűntén
foszlik a bűntudat önkény
málik rossztól válik a jó
keveredik álom való
holli-holla hó*

*ha hiányoznék követnél?
mélybe rángat az ösvény
vak szakadékba kövessél
engem engem szeressél!
süllyed a világ mint bűntény
mered ránk grimasz örvény
káprázatokkal bájoló
villan szemünkrebe a hó
holli-holla hó*

*vadászni fogunk kedvesem
vaddisznóra vízióra
hazudhatsz is én elhiszem
túl némafilmen színeken
ébredj! rettenj a valóra!
nem kell iránytű vízióra
zrínyit is megbosszulandó
hull a kan legendás disznó
holli-holla hó*

*teteme fölött elvtelen
járjuk el vadásztáncunk
túl vízmosáson kételyen
érdemes volt én azt hiszem
e pillanatra várnunk!*

*kapaszkodj belém! szálljunk!
libben ruhád elszálló
inged rebbenő zászló
holli-holla hó*

*és itt is állunk meztelen
ölelj a virradatban
szívünk felé a félelem
lopakszik sunyin nesztelen
tizenkilenc alakban
fogadj magadba lassan
felgyorsulunk hisz az a jó
röpít a hun szárnyashajó
holli-holla hó*

*egy pillanat s megláthatod
szülőföldünk felülről
hogy velem vagy megbánhatod
csörgősipkámát rázhatod
kétely? düh? harag őről?
gyere! kezdjük előlről!
mégis meghalni volna jó?
álom ez már? még lét? való?
holli-holla hó*

*egyszer vége lesz ennek is!
magához emel az isten
így táncolt hajdan artemisz
neándervölgyi őszám is
tapodjunk rajta ketten
lábunk alatt a tetem
nem szól tévé se rádió
barbár ünnep ez! dáridó!
holli-holla hó*



Kilencedik: búcsú

*fújhat már tájfun
passzát bóra misztrál
még a tájra ráunt
orkán ministrál
és szelek dáridója
vet keresztet a hóra
ő is megérkezik
tegnapra virradóra
aláereszkezik
átlátszó buborékban
árnyéka átlósan vetül ránk
nem élhet nélkülünk
itt az utazó! itt van újra
(dehát velünk se élhet
nem hallgat csendre szóra!)
hirtelen feléled
semmi el nem sodorja
körégyülnek a csillagok
a táj már nem fáj! még ragyog!
a reménykedők a házak
a vesztesek is rávárnak
várja meg-megtörő liturgia
mániánknak vet ágyat
hazátlan hazáknak
hazajáró fia
fújhatja tájfun
passzát bóra misztrál
amíg a szél
keresztet vet a hóra
ránk ő nem un
csak nézelődik
szembéjig buborékban
itt az utazó itt van újra!*

egy eszkavátort bámul
s az omló templom faláról
ráhull a vakolat
meg nem érintheti
noha még szól a zsoltár
szétesőben az oltár
a gyülekezet a másvilágról
türelmetlenül átszól
tolmácsuk maga a pap
jöhetnek immár? még várjanak?
feltámad a szél
víziók tömbházak mállanak
esztendőket tükröket
lótetemeket
sodor az áradat
IDŐD BETELT URAM!
S NEM VOLT NYARAD!
de ő csak ül
ül a buborékban
nem válaszol nem kérdez fáradt
mögötte porrá omlanak
kaszárnyák álmok betonkártyavárák
toronycsárdás
hotelmazurka
polkázó felhőkakukkvarak
találkozunk
majd egyszer lenn a porban
és a makkászok hullanak
a tökfilkókat a vihar elsodorja
eldöntendő
misztrál? tájfun? bóra?
s míg ő a huzatban lebeg
kifut a táj alóla
grimázkodik az ipar hányadéka
csövek vastraverzek vezetékek
süllyednek hírhedett temetők



erdők mezők
metropolisok
az utazó tovább tántorog
szalonok fölött száll
tizenkét virágdáma
harangozó krinolinban
szerencsését várja
kötőtűk vezénylik a tavaszt
indulhat világot látni
ácsi!
néhány elvtárs mulat? néhány paraszt?
bankók a cigány homlokán
lesz visszaút? talán?
és ő csak lebeg
lebeg a buborékban
megtart? elveszít a hagyomány?
ez már a német erdő
sodorja orkán sátán kerengő
wotan thor a germán istenek
hívják magukkal mélán integet
siegfried kardja most eltakarja
és eltűnik
képzeltéig buborékban

VÁRI ATTILA

Születésnap kiszámolás

*én tíz évet éltem tavaszban
és tízet őszben
tízet nyárban
és vasárnapokból majd' öt év gyűlt
egy hóbotos magán naptárba*

*gyűlnek mögöttem alvó évek
hónapjai az ébredésnek
tán fél év volt a szerelem
nem számoltam – nem perelem magam
mert más-más felperes
kérdhetné számon
hány hét-átok
bugyogott számon
és hogy bánom a sok év hétfőt
rengeteg keddet*

vajon hány évig hittek bennem???

Tiltott illat

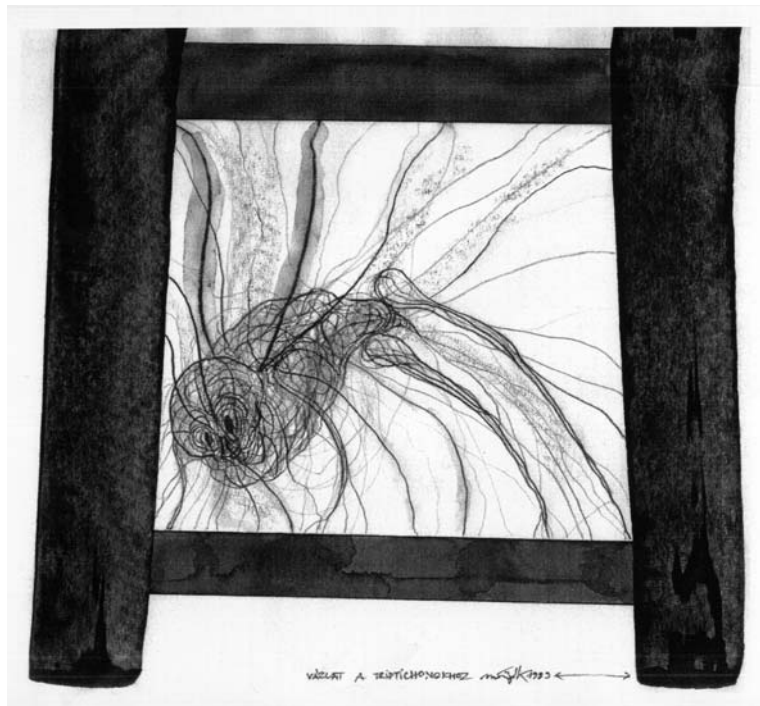
*Az életem az illatom,
libeg lilán a nőszírom.
Hazug, mert nincs is illata,
s az élete egy pillanat.*

*Nem is lila, a színe sárga,
be van a bimbójába zárva,
mint magába a költemény,
mely azt hiszi, hogy kőkemény,*



*de csámcsog benne rím és ritmus,
költőt zabál a kényszerpálya,
A naptár szörnyű algoritmus,
Nekem csak fogy és nincs dagálya.*

*Az életem a tartalom,
Liheg a talmi alkalom,
És pillanatra pillanat
Ragad,
a múlt már bangtalan.*



LÁSZLÓFFY CSABA

Kiválasztottak

(BIBLIAI VÁZLAT)

*„A szeretet nevében elkövetett
becstelenségek az ember művei.”*

(Ingmar Bergman)

*A háttérben dús lombok –
kissé vérmes
(másnapos vagy harmadnapja virrasztó
szemfehérjéhez hasonló) napnyugta
után...*

*„Vigyázzatok! Te is, te is!”
– mutat elnyúlva pihenő társaira
Péter (közülük csak egy térdepel).*

*Ki ajkába harap; kinek a válla
rázkódik meg, üres gyomrából felfut
az epe és nyállal keveredik.
S velük együtt – fojtott, pinceszagú
magányában – egy egész, lusta
és alaktalan tömeg felriad.*

*Csüggedés, félelem vesz erőt rajtuk:
a sötétlő odú szája előtt
ülőkön. Görcsbe merevedő ujjak;
poharukban a nedű kotlós, savanyú
(szomjat szító inkább, nem oltó, mintha
szürcsölnék ecetbe mártott szivacson át).*

*Kik ők? – röpködő babonák alkony-
ege alatt, oázis nélkül?!*
*A tanítványok... Egyik-másik közülük
arany háttér elé képzelte már a*



*Kálváriát, és látni vélte, hogy
a kereszt lábánál (mely ágat hajtott
és kivirágzott!) koponya s lábszárcsont
fehérlik – amit később: egy és fél ezer
esztendő múlva valahol egy felvidéki
városunkban M. S. mester fantáziája
úgy láta és láttata, hogy Jézus
halála pillanatában a föld
meghasadt és kivetette magából
Ádám atyánknak maradványait...*

*„Van-e más lehetőség?” – kérdi Péter
(már nem dadog). – „Nincs egyebünk...
nincs más ige. Csak az, hogy: szeretet.”
(Éppen ő mondja, gondolják, aki
háromszor tagadta meg mesterét!)*

*

*Felfoghatatlan, hogy tulajdonképpen
mi is történt ott akkor, mi ment végbe
tizenegyünkben. (Júdással, ki egykor
Jézus tanítványa volt tán,
végzett a lelkiismeret: felakasztotta
magát! – a kétkedőknek szóljon ez, akik
valamit is természet szerént tudnak,
miként az okság nélkül való állatok,
azokban rohadnak meg... Jaj, nekik, mert
az Káin után indultak el, és a
bérnek csalárdsága miatt, mellyel meg-
csalattatott volt Bálám, elszakadnak...)**

*„Nincs szármalmasabb annál, mint akik
most vagyunk...” – így folytatta Péter; s Jákob
mintha már Krisztus ágyékkötőjébe*

* Júdás apostol levele, 10–11. (Károlyi Gáspár fordítása)

törölné verejtékes homlokát.
„Lapulók, meghunyászkodók! Mint ürge
s rétiegér, kiéhezetten várjuk,
hogy rajtunk ütve megcsúfoljanak;
meg is kínozhatnak kedvük szerint...
De hogyha rám néz és nevemen szólít!”

Mindenki érzi. De ki dönti el? –
(egy hang; már el is nyelte a mocorgás.
A sebzett talpú volt, vagy a sáskanyelű?)

„Mindegy, hogy ő választott ki bennünket.
Vagy magunk döntünk...” – Péter szédeleg;
e vakmerőségtől szakadék nyílhat. –
„...s továbbadva a tanítást, azáltal
lehetünk kiválasztottak akár.”

*

A szabadságnak ára van.
Nincs bűn, mit ne követhetnénk el.

Vele. Átala. Nélküle.

1997. IX. 7.

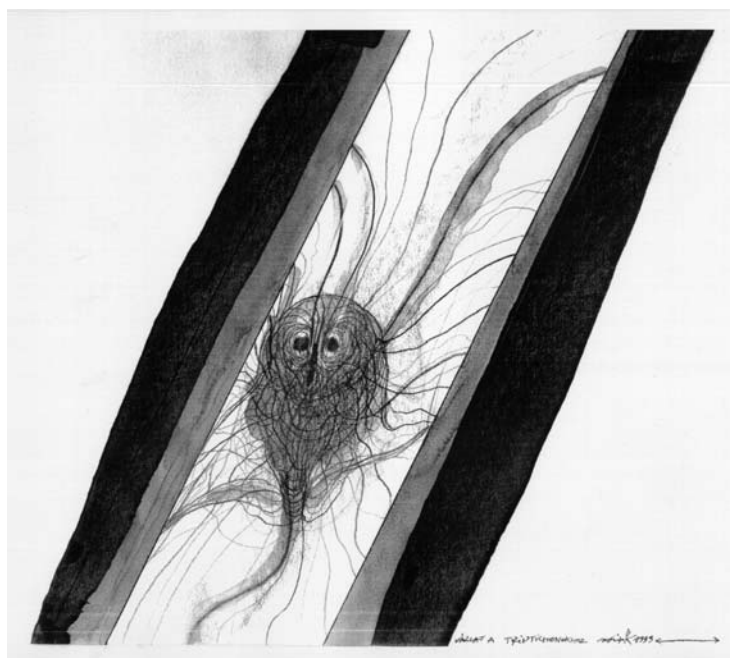
Könyvjelző

*Lazíts! – mondja a sokadik éj,
s te ösztönösen a nemlétre gondolsz.
Lazíts, ha tudsz. De nem enged
a pillanat, mely képtelen
lemondani a boldogságról.
Mit a boldogságról! – legfeljebb
az illúziójáról. A legillúziótlanabb
életkorban és viszonyok között,*



*a tegnapok utáni sóvárgásban,
amelybe egy elveszett könyv
egy haldokló arc is belefér,
hunyt szemed mögött nagyra nő
valami, amit csak Isten láthat
és fáradhatatlanná gyúrja benned
a fáradtságot. S már érzed: te gyenge
s gyámoltalan nem lehetsz.
Ordítani tudnál: „Nincs mentség
mulasztásaimra!”*

Pedig az idő felmentene.



GRENDEL LAJOS

Nálunk, New Hontban

(RÉSZLET)

Persze ha a polgármester polgármester lett volna még, előkeríti a vásott kölykeket, s úgy megmossa a fejüket, hogy holtukig nem felejtik el. Mert a polgármester, bár nagyon jámbor és béketűrő ember volt, a pajzánságokat még annyira sem szenvedhette, mint a papok, akik hivatásukból eredően erkölcsösöszök. A polgármester azonban nem volt már polgármester, s bár abban mindenki egyetértett New Hontban, hogy emberemlékezet óta ő volt a város legkiválóbb polgármestere, senki sem kívánta vissza. Mindenki nagyon tisztelte, de mindenki nagyon megkönnyebbült, amikor lemondott. A New Hontiak egy napon ráébredtek, hogy nekik mégiscsak az olyan polgármester felel meg jobban, aki észrevétlenül kormányozza a várost, mintha nem is lenne polgármester.

- Nálunk, New Hontban csak az ilyen embert kedvelik - mondta Bárány Pista. - Azért kedvelik, mert nincs semmi tekintélye, tehát nem kell fölnézni rá vagy szégyenkezni előtte. Paradox módon az ilyen embernek annál nagyobb a „tekintélye”, minél kevésbé tekintélyes.

Ezzel szemben a polgármestert, az *igazit*, a legkiválóbbat annál nagyobb tekintély övezte, minél kevésbé követelt tekintélytiszteletet a személye iránt. Bárány Pista szerint is rejtély, hogyan juthatott a polgármester ilyen faramuci helyzetbe, de hát így történt; a közvélekedés alakulása kifürkészhetetlen, olyan, mint az árvíz vagy a lavina, ha egyszer a közvélekedésben elindul egy folyamat, azt senki és semmi nem tartóztathatja fel többé. A polgármester is hiába hadakozott a személye felé sugárzó túlzott tisztelet ellen, az ettől csak még tovább dagadt, egészen az elviselhetőség határáig. A polgármester számára a New Hontiak mértéktelen tisztelete vált terhessé, a New Hontiak számára pedig az volt elviselhetetlen, hogy a polgármester minduntalan alábecsüli a saját jelentőségét, s ezzel mintha azt akarná a derék New Hontiaknak sulykolni, hogy azoknak úgy látszik, a maradék eszük is elment, amikor elkezdtek őt ilyen mértéktelenül tisztelni. Pedig ha a polgármester csak egy kicsit körültekintőbben gazdálkodott volna a tehetségével és a jóindulatával, sok bajtól megkímélte volna magát is és a várost is.

A nagy földcsuszamlás, vagy talán helyesebb lenne azt mondani: a polgármester felmagasztosulása akkor vette kezdetét, amikor híre ment, hogy a polgármester reggelente gondolkodik. Mert ki hallott már olyat, hogy egy pol-

gármester gondolkodják? Ilyen New Hontban eddig nem volt még. A polgármester elődei nemhogy reggel, de délben és este sem gondolkodtak, aztán valahogy mégis működött minden, igaz, zökkenőkkel, sok-sok vesződéssel, de akkor is... Mindenkinek volt állása, csekélyke bére, az üzletekben volt árú, voltak szórakozóhelyek, volt majális és más népünnepély, a fiatalok nem vándoroltak el a városból, a kutyát sem érdekelte, hogy a polgármester mit csinál.

Az idősebb és megfontoltabb New Hont-i polgárok azonban úgy vélekedtek, nem baj, ha a polgármester gondolkodik, inkább gondolkozzék, mintsem igyon vagy szoknyák után futkosson, változik a világ, változnak a szokások. Telepítsen New Hontba ipart, fejezze be a város közművesítését, csinósítsa ki az utcákat és a főteret, hozassa rendbe az elhanyagolt csatornahálózatot, vezesse be az ebadót, gondoskodjék az elesettebbek szociális segélyezéséről. Ehhez pénz kell, sok-sok pénz. Ha tehát azon gondolkodik, hogy mindezekhez a fejlesztésekhez honnan teremtsen elő a szükséges pénzt, akkor bizony főhet a feje. Ámde a polgármester messzebbre tekintett. Mert az sem maradt sokáig titok, hogy a polgármester a város „eszméjét” keresi, amely a közelmúlt történelmének a forratagában elveszett valahol, s nagy kérdés, hogy meg lehet-e találni.

A New Hontiak többsége ekkor értesült először arról, hogy a városnak eszméje is volt valaha, és most nem tudták eldönteni, hogy büszkék legyenek-e rá, avagy szégyenkezzenek-e amiatt, hogy hagyták az eszmét elkallódnia. A polgármesterben mindenesetre megbíztak, s elhitték, hogy megtalálta minden bajuk gyökerét. Ettől kezdve növekvő tisztelettel néztek fel a polgármesterre, s valami nagy dolgot vártak tőle. Pontosan nem tudták, hogy mit, de hát ezt a polgármester sem tudta még. Akadtak azonban néhányan, akik szkeptikusak voltak a polgármester erőfeszítéseinek végső kimenetelét illetően. Mint a mindig mindennel elégedetlen McLaczi is. Ő kerekperccel kimondta, amire mások csak félve és szégyenlősen gondoltak.

– Befektetők kellenek ide. Máskülönben a város elöregszik és elsorvad.

A polgármester úr minden véleményt meghallgatott, a szókimondó McLaczit pedig különösképpen kedvelte. A beruházások gondolatától ő sem idegenkedett, sőt! Alig várja, mondta McLaczinak, hogy ennek eljőjön az ideje. Jóslásokba azonban nem merne belebocsátkozni, mondta, az biztos, hogy ez az idő nem holnap jön el, de talán hamarosan eljön. Jelenleg azonban a beruházások erőltetése nem időszerű. A beruházásokhoz ugyanis befektetők kellenének, vagyis befektetések, s ő csak úgy közbevetőleg jegyzi meg, hogy benne már maga a befektetés szó is kellemetlen képzettársításokat kelt, olyasmiket, hogy befektetnek valakit a kórházba, vagy elfektetik a halaszthatatlan ügyeket, meg ilyesmi. De nem is ez a fontos, ezek szubjektív szempontok. Hanem, hogy ki fog itt befektetni? Kinek van annyi pénze? New Hont-i lakosnak biztosan nincs. Mint befektetők csak idegenek jöhetnek szóba. Azok

meg hoznák magukkal az idegen sleppjüket, az idegen slepp az idegen szokásokat, attól meg óvja meg az Isten New Hontot, hogy megtelepedjen benne a nemzetközi karvalytőke. McLaczi hallgatott, s lelki szemeivel látta, amint az égbolton köröző karvalytőke egy óvatlan pillanatban lecsap a városra. S ahol az megveti a lábát, ott hamarosan felüli a fejét a bűnözés, a kábítószer-kereskedelem, a prostitúció, az elidegenedés. Sőt! Megjelennek a kínai vendéglősök, s azok, higgye el, kedves McLaczi, nem kukoricáznak. A polgármester úr, látva, hogy McLaczi egyre jobban elszontyolodik, megpróbált gyorsan lelket önteni belé.

– Kezdetben megtenné egy bicikligyár is – mondta megfontoltan. – Errefelé minden második ember biciklin közlekedik. És a sok használatból a biciklik hamar elkopnak. Nálunk, New Hontban és a környéken biciklik iránt folyamatosan lesz kereslet. Ezt garantálom – állította a polgármester úr nagy meggyőződéssel.

Viszont azt még a kelekótya Bütyök sem hihette, hogy tíz, száz, ezer vagy tízezer biciklivel pótolni lehet az elveszett eszmét. Hiába fog minden New Hont-i polgár új biciklin karikázni fel és alá a városban, ettől az elkallódott eszme nem kerül elő, s ahol nincs eszme, ott a perspektíva is hiánycikk, ahol nincs perspektíva, ott jövő sincs, s ahol hiányzik a megbízható, lelkesítő jövőkép, ott az emberek csak egyik napról a másikra tengetik az életüket, maguk sem tudják, miért. Ettől kezdve a polgármestert még jobban gyötörte a lelkiismerete, s minél jobban gyötörte, annál inkább látszódtak belső tusakodásának nyomai a viselkedésén, a modorán, a gesztusain. Az emberek azt is észrevették, hogy az idő múlásával a polgármester úr mind szófukarabb és mélabúsabb lesz, s ettől New Hontban csak tovább nőtt a tekintélye. Lelkiismeretfurdalása, amelyet most már büntudat is színezett, átragadt előbb a közeli munkatársaira, onnan azok családtagjaira, róluk pedig lassan az egész városra. Egy idő után mindenki szenvedett New Hontban, bár nem tudta, miért. Az emberek már kora reggel lehajtott fejjel kóvályogtak az utcán, szomorúan sóhajtoztak a munkahelyükön (ha volt még munkahelyük), bús ábrázattal meringtek a korsó sörük fölött, örömtelenül szeretkeztek és a szeretkezés után minden ok nélkül sírva fakadtak. Csak McLaczi maradt ki a ragályos elbúsulásból, s megüzente a polgármesternek, hogy csináljon sürgősen valamit, mert mindenki olyan szomorú, hogy az embereknek már étvágyuk sincs, és ha ez így folytatódik, ő hamarosan tönkremegy.

A polgármester úr, értesülvén a szomorúságnak nagy mértékű elburjánzásáról az azelőtt oly vidám New Hontban, vakmerő, önfeláldozó tette szánta el magát: a városi kábeltévé képernyőjéről szöveget intézett New Hont lakosaihoz. Szófukarságához híven röviden, de velőtrázón hirdette meg új programját.

– Nehéz időket élünk – mondta. – De túléltünk már nehezebb időket is. Nincsen az a hosszú éjszaka, amelyre ne következne virradat. Azt mondom ezért nektek, kedves híveim és polgártársaim, és nektek is, édes ellenségeim, fogadjuk meg, hogy máától fogva vidámak leszünk. Félre a búsulással, félre a gyásszal, örüljünk az életnek, mert csak egyszer élünk.

A polgármester úr felhívásának azonban aligha lett fogantaja. Ennek oka az volt, hogy a polgármester úr elfelejtette fölfedni annak titkát, hogy miképpen lehet az ember olyankor vidám, ha éppen szomorú. Néhányan megpróbálkoztak az önszuggesztióval. Vidám vagyok, vidám vagyok, hajtogatták ezek esze-lősen, és közben potyogott a könnyük. Nincsen munkám, de vidám vagyok, nincsen munkám, de vidám vagyok – így próbálkoztak mások. Meg így: vidám vagyok, vidám leszek, egy hordó bort bevedelek. Vagy így: te se búsulj sosem, pajtás, lelkedben már nő új hajtás. Esetleg így: New Hontban születtem, New Hont a hazám, pénzem nincs, hát élek lazán. A lokálpatrióta prostituáltak pedig néhány napig így kurjongattak: ha vidám vagy, ingyen adom, ha szomorú, megtagadom.

Az örökké okvetetlenkedő McLaczi azonban újra üzent a polgármesternek. Azt üzent, hogy most már néhány napja mindenki vidám a városban, a baj csak az, hogy ez senkin sem látszik, s éttermében a vendégek most sem fogyasztanak többet, mint amikor még szomorúak voltak. A polgármestert nagyon leverte a rossz hír, de akaratát nem törte meg, hanem újabb vakmerő és önfeláldozó tette sarkallta. Az önkormányzat soron következő ülésén fontos bejelentést tett.

– Ezentúl mindennap inspekciózni fogok – mondta keményen. – Elviszem a béke, a vigasz és a remény olajágát minden otthonba.

A városatyák eleinte nem értették, hogy a polgármester miféle inspekcióra gondol, és mit akar azzal az olajággal. De nem kérdezősködtek, mert a polgármester úrnak akkorra már olyan nagyra nőtt a tekintélye, hogy az ilyesmi valahogy nem illett volna. Gondolja, ahogy akarja, gondolták, úgysis biztos jól gondolja. A polgármester pedig másnap megtudakolta, kié a legtöbb gyermekes család a városban, és hol lakik az illető?

És délután a polgármester fölkerekedett... Útközben vásárolt öt fogkefét, mert a családi tűzhelynél, ahová tartott, öt gyermek melegedett, három fiú és két leány. A kicsit lepusztult Borcsa-házban, amely a város szélén, a vasútállomás szomszédságában látott valaha szebb napokat, nagy izgalmakat kavart a polgármester előre be nem jelentett vizitje. A család éppen vacsorához készülődött, amikor a magas rangú vendég, derült égből villámcsapásként, betopant. Borcsáné úgy meglepődött, hogy nagy zavarában megkérdezte a polgármestertől, nem tévesztette-e el a címet, s biztos-e abban, hogy jó helyen jár. A polgármester megnyugtatta, hogy nem, nem, dehogyis tévedt el, majd Borcsáné még nagyobb ámulatára, szétosztotta a fogkeféket a megszeppent gyere-

kek között. Borcsáné és férje, Borcsa László, leszázalékolt autóbusszofőr, végképp nem értette, mi történik, elvégre nem volt Mikulás-nap, sem ünnep vagy évforduló, és egyáltalán: miféle dolog az, hogy a város első embere fogkefékkel házal, ahelyett, hogy a város ügyes-bajos dolgait intézné. Valaki nyilván meg-rágalmazta őket. Hogy a gyerekeik koszosak, nem mosnak fogat, és ők olyan szegények, hogy még fogkefére sem telik a jövedelmükből. A polgármesternek sok fáradságába került, amíg eloszlatta a félreértéseket, s megérttette Borcsáék-kal, hogy jövedele mögött semmiféle hátsó szándék nem lappang, hogy, mint mondotta, csupán „inspekciózik”, ami egyébként azt jelenti, hogy meglátogatja a város különböző rendű és rangú polgárait, s meghallgatja a tanácsaikat és a panaszait. Azért, hogy segítsen azokon, akik segítségre szorulnak, és lelket öntsön azokba, akik csüggedtek. S hogy mennyire komolyan gondolja, amit mond, azt tüstént be is bizonyította.

- Jövedelemnek semmi más célja nincs – mondta kissé kenetesen –, mint az, hogy megkérdezzem, hogy vannak, Borcsa uramék?

- Szarul – felelte Borcsa László, mert kedvelte az egyenes beszédet, s a polgármester úr biccentett, mert ő is mindig az egyenes beszéd híve volt.

Ezután a polgármester a legidősebb fiúhoz, a már kamaszodó Zolikához fordult, s megkérdezte, vajon megtanulta-e már a holnapi házi feladatokat.

- A biológiát még tanulom – felelte a kissé ijedős gyerek.

- Na és miről tanultok mostanában a biológiaórákon? – vette elő legnyájasabb hangját a polgármester.

- A tetvekről – mondta a gyerek.

A polgármester úr újfent biccentett.

- Helyes – mondta. – És mit tudnál nekem a tetvekről mondani? – kérdezte.

- A tetvek – kezdett el hadarni a gyerek –, latinul Pediculus, a szipókás félfedelűek rendjébe tartozó rovarok. Lehetnek állati és növényi tetvek. Az állati tetvek szárnyatlanok, rövid behúzható szívó és szűrő szipókával vagy durványos rágó szájrészekkel rendelkeznek...

- Helyes – bólintott a polgármester, mire a gyerek elhallgatott. A másik négy gyereknek tátva maradt a szája. A két szülő kővé meredt. – Eszes gyerek – mondta még a polgármester, és szedelődzködni kezdett. – Majd máskor is eljövök. – Ezt is mondta még, mielőtt szertefoszlott volna Borcsáék szeme előtt, mint valami látomás.

A következő napon a polgármester egy igen sánta öregasszonyt látogatott meg, egy mozdonyvezető özvegyét, aki nagyon csekély nyugdíjból tengődött. Neki lábkenőcsöt vitt ajándékba. A harmadik napon a plébános került sorra, a negyedik az egyik hivatali beosztottja, aki délutánonként elaludt az íróasztala fölött, az ötödik napon meglátogatta a vágóhidat. Azt kezdték suttnogni a városban, hogy előbb-utóbb mindenkire sor kerül, s nemcsak magánszemé-



lyekre, hanem, mint azután vágóhídi vizit példája is mutatta, közintézményekre is. Csak a sorrendet nem tudta megjósolni senki sem. A polgármester úr gondosan ügyelt rá, hogy mindenhová bejelentetlenül érkezék, látogatása felkészületlenül érje a célszemélyt, mint valami rövidzárlat vagy áramkimaradás. A polgármester kiszámíthatatlansága áldásos következményekkel járt. Mivel nem lehetett előre tudni, hogy jön-e vagy sem, minden lakásban minden nap kitakarítottak, süteményt és bort készítettek az asztalra, mindenki rendes ruhába bújt és kifényesítette a cipőjét. És persze mindenkit furdalt a kíváncsiság, milyen ajándékkal lepi meg a jóindulatából kifogyhatatlan polgármester úr. A polgármester az egyik helyre körömmollót vitt, a másikra bicikliláncot, megint máshová lopótököt, rovarirtót, golyóstollat, kalitkában papagájt, ruhaszáritó csipeszt, befőttesgumit, tamagocsit – csupán, inkább szimbolikusnak, mint értékesnek nevezhető csekélységet, amelyet azonban nem közpénzből, hanem a saját erszényéből vásárolt. Ajándékosztás után a polgármester mindenhol föltette az obligát kérdést, hogy hát hogy vagyunk X. vagy Y. uramék? A válasz a legtöbb helyen tapintatos volt, nem úgy, mint Borcsaéknál. Ilyesmi:

– Volt már rosszabb is.

Vagy:

– Amíg ilyen derék polgármesterünk van, nem félünk a jövőtől.

Vagy:

– Csak egészségesek legyünk, a többi nem számít.

A polgármester nagy együttérzéssel hallgatta meg a válaszokat, és sírás szorította össze a torkát.

– Higgyék el, nekem sem könnyű – mondta mindenhol és minden alkalommal, megkóstolta a süteményeket, megivott egy pohár bort a házigazda egészségére, aztán ugyanolyan szerényen, ahogy jött, eltávozott. Távozását minden házban megkönnyebbülés kísérte: na holnap végre nem kell takarítani.

Az olajág azonban nagyon hamar elszáradt. Nemsokára a polgármester kénytelen volt belátni, hogy inspekciózásai nem hozták meg a kívánt eredményt. Látogatásait követően a New Hont-iak kedélyállapota ahelyett, hogy felderült volna, csak még tovább romlott. Miután magukhoz tértek megilletődöttségükből, már nemcsak magukat, hanem a polgármestert is sajnálták, aki lám, mindnyájuk keresztjét cipeli, s félő, hogy ez a sok kereszt egy napon agyonnyomja. S a polgármesternek, mintha nem lett volna amúgy is épp elég baja, az ellenségei is szervezkedni kezdtek, összeesküvéseket szóttek ellene, eltökélték, hogy a legközelebbi helyhatósági választásokon úgy kiakolbólják hivatalából, hogy szégyenében világgá fut. Am ehhez előbb meg kellett volna tépázniuk a tekintélyét, amely, amióta még sajnálatnak is örvendett, végképp rendíthetetlennek látszott. A cselszövők tudták, hogy durva rágalmakkal nem sokra vinnék. Mert ilyen a világ, ilyen hülye az ember – akit megszeretett egyszer, annak mindent megbocsát.

Éppen ezért a felbujtók finomabb eszközökhöz nyúltak. Elhíresztelték, hogy a polgármester újabban reggeltől estig Jókai-regényeket olvas, ahelyett hogy intézkedne vagy gondolkodna. Hogy bár a legtisztességesebb, legbecsületesebb, legjószívűbb ember New Hontban, de azért mégiscsak egy javíthatatlan álmodozó. A polgármester úr hívei eleinte hümmögtek, tanakodtak, s végül azt hozták fel a polgármester mentségére, hogy bizonyára a város elkallódott eszméjét keresi a Jókai-regényekben. Ekkor a suttogó propaganda elterjesztette róla, hogy beteg. Valami különös, álnok, identifikálhatatlan kór gyötri, ami emlékezetkiesést és lábremegést okoz. Ettől kezdve néhány hétig, akárhová ment, akárhol jelent meg, mindenki a polgármester úr lábát nézte és emlékezetét tesztelte, olyasféleképpen, hogy: „Emlékszik, polgármester úr, amikor...?” S a polgármester úr emlékezett, és szilárdan állt a lábán, mint a mártír Nehéz Gyula szobra a főtéren.

Ellenségei ármánykodásainak a híre, természetesen, a polgármester úr fülebe is eljutott.

- Hiába, ők is csak emberek - tért napirendre a komisszáguk fölött a polgármester nagyvonalúan.

Bárány Pista itt mély lélegzetet vett, s olyan súlyos aggodalommal pillantott rám, mint a vízből felmerülő nehézbúvár, aki világrengető bejelentésre készül. Aki nagy titoknak jutott a birtokába. Aki ezt a titkot elvihetné magával a sírba.

Aki azonban az emberiség boldogulásáért roppant felelősséget érez. S ez a felelősség arra kötelezi, hogy titkát megossa a kíváncsiságtól reszkető újságírókkal, nyereszkesedésre éhes üzletemberekkel, besavanyodott tudósokkal, hatalomra és vérre szomjazó politikusokkal, magányos világmegváltókkal, a klerikális reakcióval és a szocializmus kényszerképzetei között tévelygő baloldaliakkal. Azzal a gyülelésszal, bámész népséggel, amely mindig és mindenütt ott van, ahol egyébként semmi keresnivalója sem lenne.

- A polgármester úr talán nem is tudta, milyen igaza van - mondta New Hont messze földön híres szobrása. - Nem sejtette, hogy ugyanez okozza majd az ő vesztét is. Az, hogy ő is csak ember.

A polgármester úr végzete a húsvét előtti nagyhéten érkezhett meg New Hontba, észrevétlenül és láthatatlanul, amint az mindenütt a világon szokása. Nagycsütörtökön már reggel óta a polgármester úr nyomában ólálkodhatott, s csak a kedvező pillanatra várt. A kedvező pillanat ebéd után jött el számára. A polgármester úr aznap McLaczinál költötte el ebédjét, amely, McLaczi emlékezete szerint, köménymagos levesből állt, valamint lencsefőzelékből tükörtőjással, mivel, a közelgő ünnepre tekintettel, húsételt a polgármester úr már napok óta nem fogyasztott. A polgármester úr két jeles férfi társaságában ebédelt. Az egyik Hornáček úr volt, Konečný úr, akinek vezetéknevét a polgármester úr tréfás jóindulattal Végállomás úrra magyarította. A három férfi kedélyes hangulatban ebédelt meg, s már a forró kávé szürcsölgették, amikor



a sarokban lapuló végzet elszánta magát a cselekvésre, s egy végzetes mondatot adott Horňáček úr szájába. A végzetes mondat így hangzott:

- Tegnap a főtérrre is kiültettem az árvácskákat.

A hír ugyan nem rázta meg polgármester urat, de kellemesen lephette meg, mert rögtön azt felelte:

- Megnézem.

Az ezt követő fejleményeket Horňáček úr mesélte el Bárány Pistának, beszámolóját sűrű fejcsóválásokkal illusztrálva. Eszerint sütött a nap, de az Akasztó-hegy felől minduntalan hűvös széllokések támadtak a rügyező hársfák ágaira, s egy ilyen erősebb széllokés lesodorta a polgármester úr kalapját a polgármester úr tisztességben megőszült fejről, s úgy gurította a virágágyások között, mint valami huncut futballista a bőrlabdát az ellenfél tohonya védőinek gyűrűjében. Végül begurította a bokrok közé, ahol a polgármester úr végre beérte, s már nyúlt volna, hogy felemelje, amikor megelőzte egy varas, összekarmolt kéz. A varas kéz átnyújtotta az üldözött, frusztrált kalapot a polgármesternek. A polgármester úr föltette a kalapot az őt megillető helyére, s körülnézett. Körülnézett, s amit látott, arról megállapította, hogy ilyet ő még nem látott. Legalábbis New Hontban nem, csak külföldi filmekben.

A bokrok egymásba gabalyodó ágaiból megformált sátorból három torzonborz figura meredt rá, kíváncsian, de nem ellenségesen. Bozontos szakálluk volt, mint a barlangi remetéknek, hajukat emberemlékezet óta nem szánhatta fésű. Koszosak voltak és rongyosak. A három csodabogár sört ivott üvegből. Az egyik kekszét harapdált a sörhöz, a másik cigarettázott, a harmadik pedig csask úgy elterült a hideg földön, s a füle botját sem mozdította, mintha süket-néma volna.

- Kik maguk, és mit csinálnak itt? - kérdezte a polgármester úr, nagy lélekjelenlétről téve tanúságot.

- Állást keresünk - felelte a szolgálatkész, varas kezű csavargó, aki afféle szellemi vezérük és szóvivőjük is lehetett.

- Itt? - kérdezte megütközve a polgármester úr.

A csavargók szellemi vezére és szóvivője zavartan heherészett.

- Dehogyan. Itt csak lakunk.

- Laknak? - ámult el a polgármester úr. - Hogyhogy laknak? Mért nem otthon laknak? Nálunk, New Hontban mindenki otthon lakik.

- Mi nem vagyunk idevalósiak. Csak tegnap este érkeztünk.

A polgármester úr egyik ámulatból a másikba esett.

- Erkeztek? És honnan érkeztek?

- Mindenfelől - tájékoztatta a szóvivő.

- És mért nem a szállodában laknak? - kérdezte a polgármester úr. - Nálunk, New Hontban, szálloda is van. Méghozzá kihasználatlan.

Erre már a harmadik csavargó is felült, s nagyon csúnya pillantással illette a polgármestert. A szóvivő is elkomorodott, s összevissza vonogatta a vállát meg tekergette a nyakát.

- Értem - mondta a polgármester úr.

Hornáček úrnak nem tetszett, ahogy a dolgok alakulnak. „már akkor sejtette, mondta Bárány Pistának, hogy a polgármester úr, határtalan jószívűségének köszönhetően, valami irdatlan baromságra vetemedik. Már az, hogy egyáltalán szóba áll ilyen alakokkal! Sajnos azonban a polgármester úr gondolatait a polgármester úron kívül senki más nem ismerhette. S az köztudott, hogy a polgármester úr másképpen gondolkodik. Nagyon másképpen!

- Én a polgármester vagyok - mondta ekkor váratlanul a polgármester úr.

- Jó napot! - felelte zavarában a szóvivő, és felállt. Példáját a másik kettő is követte, ámbár, Hornáček úr szerint, vonakodva.

- Ebédelték már? - kérdezte a polgármester, talán csak udvariasságból, hiszen a választ előre tudhatta. - Értem - mondta aztán. - Éhgyomorra sört inni egészségtelen dolog. Ezért hát most szépen megebédelnek. Az én költségemre. Aztán fölkeresnek a városházán.

McLaczi azt hitte, álmodik, amikor a három toprongyos jómadár, mint álruhába bújt bankigazgatók, beállított a vendéglőjébe, a polgármester, a főkertész és a takarékpénztári igazgató díszkíséretében. Tudta, hogy a polgármester úr hóbotos ember, de ez több volt a soknál. McLaczi azonban nem szólt semmit, hanem csak gondolta a magáét. Azt, hogy a polgármester megháborodott. Először amikor úgy mutatta be a három rossz arcú idegent, mint messziről jött vándorlegényeket. Másodszor, amikor közölte vele, hogy a három vándorlegény a vendége. Segélykérőn pillantott a főkertészre és Koňečný úrra, de azok pókerarcot vágtak, s annyit sem voltak hajlandók nyilatkozni, hogy muukk. A három gusztustalan csavargó pedig úgy nézett körül az étteremben, mintha máris abban sántikálnának, hogy elemeljenek valamit.

- Éreztem, hogy ebből még nagy baj lesz - mondta később McLaczi büszkén Bárány Pistának.

A polgármester úr ezután üdvözült mosollyal az arcán elhagyta McLaczi konyháját, és elindult a hivatalába. Hornáček úr emlékezete szerint a szokottnál szaporábban lépdelt, ő és a takarékpénztári igazgató alig bírtak lépést tartani vele. Majd a városháza kapujához érve megállt, állát a tenyerébe fektette, e ekképpen tűnődve, egy darabig széleseben fel-alá járkált a városháza ódon homlokzata előtt. Hornáček úr és Koňečný úr pedig tanácstalanul várakoztak. Már éppen elköszöntek volna a polgármester úrtól, amikor az nagyon határozottan odalépett hozzájuk, kidüllesztette a mellét, s fojtott, de a büszkeségtől remegő hangon fontos bejelentést tett.

- Megvan! - Ezt mondta, s a két elképedt úriember szinte egyszerre kérdezte:

- Mi van meg?

- Az eszme! - mondta a polgármester úr még mindig fojtott hangon. - A város eszméje. Megtaláltam!

Hornáček úr elárulta Bárány Pistának, hogy akkor ő és a takarékpénztár igazgatója ugyanazt gondolták, s amit gondoltak, az ugyanaz volt, amit néhány perccel korábban McLaczi gondolt. Tehát, hogy a polgármester úrnak valami baja esett. Na nem a szó fizikai értelmében. A fejében esett valami baj, ott legbelül, azon a hatalmas, többszintű rendező-pályaudvaron, ahol elég csak egy váltót hibásan átállítani, s mindjárt megvan a katasztrófa. Magyarán: az volt a benyomásuk, hogy a polgármester úr fejében, minden menetrendet felborítva, összevissza közlekednek a vonatok, s ki tudja, ebből mi lesz még?

A polgármester úr azonban mit sem sejtett a fejében készülődő közlekedési kollapszusról, hanem minden hivatali tekintélyét latba vetve, felszólította az urakat, köztük saját magát is.

- Menjünk a dolgunkra! Nem azért kapjuk a fizetésünket, hogy munkaidőben az utcán ácsorogjunk.

A későbbi történetről a főkertész és a takarékpénztár igazgatója is már csak másodkézből értesült, a városházán dolgozó, különböző beosztású, rendű és rangú tisztviselők és a személyzet pletykáiból. Ezekből a pletykákból nem süttött rosszindulat, minden tény önmagáért beszélt, kommentárookra nem volt szükség.

Eszerint a három jóllakott csavargó délután két óra tájban osont be a városháza ódon falai közé, hogy megköszönje a polgármester úr nagylelkűségét. A polgármester már türelmetlenül várta őket. El volt szánva rá, hogy ha újsütetű barátai elmulasztanák a vizitet, rendőrökkel állíttatja elő őket. Ezért hát nagyon megkönnyebbült, hogy nem kell erőszakhoz folyamodnia. A polgármester titkárságát és a folyosót pillanatok alatt ellepték a kíváncsiskodó beosztottak.

- Jöjjenek csak, jöjjenek mind - invitálta beosztottait a polgármester úr mézédés hangon. - Most egy kicsit tanulni fogunk - folytatta. - Ezekről az uraktól itt - mutatott bozontos ügyfeleire.

Megbízhatónak tekinthető források szerint ekkor olyan csönd lett hirtelen, mintha a polgármester úr New Hont fővárossá avanszálását készülné bejelenteni. Minden tekintet a három jómadárra szegeztetett, akiket ez a nagy érdeklődés egyáltalán nem feszélyezett. Ellenkezőleg, valami szemtelen magabiztoság uralkodott el rajtuk. Kuncogtak, grimaszokat vágtak, lökdösték egymást - úgy viselkedtek, mint a pubertás kölykök, ellenérzéseket keltve a megbízható forrásokban. A kíváncsiságtól duzzadó csöndet újfent a polgármester úr törte meg.

Hozzanak ide egy sámlit. - Ezt mondta síri hangon.

Rögvest kiderült, hogy sámli, bizony, a New Hont-i városházán egy sincs. Valahogy nem volt rá eddig szükség. Meg aztán nem is lenne illő, hogy a városlakók sámli ülve tanácskozzák meg New Hont ügyes-bajos dolgait. A polgármester úr azonban ragaszkodott a sámlihoz, székről vagy karosszékről halálni sem akart. Szerencsére, valakinek eszébe jutott, hogy Bözsi néni tart a trafikjában egy sámlit, arra szokott felállni, ha valamit a felső polcokról kell lennie. Azt a sámlit kölcsön lehetne kérni. A polgármester úr biccentett, s mindenki megkönnyebbült. Úgy látszik, ha lesz sámli, a többi menni fog már, mint a karikacsapás. A három csavargó ezalatt sem zavartatta magát. Tovább idétlenkedtek, McLaczinál, úgy látszik, nemcsak bezabáltak, hanem a garatjukat is megöntözték. Jókedvüknek csak akkor szakadt vége, amikor a polgármester úr, könnyeivel küszködve, rájuk parancsolt:

– Vegyék le a nadrágjukat!

A csavargók rögtön megkukultak, nyilván azt hitték, amit a megbízható források is – hogy rosszul hallanak. Vagy a polgármester úr tévedésből egy más alkalomra tartogatott mondatot tákolt össze lenyűgözően gazdag szókinéséből. Vagy hogy a polgármester úr annyira előre gondolkodik, hogy nála már este van.

– Na mi lesz? – sürgette őket a polgármester. – Mindjárt hozzák a sámlit.

De ez már a csavargók önérzetes szóvivőjének és szellemi vezérének is sok volt.

– Kérem szépen, nőszemélyek előtt?

A polgármester úr azonban szigorú hangon rendre utasította.

– Itt nincsenek semmilyen nőszemélyek. Itt emberek vannak, függetlenül attól, hogy milyen a nemük. Szégyellőségnek tehát semmi helye.

A szóvivő nyelt egy keserveset, akkorát, hogy még a folyosón is hallani lehetett, aztán lassan, de nagyon lassan, lefejtette lábáról ragacsos nadrágját. A másik kettő azonban dacoskodott egy keveset, míg a szóvivőjük rájuk nem mordult, hogy: „Gyerünk, Bandi, az Isten bassza meg!” De a polgármester úr így sem volt elégedett, hanem csak tovább követelődött.

– A zoknikat is!

Megtörtént. A sámli azonban még nem ért ide. Hogy addig is, amíg a várva várt sámli megérkezik, ne unatkozzanak, a polgármester úr rövid, de frappáns és buzdító beszédet rögtönzött. Elmondta, hogy ebéd után meg szeretne volna tekinteni Hornáček úr árvácskáit, s mit tesz Isten, három igazi árvácskára bukkant, mert ők az igazi árvák, szegény, kidaszított, megvetett vándorember, akiknek fedél sem jutott, miközben mindenféle trógerok autókön furikáznak. Mindig vannak emberek, akikhez a sors mostoha és igazságtalan. Hozzájuk, ha már segíteni nem tudunk rajtuk, alázattal és szeretettel kell közelnünk. Attól, hogy nekünk mobiltelefonunk is van, még nem leszünk különb emberek. Megbízható források szerint a polgármester úr még sok ezek-

hez hasonló magvas és fennkölt gondolatot hömpölyögtetett hallgatósága elé, s a három lóköttő megilletődve bólogatott. Legföljebb azt nem érthették, mért kell ezt a megható üzenetet gatyára vetkőzve hallgatniuk. De ezt a megbízható források sem értették.

Akkor végre meghozták a sámlit.

– Most pedig hozzanak egy lavór vizet – adta ki az újabb utasítást a polgármester, és leült a sámlira. – És szappant is hozzanak!

A többit már ki lehet találni. A polgármester úr szent alázattal mosta és törölte meg a megdöbbenéstől teljesen elkábult csavargók lábát, majd adakozásra szólította fel beosztottait. Ő maga egy ezerkoronás bankjegyet húzott elő a pénztárcájából. Megbízható források szerint a csavargók ekkor már pisszenni sem mertek, nehogy elrontsanak valamit, és a polgármester meggondolja magát.

– Ennyi biztos elég lesz a szállodai számla kifizetéséhez – mondta a nagy-lelkű polgármester úr, amikor átnyújtotta a pénzadományt a mohó szóvivőnek. – Aztán holnap menjenek innen Isten hírével – mondta még, és sírva fakadt.

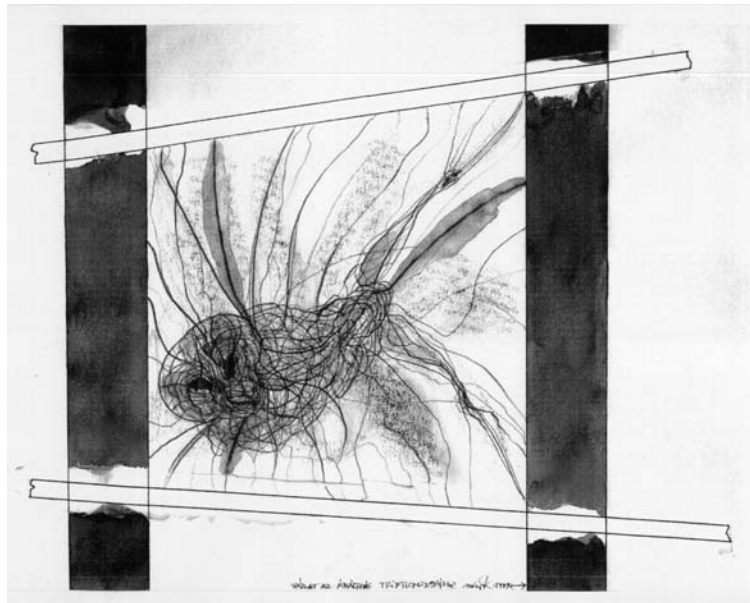
A polgármester úr ezt követően bezárkózott hivatali szobájába, s titkárnőjének a lelkére kötötte, hogy senki se zavarja. Így a megbízható források itt elapadtak. Hacsak nem tekinthetjük megbízható forrásnak Juci nénit, a takarítónőt, aki fél hétkor nyitotta rá az ajtót a még mindig a városházán rostokoló polgármesterre. A polgármester úr felhúzott térdekkal az egyik bőrfotelban kuporgott, és csendben sírdogált. Juci néni nagyon megrémült, s megkérdezte a polgármester úrtól, hogy nincs-e valami baja. A polgármester úr abbahagyta a sírdogálást, s meglehetősen ridegen felelte, hogy semmi baja sincs. Aztán hóna alá kapta az aktatáskáját, és köszönés nélkül elviharzott.

Az utolsó szemtanú, akivel a polgármester úr szót váltott, a hotelportás volt. A hotelportás szerint a polgármester úr este tíz óra után érkezett meg a szálloda halljába. Kapatos volt, ami a polgármester úrra ritkán jellemző, de ezen kívül a portás semmi különöset nem észlelt a viselkedésén. Később azonban a polgármester levette a kalapját, s arról kezdett beszélni, hogy vesz egy új kalapot, ezt pedig a városra hagyja, mert ennek a kalapnak nemcsak ő, hanem a város is sokat köszönhet. Ez a kalap segített visszaszerezni mindnyájuk önértetét. A portás eleinte ebben sem talált semmi kivetnivalót. A polgármester úr és a polgármester úr kalapja közötti felfokozott érzelmi köteléket is a polgármester úr kapatosságának a számlájára írta. Ezután a polgármester úr a védeneci felől érdeklődött. Hogy beköltöztek-e már? Hogy nyugovóra tértek-e már? Hogy nem követtek-e el csendháborítást? A portás azonban semmilyen védenecről nem tudott. Itt ugyan egész nap senki sem járt! Mire a polgármester úr nagyon elszontyolodott, a fejét csóválta, és többször is elmotyogta, hogy:

– Lóköttők! És az ilyeneknek tegyél te szívességet!

Aztán elment. Nemsokára a portás segélykérő kiáltásokra lett figyelmes, amelyek a tér túlsó felének irányából érkeztek. Mindjárt sejtette, hogy odakint rendbontás történhet, és értesítette a rendőrséget. Hacsak egy kicsit is késlekedik, lehet, hogy a polgármester úr már nem él. Így csak két bordája tört el meg az orrcsontja.

Néhány nappal később Bárany Pista fölkereste lábadozó jótevőjét és atyai barátját, a polgármester urat a kórházban. Szomorú látvány fogadta, de nem is ez döbbsentette meg, hanem az a megvető közöny, amellyel a polgármester a látogatását fogadta. A főorvos azonban megvigasztalta, hogy a polgármester úr senkivel sem beszél, csak alszik, vagy néz kifejezéstelen tekintettel maga elé. Még a rendőrökkel sem hajlandó együttműködni. Időközben a csavargók szóvivőjével interjút készített a New Hont-i kábeltévé riportere. A szóvivő égre-földre esküdözött, hogy ők nem akarták megverni a polgármester urat, de nem tehettek mást. Nem elég, hogy a polgármester nyilvánosan megalázta őket, az egész városháza szeme láttára, hanem este még a téren is leteremtette és inzultálta őket.





SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Fönt hideg csönd

*Huszedik század éje,
fönt hideg csönd, fenyegetés,
hullik a lélek mélyre,
és földre az égi vetés,
fönt hideg csönd, fenyegetés.*

*Itt élek Budapesten,
félelmek derékszögében,
hazugságok közt resten,
szívemben acsargó szégyen,
félelmek derékszögében.*

*Rokonok, ismerősök
elárvult tanyákon, Nyíren
s délen, ti bácskai ősök,
őshaza-messze innen –
elárvult tanyákon, Nyíren.*

Sárban lángoló

*semmi semmi de semmi sem
mondd hát mi igaz
kerítésen csillag rácsán
átnőtt a bitem
fonnyad leszárad nincs vigasz
ennyi ennyi csak*

*hát ki éber Isten álmán
itt vagy akárhol
kezdettől sárban lángoló*

*Föld-napraforgón
de nem én valaki más itt
ki Istent korhol*

*versem máris bezáródik
fehér Nap horkol*

*varjú száll az alvó tájon
s kedves mind e szó
hóval teli mint az álom
ágyba olvadó
fordítom izzadt paplanom
párnámban lódobaj*

*semmi baj semmi semmi baj
ébressz csittútgass*

*fonnyad leszárad nincs vigasz
ennyi ennyi csak
nézem a fát mily lagymatag
alatta rongya
tarka és vastag lomb dagad
mégis csak mondja*

*mondja mondaná integet
kaparja szived
hord alám fiú semmidet
verd föl sátradat
hát meddig álom az álom
meddig alhatunk*

*hát meddig lábon az álom
megint Karácsony
kabátok alatt kabátom
szárnyak a szárnyon*



*szermünk húszéves ágon
csillagba görcsült
tapogatván sötét lépcsőt
minek tuskolunk
pincébe le és föl bölcsőt
széthull félúton*

*hadd meneküljek hadd meneküljek
Jézusarcú hazát földet
sírva cigányul tengerbe
hadd hegedüljek*

Február van

*Barlangjából a medve
kilépked, február van,
havon a felkelt lélek
megáll barna bundában.*

*Süt a Nap, talpam fázik,
lelkek nyoma a hóban,
zúzmarás ágak között
fémmadár pendül: jól van,*

jól van, jól van.

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy tudományos folyóirat margójára

*Sztárfotózzák a tudományt-
mutatja duzzadó bicepszt,
mosolyra nyitja fogsorát.
Ez igen! Mellette sápadt és sovány,
nyeszlett minden vallás, bármilyen
színt ölt, bármennyi üdvöt is ígér,
(talán csak még az Izlám, a telthúsú
rezgeti keblét, s kínálja mennyei farát,
hogy mártírjait dzsihadra ajzza)-
igen, hát szép is a tudomány,
de akik imádják s tisztelik,
azok sem igazán boldogok:
jönnek vonzóbb teóriák, a tudósok
öregszenek, s mihamar történelmi adattá
foszlik a jelen címlap-szenzációja.*

Romlott mártás

*Nemrégiben egy oxfordi kollégium diákjai
tömeges ételmérgezésen estek át:
bár mindenkinek ízlett a lazac,
amit vacsorára adtak, de a szósz,
a mártás romlott volt, mérgezett.
Példaértékű ez az eset, hisz
hogya korunk legjobb irodalmát
tekintjük lazacnak, akkor a szósz,
amelyben a kritikusok találják,
ez a műszavakból habart nyelvvezet,
ez a fennköltén németes kotyvalék
az, amitől hasgörcsöt kap a jámbor olvasó.*



MIRNICS GYULA

A szerelem vége*

I. Arnold

A háború utáni első szerkesztőségi ülésre Dávid végre elhozta az *Író* című festményét, azt a képet, mely a *Júlia* fedőlapját oly sikeressé és a kritikusok szemében *művészivé* tette, s bizony a kulcsin ilyes jóindulatú megítélése sokban hozzájárult a *Júliában* írottak pozitív prekoncepciókkal való értelmezéséhez, mondhatnám, a könyvem sikerét nem kis részben ennek a festménynek és természetesen Dávidnak köszönhetem, nem csoda hát, hogy évek óta sóvárgom a kép után, nem csoda hát, hogy úgy megörültem Dávid barátom ajándékának, hogy rögvest meginvitáltam egy világoskék abszintra a leszkováci csevapsütő éttermében, s hát régen láttuk egymást a cimborámmal, lecsúszott még egy-két világoskék abszint, aztán szerbiai lucpalcán kisütött pácolt báránycombot rendeltünk, egy-két sert is leöntöttünk és folytattuk a világoskék abszintok egyre mértéktelenebb konzumálását, nem csoda hát, hogy részeg baráti szeretettel nosztalgiztunk búcsúzaskor a dóm előtti buszmegállóban, miközben a dóm 7900 kilogrammos harangjának zúgása felidézte bennünk kölni kirándulásunkat, mikor találtunk egy hangulatos pincekocsmát, mely előtt egy rendőrautó parkolt, ez a rendőrautó biztonságérzést keltett bennünk, ahogyan egy német turista is nagyobb bizodalommal tér be egy rendőrautóval szignált magyar kocsmába, meg sem fordult a fejünkben, hogy a rendőrök rendfenn tartanak a kocsmában, miként nem is volt okunk ilyet feltételezni: tisztos dojcsok kockás ingben söreiket szopogatták, a rendőrök a pultnál dohányoztak, mi meglepően olcsón kaptuk a kölni narancssárga abszintot, minek következtében később a kölni dóm előtt, a kölni dóm a mi városunkénál négyszer nagyobb és százszor öblösebb hangú harangjainak kongására harsányan küldözgetni kezdtük a labancokat vissza az anyjukba, amire felfigyelt egy éber járőr és csendháborítás címén vastagon pénzbírságot adott, ahogy Dávid találóan megjegyezte, nem is volt olyan olcsó ez a narancssárga lötyty, a német kocsmárosok összedolgoznak a rendőrséggel, mondta, a jugoszláv kocsmárosok nem dolgoznak össze a rendőrséggel, gondolom én, merthogy hazánkban a mocskos rendszer nyilvános bírálásának egyetlen fóruma a kocsmák; meg a világoskék abszintot sem mérik olyan olcsón, hogy kollaborációra kéne gyanakodni, semmi sem lehet drága, ha ezt a becses ajándékot ünnepeljük, mondtam Dávid

* A Tiszatáj novellapályázatára beérkezett alkotás.

barátomnak a buszmegállóban, miközben a harangok kölni emlékeket kongtak, én meg a hónom alatt az *Író* című festményt szorongattam. Nem az abszint, a barátság forrósága tette oly meghitté azt a kézfogást, mikor Dávid fel szállt a buszra, nem az abszint, a festményem tette oly boldoggá lépteimet kertvárosi albérletemig.

Az *Író* 60x100-as, préselt lemezen olajjal készült festmény. Dávid annak a fővárosi kollégiumnak a festőtermében festette, melyben egy évet töltöttünk még az egyetemi tanulmányaink kezdetén, ahol megismerkedtünk és életre szóló barátságot kötöttünk, két művészlelek, lézengve a durvalelkű kollégisták között, akik furcsának, őszintén szólva ütődöttnek tartottak minket, ugyanakkor irigykedtek is ránk, a kollégista nők körében aratott sikereink miatt, bár nem csak a múzsa csókjával fertőzöttek összetartása és nem is csak a közös ellenség, a kollégium többi lakója iránt érzett fennkölt megvetésünk tartott bennünket össze, hanem a sarjadó férfibarátság bővölete kötötte igazán szorosra kapcsolatunk gordiuszi szövevényét: Hemingway szerint háborúban ismeredik meg a barát, hát Dávid és én közösen vívtuk meg a felnőtte válás csatáját. A kép egy verőfényes tavaszi délutánon készült, hasunkban kellemesen bomlott elemeire az ebédre fogyasztott rostos sült nyelvhal, melyet egy égettolaj-szagú görög vendéglőben fogyasztottunk ebédre, bőségesen megöntözve jóféle Demesticával, Dávid hunyorogva festett, én meg meztelen felsőtesttel, keresztbe tett lábbal, a kezemben tartott fehér papírra a *Júlia* kezdő történetét fogalmaztam: ez volt a póz. Az elkészült festmény Dávid mindezidáig legjobb munkája, nem ok nélkül állították ki a székváros egyik galériájában másfél évig — többek között ez volt az oka, hogy csak most kaphattam el, annak ellenére, hogy szoros barátságunkhoz képest az illedelmesnél többször is kértem már Dávidtól, pénzt is ajánlottam érte, de könyvborítónak kölcsönadta, örökbe azonban nem kaphattam meg, valahogy úgy féltette, mint anyák a felnőtte váló lányukat, mint apák a bevonuló egykét. Már le is mondtam a festményről, gondoltam, készítették róla egy műtermi felvételt, valahogy ott kell hogy legyen a falamon, sokat jelent nekem ez a kép, és nem csak a könyvem fedőlapja miatt. Azon a verőfényes tavaszi pózolásán ismerkedtem meg Júliával, csak úgy benézett a műterembe, aztán ott ragadt, térd fölé ért a szoknyája, göndör a haja, sárga és gránátalma-illatú a bőre, akkor kezdődött a szerelmünk, amely érzés bódulata mára eltűnt, ahogy eltűnik az ablaküvegre lihegett foltba rajzolt szív is, ha kisüt odakint a Nap. Mindez rajta van az *Írón*: Dávid hunyorogása, a kollégisták otromba, trák nevetése, a később megírott könyvem első sorai, Júliám sárga bőre, a felnőtt férfibarátság melegsége és biztonsága, a nyelvhal, a bor és a görög konyha sültolajszaga.



A tengerimalacka akváriuma fölé akasztottam. Így ébredéskor az első pillantásom a mellettem fekvő drága Júliára esik, tekintetem átsiklik göndörségének örvénylő látványán, ott a tengerimalac a friss forgácsalmon, lecsekkélem, hogy megvan-e még, nem zabálta-e magát halálra sárgarépvával amíg aludtunk, aztán felnézek és ott az Író, a térdén fehér papírlapot tartó félmeztelen figura keresztbetett lábakkal, így édes kéj lesz ezután minden ébredés, sőt: fél órával előre állítom az ébresztőórát, hogy kigyönyörködhessem magam, mielőtt egy újabb nap göcsörtös, korhadt fájába vágnám egyre csorbább fejszemet. A festmény megváltoztatta az életem. Naphosszat el tudtam volna nézni, de csak kis adagokban engedélyeztem magamnak ezt az élvezetet, egy-egy röpke, véletlen pillantást vettem a falra, nem is a képre, hagytam, hogy magától vonzza a tekintetemet, hogy elrabolja a lelkemet, hogy bilincsbe verje a szemem és művészi erejének atombombájával porig rombolja a világ mesterkelt valóságát. Ihletet adott, már másnap reggel, a világoskék abszinttól cseppet harangozó fejjel írni kezdtem és csak ömlött belőlem az irodalom, mintha egy hosszantartó hasgörcs után jó sokat sikerülne szarnom.

Egy új regénybe kezdtem. Egy íróról szól, aki egy háborúsújtotta országban él. A régi osztályfőnöke temetésén találkozik a középiskolai barátaival és meghívást kap tőlük a szomszédos, mérsékelt demokratikus, de legalább nem vérengző hatalom által irányított ország fővárosába. Az egyik barát sikeres festő lett, tágas műtermében a plafonról lógnak a képei, a műterem egyik fala hatalmas üvegtábla, melyen át elemi erővel ront be a napfény. Az író megcséldíti a sikeres, gazdag élet látványa, sötétzöld abszintot isznak és kurvákat hívatnak. A festő rábeszéli az író, hogy próbálják ki a kábítószer, a mámoros éjszaka megigézte az író és ő is tűt enged a karjába. Behunyt szemmel egy vérvörös utazásba kezd a képzelete szárnyán. Másnap rádöbben, hogy a festő-barát világa művi és boldogsága felszínes, csendben kilopózik és elmegy a másik baráthoz. A másik barát egy vallási kommunában él, egész nap zavaros imákat mormol és nem akar hallani a történelem iszonyatos vérzivataráról. Az ő élete is csupán önáltatás. Az író hazautazik, íróasztala fiókjából kiemeli az apjától örökölt mordályt és a homlokához szorítja. Lőni vagy nem lőni, gondolkodik. Tűrjem a balsors minden nyűgét és nyilát, vagy szálljak ki ebből az értelem nélkül kacskaringózó ringispílből?

Valahogy megakadtam a befejezésnél, nem akartam lemészárolni a főszereplőmet önkeze által, de ahhoz sem volt szívem, hogy leengedjük azt a pisztolyt és visszadobjam őt az életbe. A regényem válsága sorvasztani kezdett, kétségbeesetten bámultam a festményemet, megoldást vártam. Este zavaros fejjel megpróbáltam kicsit dörgölőzni Júliához, fel akartam kelteni benne a nőt. Hídegen, mereven feküdt mellettem, nem reagált a szokásos nonverbális szexuális

kommunikációkra. Megfordítottam, rátapasztottam ajkaimat az övére. Jég-hideg volt. Aludjunk, mondta. Gondterhelten erőltettem magamra alvást.

Másnap újra a szövegszerkesztő fölé görnyedtem, de nem tudtam befejezni a regényt, nem találtam egyetlen érvet sem az életben maradás mellett. Elgondolkodva a tekintetem az Íróra tévedt. Valami változást éreztem a képen. Közelebb mentem, szemügyre vettem a jól ismert ecsetvonásokat. Mintha a térden tartott papírlapon kis fekete pontok lennének. Légyszar, rendeztem el magamban, de nem tudtam belenyugodni: ahhoz túl szabályosak a pici foltok. Nagyítót vettem elő és újra vizsgálni kezdtem a képet. A lencse alatt apró betűk bontakoztak ki. De nagyszerű, gondoltam, Dávid egy titkos verset írt ide. Olvasni kezdtem.

„A féltékenység a magányos író betegsége. A magányos író kedvest képzel el magának, aki ugyan nincs mellette, de akár lehetne is. Csakhogy most éppen valahol máshol van. Talán valaki másnak a karjában. Merthogy vele nincsen, ez tény, hogy valaki mással van, nem szükségszerű, de lehetséges.”

Érdekes gondolat, gondoltam, és pászol is a képhez, kimásoltam egy papírlapra és félretettem, hogy majd megmutatom Júliának. Vacsorára penészes sajtal töltött tárkonyos pulykamellet készítettem, de hiába vártam Júliára, nem jött a munkahelyéről. Megvacsoráztam egyedül és idegesen görcsölő gyomorral olvastam egy hároméves színes magazint. Későn jött meg, jóval éjfél után.

– Aggódtam érted – öleltem meg – hol voltál ilyen sokáig?

– Bent kellett maradni a munkahelyen – mondta Júlia. – Lehet, hogy többször is lesz ilyen egy ideig, lemaradtunk egy kicsit a munkában. Ne aggódj miattam. Álmos vagyok, lefekszem.

Bement a hálóba és lefeküdt. Mire levetkőztem és hozzábújtam, már szabályosan szuszogva, fáradtan, mélyen aludt. Szegény kicsim, simogattam meg göndör, puha haját, sokat kell dolgoznod.

Másnap újra gyötrődtem a szövegszerkesztő előtt, megpróbáltam egy női szereplőt bevonni a történetbe, szerelmi szál, az megold mindent. Valakit, akihez érdemes visszatérnie az írónak, akivel aztán közösen új életet kezdenek és csinálnak nekem egy hepiendet. De valahogy nem tudtam az én írómat megszerelmesíteni, nem olyan típus ő. Magányos író, kedves nélkül. Tanácstalanul mászkáltam le-föl a szobámban. A kép előtt megint furcsa érzés fogott el. Mintha valami történt volna a kis maszatokkal a papírlapon. Nagyítót fogtam és újra megvizsgáltam. Meglepődve vettem észre, hogy Dávid aforizmája eltűnt, helyette egy verssor van odáírva:

*„Már mások élvezik a nyálad,
Szaggatnak, tépnek, mint egy
Megvadult állat.”*



Furcsa, misztikus dolog ez. Vagy valaki szórakozik velem? Ki lehet az? És miért tenné? Az előző üzenet, a féltékenységről, most ez a vers... Talán Júlia? Féltékennyé akar tenni?

Megint későn ért haza, fáradtan. Megpróbáltam neki elmondani ezt a festményügyet, de egyből megcélozta az ágyat és pár másodperc múlva mély álomba merült. Magamra maradtam a festmény szellemével.

Másnap reggel az ébredés utáni első pillantásom a festményre esett. Nem éreztem felőle semmi furcsát, bár ilyen messziről nem láthattam az apró jeleket. Nem volt kedvem felkelni, nagyítót fogni, vizsgáldni, megrémülni, ha megint változott. Nem volt kedvem a szövegszerkesztő egykedvű zúgását sem hallgatni, ma sem jön az ihlet, tudtam. Júlia nem volt mellettem, már elment a munkahelyére, biztosan megint későn jön. *Mások élvezik a nyálad...* hülyeség. Hiányzik a teste. *Morning wood* – így hívják az angolok ezt a reggeli férfidologot. Kartávolságban volt a három éves színes magazin, odalapoztam ahhoz a szimpatikus filippínó lányhoz és megvettem azt, amihez amúgy Júlia kell. Ijesztő volt. Lihegve fejeztem be, éreztem a kezemben a forró, ragacsos férfinedűt. Hihetetlen magány tört rám. Mintha egy laboratóriumi fehér egér lennék, vizsla szemüveglencsék alatt. A festményre néztem, kellemetlen érzés tört rám. Megint üzen valamit. Kezemben nagyító, a festményen új szöveg:

*„tűvel átdöfött fallosza himbál
láthatja bárki aki csak kint áll
minemű lény ő ha szája habzik
ha magáért bevül ha önmagával bagzik”*

A szövegszerkesztő elé ültem és befejeztem a regényemet. Hatalmasat durran a mordály, löporos lendülete szilánkokra hasítja az író fejét, agyveleje spermaként olvad árva nyakára.

Júlia megint későn jött. Már aludtam. És korán elment. Amikor felkeltem, már nem volt mellettem. Az ébredés utáni első pillantásom a festményre esett. Változást éreztem: új üzenetem érkezett. A tekintetem ezután lesiklott a tengerimalac akváriumára. Egy hatalmas répát rágcsált. *Nagyobb volt, mint ő.*

II. Júlia

Júlia már-már eldobta a nehéz dobozt. Mindjárt otthon vagyok, sziszegte magának és új fogást keresett a dobozon. Legszívesebben intett volna egy taxinak, de csak kinevették volna, senki sem vállal fuvart tíz méterre, Juliának ennyi hiányzott még a bejáratig. A dobozban másfél pár zokni, egy bugyi, egy kétkötetes irodalomtörténet, nyelvészeti jegyzetek kilói, egy üres fényképalbum, egy testápoló és egy babapúder, egy hosszabbító-elosztó, egy piros színű kisolló, egy karikás szemű néger nő cédéje, egy hordozható tengeri-

malac-akvárium és egy súlyos rézplakett volt bedobálva rendszertelenül, a plakett arról tanúskodik, hogy Júlia volt két évvel ezelőtt az ország legtehetségebb fiatal költője. Megpróbálta elterelni gondolatait a dobozról és Viktor illatos hajára gondolt, kisleány, követelőző csókjára, kesernyés dohányízű ajkaira. Testét kellemes bizsergés öntötte el, a bűnös, tiltott szerelem kéjes élvezete. Már csak pár méter hiányzott a tízemeletes panelház bejáratáig, amikor egy üvöltő férfi botlott Júlia lábai elé és hasára szorított kezén át sűrű, brokátszínű vér spriccelt Júlia dobozára és világoskék, arany holdacskákkal díszített rövid ruhájára. Júlia sikított egy horrorfilmbe valót, eldobta a dobozt, szerte-szét röppentek a doboz tárgyai. Uramisten, uramisten, sikította. A férfi hörgött és a kezei közül fémszürke hurkák tolultak ki. Uramisten, uramisten, sikította Júlia, azok a belei!

Valamit tennie kell, fogta fel az ijedtség ködén keresztül, felkapta a bugyiját, ami az előbb esett ki a dobozból, letérdelt a férfi mellé és megpróbálta a sebre tenni az életmentő alsóneműt. A férfi röhögni kezdett. Júlia megkövülten bámulta, ahogy elveszi a kezét a hasáról és egy művérrrel félig telt zacskó és pár méter fényes hurka tűnik fel kezeiben. Ha-ha-ha, röhögte a férfi, ez a Kandi Kamera! Ha-ha! Nézz csak oda, mutatott egy hátritolható fedelű szemeteskuka felé, ott az operatőr! Ha-ha! Júlia még mindig nem tért magához, egyre csak az egyik Márquez regényjelenet jár a fejében, amikor a megkéselt fiatalember kiöntött belei szarszagot árasztanak. Mélyet szippantott a levegőbe. A friss, tavaszi illatokon kívül csak saját cipekedéstől megizzadt testét érezte. A férfi még mindig a hasát fogta a röhögéstől. Júlia összeszedte minden erejét, koncentrált és öklével egy hatalmas csapást mért a férfi orrára. Az összetört orrból vér spriccelt Júlia ruhájára, a lassan halványuló művér folt mellé.

Amikor végre felért a lakásába, lerogyott a kanapéra, rágyújtott egy hosszú és vékony cigarettára és csüggedten nézte a dobozt. Vége hát. Ezek a tárgyak maradtak Arnoldnál a szakítás után, most nincs tárgyfüggőség sem. Nincs Arnold! Ez a faktum némiképp jókedvre hangolta, behelyezte a CD-lejátszóba a karikás szemű néger nő cédjét és felhívta Viktort.

Szeretkezés után Viktor elaludt, Júlia pedig kiült a konyhába és verset próbált írni. Megpróbálta újra átélni az Arnoldtól elszenvedett sérelmeket, a sok fájdalmat, amit a jóképű, sikeres író okozott neki. De most valahogy nem jöttek a csúnya gondolatok, ez pedig baj, mert Júlia ars poeticája szerint a szenvedés a művészet melegágya. Arról az esetről akart írni, amikor egyszer a tengerparton egyedül kellett visszasétálnia a partról a hotelbe, mert Arnold és egy újdonsült dalmát ismerőse cricket szívtak a strandon. Útközben nekiugrott egy szatír és megmarkolta a melleit. Amikor ezt elmesélte a még bódult Arnoldnak, ő csak nevetett és azt mondta, hogy még szerencse, hogy nem néz ki jobban, mert akkor nem úszta volna meg ennyivel. Később, kijózanodás után már megértő volt és segített megemészteni Juliának az emberi durvaság eme



brutális támadását, de Júlia soha nem felejtette el Arnold kábítószeről összezűkülő szemhéjai mögött tátongó idegen pupilláit.

Mennyivel egyszerűbb lett volna minden, ha csak ilyen élmények mardosták volna. De Arnold nem csak ez a felelőtlen, távoli, kegyetlen társ volt, hanem a legőszintébb, legérzelmesebb, legmegértőbb szerető is. Júliának nem kellett soha egyedül gondolkodnia a versein, mert Arnold mindig melléült, ha támadott az alkotói válság, segített megrágni a gondolatokat, megkeresni a legmegfelelőbb nyelvi eszközöket és mindeközben Júlia nem érezte úgy, hogy betör az alkotói magányába, Arnold úgy tudott tanácsot adni, ahogyan egy rajongó közli az imádott sztárral apró észrevételeit. Fázni kezdett a talpa, ideges lett. Nem akart emlékezni Arnoldra. Ahogy sírva térdelt előtte és kérte, hogy térjen vissza hozzá, hogy minden meg fog változni, habár azt sem tudja, hogy minek kell megváltoznia. Ahogy véres szemekkel rátámadott Viktorra egy egyetemi klubban és addig döngölte szegény fiú fejét, amíg a kidobók le nem ütötték. Ahogy hosszan csókolózott a novellapályázat díjátadásán egy szép szőke lánnyal, közben pedig Júlia szemébe akasztotta a tekintetét és szemrehányón, fájdalmasan nézték egymást. Egy mocsok szemét volt, mondta félhangosan és belopózott a nappaliba a versvázlataiért. Az én két állatom, gondolta. Viktor és a tengerimalac. A tengerimalacot Arnold egyik barátjától kapta születésnapjára, soha nem barátkoztak igazán össze, Júliában körülbelül annyi érzelmet ébresztett, mint az autók visszapillantó tükrén lógó plüssállatok, a különbség annyi, hogy a malacnak kell reggelente répát adni, minél nagyobb, annál jobb. Arnoldnak sikerült megértetnie magát a buta kis állattal, mindig pitiztette a répáért és füttyszóra elő tudta hívni a szekrény mögül. Ha Júlia elengedte a malacot, az bemászott a lelegehetlenebb helyekre és Viktorral órákig küszködtek, mire be tudták cserkészni. Valószínűleg félt tőle az állatka, mert több tucatnyi apró malackakit hagyott maga után ilyenkor. Júlia megkocogtatta az akváriumot, de a tengerimalac nem fordította felé a fejét. Alvást színlelt, mint az unokák a nagymama előtt, ha titokban magukhoz nyúltak az avas szagú dunyha alatt. Megállt az ágy mellett, megsimogatta az egyenletesen, önelégülten szuszogó Viktort. A fiatal, üresagyú gitáros még egyetlen versét sem olvasta, és ez jó is így, Júlia nem akart neki más lenni, mint egy széparcú, keménymellű, jóseggű nő, aki hangosan sikoltozik, amikor élve. Júlia testét csak Arnold értette meg, ez rémítette is a lányt, mert néha úgy érezte, hogy Arnold tud kommunikálni a testével az ő akaratán kívül is, például amikor veszekedés után hidegen hátat fordított a férfinak, nem akarta viszonzni annak simításait, de a testét nem tudta kontroll alatt tartani, mellbimbói kibújtak barlangjukból és bizseregni kezdtek, ágyékából forró lavinák indultak és lágyan nyalogatni kezdték a haragját, és már szeretkeztek is, Júlia odaadón, szenvedélyesen élvezett, elfeledkezve magáról és mérges indulatairól. Ilyenkor szeretkeztek legjobbakat, de ahogy szaporodtak a veszekedések,

egyre kisebb örömmel adta oda magát, az utolsó alkalommal már úgy érezte, hogy Arnold így győzi le őt, uralja a szenvedélyeit, az ösztöneit és alattomosan szinte a tudatalattiján keresztül irányítja. Viktor nem érezte Júliát, hangosan hörgött és kiáltozott miközben saját testének formáitól elszédülten húzogatta a nőt a farkán. Minden szexuális tabu és gátlás, melyet Arnolddal éjszakákon keresztül próbált megbeszélni, egyszeriben leomlott, mikor Viktor magától értetődő természetességgel kent testápolót a legféltebb tájékra és éles fájdalmat okozva mélyen behatolt, vagy amikor erős, szétfeszíthetetlen kezeivel az ágykárára szorította Júlia fejét és a lány akaratától függetlenül az ejakulációig a szájában maradt. És ez így volt jó: nem megértés és gyengédség kellett Júliának, hanem öröm nélküli és megalázó baszás. Ezt Arnold nem érthette meg, ő csak azt látta, hogy Júlia nem szereti a saját testét és segíteni akart neki az önmagára találásban. De Júliát az önutálata élte, aki változtatni akart ezen, maga is a gyűlölet tárgyává vált.

A versvázlatok mellé rakta az irodalmi plakettjét. A tenyérszög nagyságú, ovális, nehéz rézlemez tetejére egy ráncos szemű, bajszos író fejét gravírozták, róla nevezték el ezt az elismerést, de Júlia még semmit sem olvasott tőle. A plakett nem illeszkedik pontosan a belülről zöld kordbáronnyal bevont vörös bőrtokba, mint Júlia megtudta, harmincegy évvel az ő díjazása előtt harminc plakettet készítettek, de a díj túlélt kitalálói terveit és Júliának már újat kellett gyártani, amely nem illett bele pontosan a szabványtokba. Régi szép idők, gondolta Júlia, ki gondolkodik mai napság harminc díjra előre... A díj alá jára Júlia nevét és az *évszámát* vésték. Olyan üres volt ez az elismerés most, amikor úgy érezte, hogy kiégett, nem tud írni. Felmarkolta a vázlatokat és a plakettet, kiment a konyhába, töltött magának házipálinkát, rágyújtott és vizsgálni kezdte összefüggéstelen verskezdeményeit, lelke lemondó segélykiáltásait. Mélyet szívott a hosszú, vékony cigarettába és írni kezdett:

*Fanyar füst ömlik az Arcodból
Mint megszállottból az okádék
A sátánnal kötöttél szövetséget
És én vagyok neki az Ajándék*

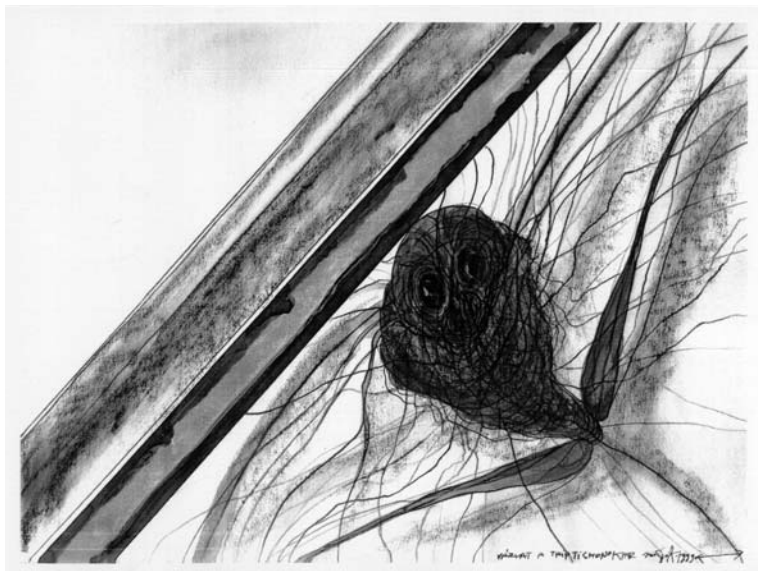
Arnold az előszoba kövén térdel és rimánkodik. Arnold karikás, kialvatlan szemekkel száll fel a villamosra, Júlia hátra húzódik, hogy észrevétlen maradjon és leszáll a következő megállónál. Arnold száz szál rózsa giccses esdeklésével csönget az ajtó előtt, míg Viktor keményen harapdálja a mellbimbóit.

*Hűtlen csókok mint lepra
Fekélye torzítják el ajkaid
Szerelemtől megfosztottan
Érted sírok hajnalig*

Júlia elszántan megmarkolja a plakettet és Viktorhoz megy. A fiú nyitott szájjal hortyog, apró habfolt jelenik meg a szája sarkában, kiugrik lila nyelve és lenyalja. Júlia először a homlokára üt. Felpattannak Viktor szemei, de tekintetét eltakarja a szemeire ömlő súlyos vér. Júlia üti a fejét, a plakettre hosszú, göndör hajszálak tapadnak, csuklóig véres a keze. Viktor nyikkanás nélkül hal meg. Nem tudsz engemet szeretni, suttozta Júlia a véres masszának. Senki sem tud szeretni. Mindenki csak őt szereti bennem. Óvatosan kiemeli a tengerimalacot az akváriumból, a bal kezével fogja a kíváncsi kis állatkát, aki máris indulna felderíteni a lakást és bepiszkítani a legnehezebben takarítható helyekre, jobb kezével pedig belemélyeszi a plakettet az apró gombszemek közé. A tengerimalacnak elég lenne az első csapás, számolatlanul kap. Egyik lába leválk a testéről. Az utolsó versszakot Viktor és a malacka vegyes vérével írja fel a konyhaablak üvegére:

*Fehér vér ömlik fullánkomból
Sárga potrohhal lábad előtt beverek
Rátiporsz értelmét vesztett testemre
És nyalogatod duzzadt sebedet*

A hetedik emeletről hosszan tart a zuhanás a kemény járdáig. Kicsavarodott kezében véres plakett, véres szívében kicsavarodott fájdalom.



SILAY FERENC

Apám utolsó leveléből

*...ujjaim görbék, egész életemben
e földet markolták: gyökerekké váltak
a Fénybe és a Sötétbe,
akár a Székely kapuk szív fölötti íve,
mely néha az öntelt mennyet is kifordítja,
hogy láttassuk föltámadásunk kegyes oltalmazóját
vigyáz-e ránk a fenséges ég
vagy netán hazug a lakója?!*

*Vagy fölszívna minket, ahogy velünk fölítatva
üledik a trianoni seance: megalázó salak,
cianos vízben Remény úszóikkal fuldokló halak.
Fölszívna minket, föl, fölszívják hajunk
ezt az európai gyászlobogót,
csontjaink külön-külön összetöretve
só-tükör levelekkel fényezve koponyánkat,
belénk ereszelve féltett gyökereink kirekesztettségét
minek ez a nagy kapaszkodás
ahogyan mi kapaszkodunk.*

*Mások körme alá véste be a Megmaradás magát,
másoknak termett gazdagságot a világosi gyász,
s míg fölsántikál a huszonegyedik század,
üszkös mezőkön hajtanak a csorda után,
és mi fújtató orrlíkakkal követjük
az egyetlen pislantó csillag nyomot
karmolva a túlvilágon rokoni bölcsőt, vértanú fát,
minek ez a nagy kapaszkodás
ahogyan mi kapaszkodunk, Fiam...*



BORBÉLY SZILÁRD

Berlin, Heidelberger Platz

Egy idő után kezdtem megkedvelni a másfajta utcatáblákat, az eltérő hangsúlyokat a hangosbemondókban. Az ajtózáras előtti jelzés hangsorát, azt a futamot, amely futásra ösztönzött sokszor, hogy le ne késsem az utolsó járatot. Egyedül a Heidelberger Platzon nem kellett sietni. Itt mindig kevesen voltak, és ha Krumme Lanke vagy ha a belváros felől érkeztem, akkor a földalattiról a szálltam át a magasvasútra. A földalatti megállója még a birodalmi időkben készülhetett, mindig ezt gondoltam róla. Túlméretezett volt, egy hatalmas boltíves várterem, arányai idegennek, de mégis ízlésesnek tűntek. Szerettem ezt a helyet, de babonásan féltem tőle, olyan érzésem volt, mintha gyilkosság történt volna itt. Mintha még mindig benne volna a levegőben azoknak a félelme, akiket a rettegés és a kétségbeesés közül a halál mentett ki. Ha becsukom a szemem, látom a város vázlatos közlekedési térképét. A gyorsvasutak és földalatti vonalak hálózatának színeit. Egyszer, amikor sok időm volt, kíváncsi lettem magára a térre. Fölmentem a felszínre. Gyönyörű őszi idő volt, körbesétáltam hát, de csalódást okozott. Egy jelentéktelen kisváros néptelen útkereszteződését láttam, a magasvasutat tartó betonoszlopszor húzódott a fák között, amelyek diszkrétan elrejtették. Távolabb egy gyógyszertár. Középszerű emberek mentek valahová, tompa, visszafogott gyűlölettel nézték a tébláboló idegent. És gyönyörű, színes levelek a fákon még ilyenkor is.

SIMAI MIHÁLY

Sólymot röptet a sámán

Silay Ferencnek

*bércek fia
és síkság gyermeke
– oly távol
oly közel –
világok választanak el
s világok fűznek mégis össze
sólymok
lovak
virágba-borult százszorszént magyar szavak*

*álmot röptet a sólyom
sólymot röptet a sámán
magát álomba sírja
száz csakazértis-ábránd*

*erdőket zúgat Hargita-ének
patakot zenget sziklacsönd
házsongárdi harmat
lelket keresztel
– és nem ereszt el
– – sohasem ereszt el!*

*mint szárnyametszett sólyom hangja száll
az ének – benne minden visszafáj
tegnap-sebektől kivérzik a Ma
zokogtat egy -talan, -telen haza*



*honTALAN házak erdélyTELEN erdők
írnak Verssé – s nincs távol nincs közel
nem TE énekled sorsodat*

ki TÉGED énekel *a SORS az*

*álmokat röptet a sólyom
sólymokat röptet az ábránd
dacos álmait égre fölírja
csillagremegéssel a sáman*

Testenkívüli pillanat

*megmaradás részeg reményeként
száll egy madárdal*

– – hirtelen szakad

*félbe
testenkívüli pillanat*

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Októberi himnuszok*

„A múltat még Isten sem tudja megváltoztatni.” Ezt már Arisztotelész is idézetként veszi át az előtte élt Agathontól. Emberi kísérletek ugyan történtek és történni fognak míg a világ, annak a hervadt áligazságnak a nevében, amit a közbölcseesség már kitudja hányadik török, Habsburg, kuruc, labanc, forradalmi vagy ellenforradalmi rezsimváltás előtt fogalmazott viccé, szokásos szakállas jelszavá: „Ezután minden másképp volt!...”

Húvös reggel lehetett 1848. október 6-án. Azok számára, akiket a Gondviselés örök főszereplőkké nevezett ki, bizonyára a lelki megpróbáltatás mellett a hideg is ott kísérte a szekéren, az osztrák őrség sorfala közt néma menetben a veszthelyre vonulóban. De a tiszt uniformison túl, ki hallott felhajtott galléros kiskabátban ballagó elítéltekről. Talán később a világháborúk poklaiban is ezt követően, új kivégzési világdivatok idején. Mert másképpen őrzi meg méltóságát a lovagiasan pusztán hazájától, életétől, szeretteitől való megfosztásra ítélt fogoly, mint akit előzőleg péppé vertek. Mondják, hogy 1794-ben Párizs előbbi forradalmár polgármestere, Bailly is sorra került egy januári reggelen s mikor egykori elvbarátja gúnyolódott, hogy most bezzeg reszket, csak annyit válaszolt, hogy a hidegtől van, nem a félelemtől.

Annyi mindent megőrzött róluk mégis az utókor; a mi aradi vagy pesti, kolozsvári és más szürke börtönerődök udvarán kivégzett vértanúinkról efféle lényegtelen, bár emberi momentumot csak a restauráló, a beleérző képzelet tartalmaz. Valamint azokat az ugyancsak kizárólag eszmei értéket képviselő statisztikákat, hogy milyen arányban voltak köztük akár olyanok is, akik az eszmét szolgálták, viszont a nyelvet sem tudták. Mi számon tartjuk, akár egy büszke arálynak is tekinthetjük, hogy csak Aradon a 13-ból kettő: Kiss Ernő és Lázár Vilmos örmények voltak. Magyar örmények.

„Szép deputáció megy az Uristenhez a magyarok ügyében” mondta állítólag egyikük. Ha igaz, ha nem, mi mai átgondolók itt foghatjuk rajta egyszerre a történelmen való szépelgés pátozsát és jellegtelenységét: a magyarok ügyében ők nem intézhettek már semmit, *akkor már* nem. „Magyar sorskockákon ez ígyen döntődött” – mondja ki később Ady Endre. *Azelőtt* bizony évszázadokig intézték az efféle kisebb nagyobb delegációk a haza sorsát, például Zrínyi és Frangepán meg Nádasdy, és azóta is hányszor!

A kérdés mindig ez, hogy a nagy alkalmak idején a lehető legtöbbet kell megpróbálni, tárgyilagos alapon, avagy a tömegek erejével ostromolni meg a jövőndőt. Am a történelem tanúsága szerint a torok-vihar elültével lehet, csak könny és pernye marad, nem haladás. Egyiket Széchenyi, másikat Kossuth nevével hozzuk mindörökre kapcsolatba. A tények mindkét irányzatot érvényesnek fogják tekinteni, míg helyüket kereső emberi társadalmak lesznek a földön. És nincs olyan nemzeti jellem, nemzeti nyelven kifejezhető eszmény a világon, mely elutasítaná a szabadságot.

Embernek, akiknek fejében csak annyi feszült valaha, amennyit a zsoldárok elsorolnak, már szembe mertek feszülni Rómával, császáraival, Pilátusaival és légióival, meg

* Elhangzott a magyar örmények budapesti, háromnapos értekezletén, szeptember 30-án.



vadállatokkal tele cirkuszaival. A harc tartalma alig változik, a kivégző osztagok az igazán változatosak.

Mindezen dolgok, folyamatok, törvényszerűségek közül sok csakis később, madártávlatból válik láthatóvá, ott közel átélőik ezen nyilvánvalósága nélküli tudatban halnak ki, szakadnak, szoknak bele.

Az „Akasszátok fel a királyokat”... radikális plebejussága még az előző század végén a Batsányi-féle „Jertek, hogy sorsotok előre nézzétek – Vigyázó szemetek Párizsra vessétek” programjára felel, miszerint „Ti is kiknek vérét a természet kéri: hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri...” Ez akkor egyetemes európai találmány volt. Eurokonform, ahogy ma mondanánk, mely az *Aranybullától*, Bánk bános tagadó toporzékolástól, Koncz, a kemény vitéz vérpadi szerepétől jóval a XX. század közepén túl, ott van történelmünkben is. Az Úr e programjához a világdemokrácia apostolaként egy költőt, Petőfi Sándort küldte ki nevünkben!

1848–49-ben ezzel is egy világsúcsra adott alkalmat számunkra: mit ér az eszme, a poézis, a kultúra hordereje és motorja: a költő. Türtaioszt Athén egy hadsereg helyett kölcsönözte a megszorult Spártának. A Don Quijote szerzőjéről van egy anekdota, miszerint II. Fülöp (lám egy király) egyszer csak arra figyelt fel, hogy egy deák egy könyvet olvas és hol felkacag, hol elérzékenyül. Rövid töprengés után rájön: ez a diák vagy bolond, vagy Cervantest olvassa.

Petőfitől Tózsér Árpádig (aki szerint bizony mi éppen a homokóra nyakába méltóztattunk telepedni annakidején) nagyobb versországban királyok a magyar költők, mint ami testüket, lelküket körülállhatná. Bartókunk egyenesen Amerikából Tihanylik vissza.

Csak hát minden fokozatos változás, fokozatos elszakadás. Isten tudja az okát: október ötödike mívesnap, október hetedike újra az. Közéjük Ő maga állította a vázát. Ezekért az október hatodikáért személyesen az öregisten felel, mint magáról megfeledezett Haynau.

Toltékok, aztékok, maják, inkák, dzsungelharcosok, Mauglik, nagy kultúrák romjelképei elégikusan őrzik a régi nagyságot. A Tejút, Csaba királyfi és a Dán Holger szinte hasonló legenda-forgatókönyv szerint hajlandó visszajárni. Pedig nem valamennyien hősi Trója, vagy Massada vagy Egervár vívásában estek áldozatul, mikor „kő kövön nem maradt”. De visszavárásukban, mint az ezertornyú ANI esetében is, mely nagyrészt mint a görögök Akropolisza földrengésben pusztult el, a legfontosabb mozzanatként emberkéz pro és kontra hősiessége, valami balladás, historikus, eposzba illő van beleépítve. Az élet, a jövő Szezám-táruj jelszava, a kiút ígérete.

Ósnépek nagy masszájából a Nagy Fazekas egy-egy csuporravalót leszakít. A magyarok is így szakadtak ki. Az örmények is; hogy még hány nép, annak a lengyel, szerb, horvát, német nevű őseink a megmondható, szerelem és más egyedembegyedem szerint párosítva. És feltétlenül mindig van egy pont, egy pillanat, egy fázis, amikor még egy elég erős vonzás határára vissza lehetett volna fordulni a sok Fordulj lovam, fordulj Lengyelország felé, a sok Hosszú útra megyek, meg a sok „híres szép Erdélyországból” való elindulás, a sok Elment a rózsám Délamerikába közepette, mielőtt azokká váltunk, akikről József Attila higgadtan beírja a rubrikába, hogy „mai magyarok”.

Innen, ebből maradt az örök elképzelés egyetlen egy nyelv (mely sosem létezett csak szép bábelek és gyönyörű káoszok) csodatévő hatásáról. Minden kultúra egy más

helyszín és kommunikáció köré alakult és keletkezett. Szenvedve és boldogan, mint a gyerekszülés.

Sajnos épp a modern korokban jött el a haladás felszíni vagy felszínes hódítása, mint új történelem, de lehet, mint valami hanyatlás megnyilvánulása. Az átmenetek új kínjaiba legalább annyi nehéz időket átvészelt etnikum, árnyalatot hordozó és mentő kis közösség pusztul bele, mint amennyi a történelem korábbi kohófázisaiban elég gyorsan egymásba olvadt. Hol vannak a gepidák, a longobárdok, az avarok, a besenyők, a kunok? De a magyarok örményként is itt vannak és az örmények magyarként is.

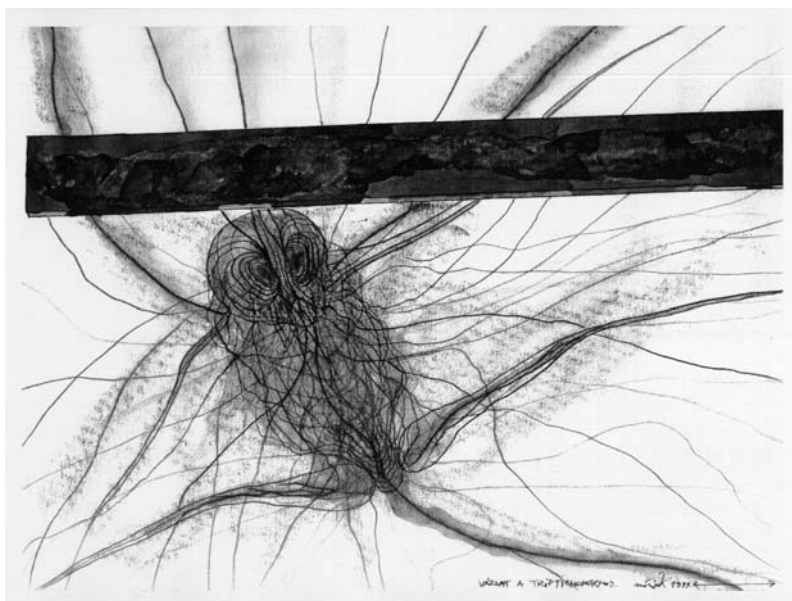
Tér van a mi 48–49-ünk körül. Legegyszerűbben arra célozhatnánk, hogy „Hős vértől pirosult gyásztér”... de ez több annál, ez már a XIX. század közepének valami visszasütő történelmi naptól minden népek és nemzetek számára lassan kultúrtájá válkozó tere. És egyaránt büszkék lehetünk arra, hogyan vonzottuk más nemzetek fiait magunkhoz a kezdeményező bátorságunkkal, hogyan lettünk maga a Forradalom, hogyan lettünk nemzeti ügyként nemzetközi üggyé, és büszkék lehetünk arra, amiben már felzárkóztunk, újra csatlakozhattunk az élen gondolkodókhöz és cselekvőkhöz, arra amiben a ma oly divatos és ridegen kizárólagossá váló Európához való csatlakozást mérik. „Ne ily mércét adj, Istenem!” – kiáltana fel a mindig heves, a mindig türelmetlen, de mindig igazságos poéta, ha a közélet annyit adna még az *Írás* jegyeire, mint a banknak az ő jegyeire. De ott van a nagy tér, a korok egyik legfontosabb kiöblösödése 48–49 körül. Felvonulásra, hadiszemlére, számbavételre, összeesküvésre, egyeztetésre a világgal. Ott van a Garibaldi Itáliájáé, a franciáké és németeké, lengyeleké, a Nemo-kapitányok és Edisonok szellemében hirtelen megugró Amerikáé. A „hős vértől pirosult” arra a „nemzeti nagylét” tere. És Czecz Jánosaink, Türr Istvánjaink, Telekijaink és névtelen emigránsaink révén ott van a miénk is, mert mindig a jobbik oldalán álltunk. Jókai egy százarcú, ezer származású Magyarországról adja kézbe azt a jellemképet, melyet az ezer év elején Szent István tudatosan és öntudatosan már Intelmekbe foglalt.

Maga az emberiség sem áll végesten végig a maga legjobb szintjén. A haza sem. Mint önző szülők – önző hazák is zsarnokoskodhatnak fiaikon. Avagy letargiába süllyedhetnek egy-egy középszerű nemzedéktől; hiába várják a megváltást.

Elveszített jog nincs, csak feladott jogok vannak – figyelmeztetett Deák Ferenc. És szemben vele van az önbizalom-túltengés, az önérzet inerciája, viszketegsége. A világon mindenütt mindenki átesett ezeken a betegségeken. A szerencsések hamarabb felépülnek belőlük. Árnyalat vagy agresszivitás követelni, remélni olyan jogokat, melyeket már-már pusztá létünk újabb fordulataival feladtunk? Egyes népek, a mindegyre például említett „mívelt nyugaton” is már angolul vagy spanyolul fognak hozzá kisebbségi követeléseik megfogalmazásához mostoha nyelvvesztő, kiháló, beolvasztó századok után. A mai baszkok 30% beszél baszk nyelven, de azok nem baszk eredetűek, hanem a nagy iparosodás korszakában odagyűlt nyomorgók utódai. És bizony Verespatakon, nem kis mértékben 1848–49 következményeképpen ma egy százfőnyi unitárius, magyar neveket viselő gyülekezetből senki se tud már magyarul. Viszont a közel 2000 éves kopt egyház, a látszólag mindent kibírás után, most vezet be kopt vallási szövegeibe, ősi keresztény énekei helyett az arab nyelvűt.

Borzongató reggelük volt október 6-án. Az elsőn. Ők bizonyították a legszentebb dolgot: a hazaszeretetet. Ennek a nemzedéknek sikerült összhangba kerülni és összhangban maradni a legfontosabb és legtisztább eszményekkel. Ezért ennek a nemzedéknek minden himnikus.

A mai, kései, az élet újabb, meg újabb színfalával elszigetelt utódok, a mai metrón utazók, ugyanolyan borzongató reggeleken az ország folytonossága dolgában, az élet folytonossága dolgában igyekvő sorsközössége már legfennebb a korán elvesztett, valahol a világháborúban eltűnt nagyapákhoz hasonlóan viszonyulhat csak hozzájuk. De viszonyuljon. De emlékezzék. De éljen, ne tengjen és túrjön csupán. Soha ne mondjon igent többé arra, amire ők életükkel nemet mondtak. Ellenkezőjére a nyomás, a kényszer lehetett magyarázat mindaddig, amíg idegen katonaság állomásozott egyes kaszárnyákban és egyes fejekben. Most látszólag egyes fejek is elvonultak „máskéntgondolkodni”. Egy új erkölcsi érzékért kell síkraszállni tervezés és koszorúzás címén egyaránt, mely ne legyen megint elkötelezettebb valami elegáns megfoghatatlanság iránt, mint a kezünkben kiejthető legkönnyebb dolog: tulajdon sorsunk iránt. Ma még annyi minden irányból érkező és annyi minden ellenére magyarok vagyunk valamennyire, valamennyien valamennyi környező régi szállásterületünkön és a világ távoli tájain. Ne majdani Juliánus barátok jogi, pénzügyi, demográfiai, vámügyi rubrikáiból bukkanjanak fel valaha a most, a ma sürgető megoldások. Szép őszi nap október hatodika, lehet soha többé nem lesz borzongató Aradon, Mohácson sem. Többek közt azért, mert volt az a néhány nagy nemzedék, melyeknek minden gesztusa himnikus mára. Annyira, hogy talán elég volna ballagni tovább a történelmen az az egyetlen képre épülő halk, csendes, pátoszmentes himnusszal, programmal, fogadalommal, hogy „Fa leszek, ha fának vagy virága...” Bizony, hazám. De ha mégis te vagy a pokol –, hogy egyesüljünk, én elkárhozom...



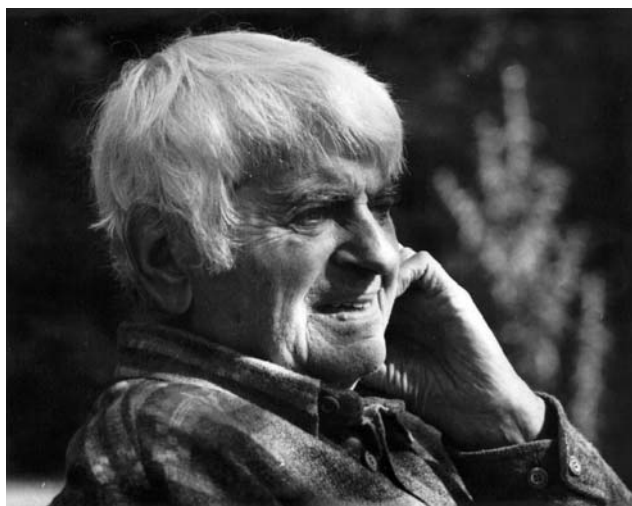
Hol, mikor...

A 80 ÉVES MÉSZÖLY MIKLÓST KÖSZÖNTŐ SOROK

„Legszívesebben nem is magunkról írnék, hanem tárgyakról, tájakról, de olyan aprólékosan, ahogy ma is bennem élnek – amilyené a mi odaérkezésünk változtatta őket...”

Szép volt az idei ősz, nagyon szép. Amikor szeptember végén Kisvárdán jártam fotózni, és ragyogó fények fogadtak, már akkor hálálkodtam. Aztán amikor kimentem Kisorosziba Mészöly Miklóst fotózni, nagyon jó volt, hogy végig kint lehettünk és együtt örülhettünk a napsütésnek és a csendes ősznek. Október vége volt, reggel fagyott is, amikor elindultunk a Királyhágón túlra, a Kolozs és Bihar vármegye határán emelkedő Vlegyászára. Aztán kisütött a nap, mindent elárasztott a fény: igen, ajándék volt ez a nap. (Azt is megkockázatom, hogy megérdemelt ajándék, hisz megszolgáltam.)

Több mint egy évtizede készülődöm, de csak az idén jutottam el ide. Részletes autótérképpel indultunk el, de ez nem segített, mert itt véget ér az út – már-már véget ér itt a világ is. Kérdezni kell, tanácsolták. Szerencsénkre velünk volt Cs., aki kérdezni is tudott, merthogy ideáti. (Mi lett volna, ha nincs itt? Még ma is ott állnánk, ebben biztos vagyok.) Tehát volt, aki kérdezett, s néha jött valaki, akitől kérdezni lehetett. Hol van, merre kell menni (autóval)... Gyalog erre, mert az úgy közelebb, autóval pedig arra, meg arra, aztán megint arra kell fordulni. A harmadik megállás és kérdezősködés után, mert volt rálátásunk (igen, mint a repülőn, hisz 1870 méteres csúcs felé tartottunk,) azt is észrevettük, hogy másfél óra alatt alig haladtunk valamit. A legvégén derült ki, hogy gyalogosan valóban egyszerűbb lett volna: egy órányi út vezet arra a helyre, ahová több órás autózással érhetünk el. S azt is láttuk, hogy majd' mindenki a legbonyolultabb (kerülő)utat magyarázta el, s két egyforma útmutató nem volt.



Mindenki máshová küldött! – mondtam a telefonba. Szokták ezt csinálni – válszolta Alaine. Tapasztalatból tudta, hisz velük is ez történt. Csak akkor éjszaka lévén tájékozódni még nehezebb volt. Mégis nekem volt az egyetlen helyes iránymutatóm: egy (a regényben olvasott) különös bolyongás alapján rekonstruált (tér)kép. Ez alapján kerestem és véltem megtalálni azt a helyet, azt a sziklát és azt a rétet.

Volt a kabana fölött egy szikla, onnét különösen lelepleződött minden, még az Égettkő völgye is – de ezt csak utólag tudtam meg. Sokszor elnéztem onnét ennek a völgygerincnek az oválisát. Olyan volt, mint egy óriási kráterperem. A stadionok legfelső ülésora rajzol ki ilyen formát – a prágai meg a helsinki vagy a melbourne-i, ami még el sem készült. Egyszer ott ültünk Bálinttal, és mutattam neki ezt a távoli „kráter”-t. De akkor se mondott mást, csak azt: „Mielőtt hazautazunk Pestre, majd elsétálunk oda.” De egy szót se arról, hogy ez a völgy az...

Az első nap, amikor öt óra gyaloglás után megérkeztünk a rogozseli platóra... már esett az eső, amikor ide értünk, nem is láttuk a ködtől a Vlegyászát, de itt a fennsíkon olyan volt a táj, mintha rejtett világítás járná át: a felbőke alacsonyra ereszkedtek fölöttünk, de ugyanakkor a sárgás ég alj vette körül a falut, s mi magunk is sárgának láttuk egymást. Ebben a világításban már egyáltalán nem számított, hogy lucskosra ázunk-e; hogy állunk vagy lépkedünk. A szamarunk, a fiúval, jó háromszáz méterre járt előttünk; de gondolhattuk azt is, hogy mi járunk előtte háromszáz méterre. Bálintot már akkor is felvillanyozta a távolságoknak ez az elbizonytalanosdása. Pedig ez még nem is volt az igazi – hanem amikor éjszaka itt bolyongtunk! A szekércsapás, amely átlósan szelte át a platót, sötétben is jól vezette az embert; és mégse vezetett sehová. Pedig a fiú errefelé tűnt el, a lucbokros lejtőn, Rogozsel irányába. Először azt hittük, hogy lejjebb valahol megvár, és a kalauzunk lesz – de többet nem találkoztunk. Mindenesetre igyekeztünk mi is azt az irányt tartani, amerre ő eltűnt. A nagy csöndben ütemesen ütődött lábunkhoz a ritkás fű – mintha valaki sarlóval subingatott volna a hátunk mögött. Hátra is néztem többször. Még láttam a kabana fehér falát; de bent már Rogozsel szétszórt házai is feltűntek, mint valami óriási tálcán. Csupa csúcsos tetejű ház, és mind kék. Nappal nagyon kékeknek látszottak, most azok is fehérre sápadtak a holdfényben. Többször is hátra néztem – de Bálint nem. Sőt, egyre gyorsította az iramot.

– Miért rohansz úgy? Hiszen odaérünk...

– De hátha lefeküsznek addig.

– Kik?

– Hát akik hívtak... Hátha valami mulatságra hívtak! – nevetett. – Akkor biztos nem ússzuk meg pálinkázás nélkül. De azért mégis jó, hogy felzörgettek... Az is lehet, hogy valami ünnep van máma... valami szentnek az ünnepe. Majd segíts ki, ha imádkozni is kell.

– Majd sűgök – ígértem meg.

– Ha jól érezzük magunkat, tulajdonképpen itt is maradhatnánk – folytatta.

– Hol? – lepődtem meg.

– Rogozselben.

– Itt...?”

- Azt gondoltuk akkor, hogy fél évig Budapesten, és fél évig Bukarestben, vagy itt fogunk élni. De egy év múlva minden megváltozott, a határok bezárultak – mondta Alaine, amikor felhívott, és érdeklődött, hogy megtaláltuk-e azt a helyet.

Megtaláltuk. Ezt mutatják a képek is, ez a kis összeállítás.

*

Mivel is zárhatnám ezt a képes beszámolót, ezt az ünnepinek készült kis írást? „Azt hiszem, Rogozsel faluról kellene még írnom befejezésül, hogy teljes legyen a kép” – olvashatjuk *Az atléta halála* című regény egyik bekezdésében. Azt hiszem sem Rogozselről, sem Vlegyászáról, (sem Vízaknáról, sem Szekszárdról) nem kell írnom, hisz ezt már mind megírta Mészöly Miklós, aki 80 évvel ezelőtt született.

Mészöly Zoltán



Szerkesztői asztal

Péter László 75 éves. Szeged város díszpolgára, a szegedi egyetem nyugalmazott professzora január 21-én tölti be hetvenötödik életévét. Szerteágazó munkásságának jelentős része városunk múltjával foglalkozik. Eletműsorozatának kötetcímei is árulkodnak erről: Szegedi örökség, A szerette Város, Szőregi délutánok, Mindörökké Szeged, Szegedi se-regyszámla. Januárban, a Tiszatáj Könyvekben Péter László új könyve jelenik meg *Kívül a körtöltésen* címmel. A Tiszatáj első szerkesztőjének jó egészséget és további alkotókedvet kívánunk!



*

A *Károlyi Palota Kulturális Központ* december 12-én rendezte meg a „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” c. kötet bemutatóját. A Tiszatáj-esten könyvünk szerzői közül Csaba László, Csiki László, Trogmayer Ottó, Sándor Iván és Vekérdi László vettek részt a beszélgetésben. Bevezetőt Olasz Sándor főszerkesztő mondott.

*

Novemberi számunkban közöltük *Nagy Gáspár* Mintha csak egy régi versben... c. költeményét, melybe – sajnálatos módon – sajtóhiba csúszott. A 7. oldal első két sora helyesen: „Megérted mit jelent Szárszó: / háború alatti zárszó!”

*

Megdöbbenve hallottuk a hírt: 68 éves korában elhunyt *Szépfalusi István*, az ausztriai magyarság kulturális életének fáradhatatlan szervezője. Evangélikus lelkész volt, több könyve jelent meg. Tavasszal még büszkén mutatta nekünk a Bornemisza Péter Társaság történetét bemutató albumot (Találkozások Európával) és a vendégkönyv alapján összeállított kötetet (Találkozások Bécsben). Emlékét megőrizzük.

*

Néhány szerzőnkről: MIRNICS GYULA a szegedi egyetem hallgatója, a Vajdaságból települt át. Itt közölt novellája a Tiszatáj pályázatán tűnt föl. MÓSER ZOLTÁN fotóművész, íróportréi, művelődéstörténeti sorozatai több kötetben jelentek meg. OROSZ JUDIT és BORDÁS SÁNDOR doktoranduszok a szegedi egyetemen. HELTAI JÁNOS irodalomtörténész az OSZK munkatársa.

Februári számunk tartalmából:

FALUDY GYÖRGY, HÁY JÁNOS, LÁSZLÓFFY ALADÁR, TORNAI JÓZSEF,
VERESS MIKLÓS versei

TANDORI DEZSŐ esszéje *Kosztolányiról*

Beszélgetés *Szepesi Attilával*

Diákmelléklet: elemzés *Gion Nándor Virágos katona* c. regényéről

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2001. JANUÁR

74. SZÁM

BORDÁS SÁNDOR

„...»árnyék« rajtunk és bennünk”

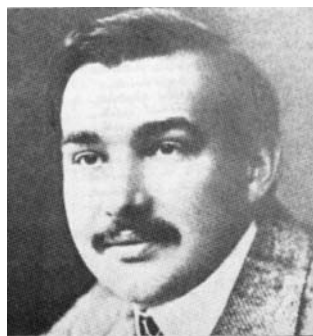
A MESEHAGYOMÁNY SZEREPE CSÁTH GÉZA PRÓZÁJÁBAN

„A mese talán a legcsillogóbb »árnyék« rajtunk és bennünk. Valami, ami megfoghatatlanabbul valóságosabb minden másnál, ami kitelik tőlünk.”

(Mészöly Miklós)¹

1. Újra olvasás-írás

Az utóbbi évtizedek irodalomelméleti kutatásaival párhuzamosan lezajló újraolvasási folyamatnak köszönhetően az egyes életművek átértelmezésén túl megkezdődött a magyar irodalomtörténet „újraírása” is.² A különböző részlettanulmányok, kismonográfiák tanulsága szerint ugyanakkor módosultak a korábban kijelölt korszakhatárokról, stílusirányzatokról és műfaji kategóriákról alkotott elképzelések is.³ Ezzel együtt az újabb kritikai- és életműkiadások szintén



CSÁTH GÉZA
(1888–1919)

Csáthnál a címadás által felidézett, illetve az ezen szövegek szerkezetében megfigyelhető mese-forma eredeti (az orális, epikus hagyományra jellemző) funkcióit elvesztve, csupasz narratív vázként jelentkezik. A két különböző alkalmazásmód közti távolság az, amely miatt már a korabeli olvasó is, a mai pedig szükségképpen egyszerű, semmitmondó ötleteknek tartotta/tartja ezeket a „meséket”.

¹ Idézi: ALEXA Károly: Világkép és novellaforma a XIX–XX. század fordulóján (A mese felkutatása, kifosztása és megsemmisítése). In: Uő.: *Eleitől fogva* (Tanulmányok, esszék). Kortárs, Bp., 1996. 82.

² Gondoljunk csak KULCSÁR SZABÓ Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991* című könyvére, de folyamatban egy újabb szemléletű akadémiai irodalomtörténet, az „új spenót” összeállítása is.

³ Vö. EISEMANN György (szerk.): *A kánon peremén* (Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század fordulójának magyar prózájában). ELTE XVIII–XIX. századi magyar irodalomtörténeti tanszék, Bp., 1998. Vagy például: THOMKA Beáta: *A pillanat formái* (A rövidtörténet szerkezet és műfaja). Forum, Újvidék, 1986., DOBOS István: *Alaktan és értelmezéstörténet* (Novellatípusok a századforduló magyar irodalmában). Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995.

elősegítették az ez ideig mellőzött, vagy alapvetően néhány szövegük alapján kanonizált szerzők irodalomtörténeti helyének, szerepének az átértékelését.

Az említett folyamat egyik jelentős fejleménye Csáth Géza életművének „felfedezése”, melynek talán *legkézzelfoghatóbb* eredménye a Magvető Könyvkiadó Csáth-sorozata.⁴ Ezek az immár lehető legteljesebb szövegtest kiadására törekvő kötetek (Dér Zoltán és Szajbély Mihály munkájának köszönhetően) egyben lehetőséget nyújtanak a Csáth-korpusz többszempontú újraolvasására.

E dolgozat keretein belül természetesen még arra sincs mód, hogy egyetlen kérdés-kör mentén áttekintsem az életmű egészét, így csak jelezni kívánom az újraolvasás egyik lehetséges irányát és annak alapvető tapasztalatait, elsősorban Csáth novelláit és publicisztikáját véve alapul.

A századforduló prózairodalmának számtalan önmagát *meseként* feltüntető kötet-illetve műcímé között megtalálható Csáth Géza jó néhány írása is. Az e szövegekből kibontakozó mesefelfogás azonban nem egységesíthető problémátlanul egy „a századforduló meseirodalma az Ezeregyéjszaka új, modern, kétségbeesett vágyaktól feszülő és nosztalgiaiktól, [...] terhes átírata” típusú kijelentéssel.⁵ Csáth prózáját újraolvasva elkerülhetetlennek tűnik, ennek az általa is gyakran használt kifejezésnek a *körülírása*, lehetséges jelentéseinek felkutatása, persze a szó szerinti jelentés helyett, inkább a leggyakoribb kontextust szem előtt tartva.⁶

2. *Mes(e)-ék (A mesének és rövid prózának mint szépirodalmi műfajnak egymáshoz való viszonya)*

Ezen írás alapvető megközelítési szempontjának tekinthető a mese eredeti, orális hagyományához kötődő sajátosságainak figyelembe vétele, amelyben az egyes meseszövegek strukturális, pszichológiai vagy motivikus elemzése helyett e műfaj irodalomelméleti vonatkozásait és az irodalmi formákban való továbbélését vizsgálja. Ehhez kapcsolódva elsősorban „a mesélés körülményeit, társadalmi szabályait” és ennek szövegszerű, az irodalmi prózaformákban felbukkanó jegyeit tartva szem előtt.⁷

A mesének mint kommunikációs stratégiának a szocializáció folyamatában betöltött szerepe hangsúlyozódik többek között David Riesman munkáiban. Szerinte: „a »mesemondók« [...], a társadalmiasodás elengedhetetlen intézményei”, eme elméleti keretben persze, amikor „a »mese« szót használjuk, – figyelmeztet Riesman – akkor semmiképpen sem csak irodalomra [...] gondolunk, hanem minden meseszerű, kiszínezett elbeszélésre...” Az ő kommunikáció-elméleti modelljében a mese is mint karak-

⁴ A dolgozatban felhasznált kötetek: CSÁTH Géza: *Mesék, amelyek rosszul végződnek* (Össze-
gyűjtött novellák). Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Bp., 1994. (A továbbiakban: i. m. 1);
Uő: *Rejtelmek labirintusában*. (Össze-
gyűjtött esszék, cikkek tanulmányok, újságcikkek).
Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Bp., 1995. (i. m. 2); Uő: *Fej a pohárban*. (Naplók és levelek
1914–16). Szerk.: Szajbély Mihály. Magvető, Bp., 1997. (i. m. 3);

⁵ ALEXA: i. m. 82.

⁶ A szó jelentéséről és a hozzá kapcsolt kontextus viszonyáról lásd: Stanley FISH: *Van szöveg ezen az órán?* In: KISS Attila, ODORICS Ferenc (szerk.) *Testes Könyv I.* (deKON-
KÖNYVEK 8.) Ictus és JATE, Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 1996. 265–282.

⁷ Ezen megközelítés előzményeivel kapcsolatban lásd: KIBEDI VARGA Aron: *Népmese és irodalomelmélet*. In: Magyar Műhely, 1976/ 11. 15. szám 32–49.

terformáló tényező jelenik meg, és a nyelv-hatalom összefüggései mentén válik fontossá.

A médiakutató és filmteoretikus Király Jenő pedig a tömegfilm alkotásmódjáról és a tömegkultúra esztétikájáról szólva használja a „mesélés” fogalmát, melynek jellemzőit a mesélő eljárás axiómatikája, és a fikcionalitás irodalmi formáinak a szempontjából tartja fontosnak.⁸

Ezzel összefüggésben megközelítésében a *mese* nem helyettesíthető egyszerűen a történetmondással és nem utalható például a gyermekirodalom körébe, mivel műfaji jellemzői, hagyománytörténeti és beszédmódbeli sajátosságai nagyban befolyásolják a vele kapcsolatba lépő (kis)próza-formák megítélését is. Így a vonatkozó szakirodalomnak is az alapvetően pszichológiai szempontú, a mese műfajába tartozó „klasszikus” írások elemzését elvégző részét mellőzve,⁹ a **mese hagyománytörténeti, próza-poétikai és befogadáselméleti** vonatkozásait érintő vonulatára támaszkodtam.

2.1 Mesealakulatok (a mese formái, alaki jegyei és a csáth-i elbeszélés viszonya)

2.1.1 egyszerű formák Csáth novelláiban (*Mesék, A mester meséi, Mesék, amelyek rosszul végződnek*)

Csáth Géza korai írásaiban és az első novelláskötetében – miként arra Csáth-monográfiájában Szajbély Mihály is utal¹⁰ – gyakran szerepel címként, vagy azok részeként a *mese* kifejezés, továbbá az ekkoriban írt cikkeiben, publicisztikájában is többször előkerül a mese mint téma vagy akár mint hasonlat, jelző.

Thomka Beáta Lovik rövidprózáját elemezve hívja fel a figyelmet arra az alapvető történeti-poétikai kérdésre, hogy „milyen kapcsolatban áll a prózai szöveg a rövid elbeszélés egyéb egyszerű formáival, s közvetlenebbül, hogy jelöli-e a kötődést vagy nem”. Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogy Csáth korai, *A varázsló kertje* című kötet összeállítását megelőző novellái között nagy számmal található olyan, az ún. *egyszerű formákat* követő szövegek, amelyek – Lovik prózájával ellentétben – nem épülnek be semmiféle nagyobb irodalmi szövegbe, önmagukban imitálják illetve demonstrálják e formát. (Ezek az *egyszerű formák*: „a mítosz, a legenda, a mese az orális kultúra formái, melyeket a szerkezet, a szakrális funkció és a kommunikációban betöltött szerep különböztet meg az irodalmi szövegektől. Az utóbbiak bonyolult struktúráival szemben *egyszerű formát* alkotnak, a szervezethez alacsonyabb fokán állnak.”)¹¹

Az említett kötetből kimaradt novellák egy része formailag és a nyelvi redukáltság szempontjából is a „klasszikus mese” folytatói. Ilyenek például a *Misztikus mesék*, a *Mesék* és *A mester meséi*, „közülük a két utóbbi – írja Szajbély Mihály – állandóan visszatérő főcím volt, s alattuk mindig más és más történetek jelentek meg ...”.¹² E főcímekek alatt olyan mesék olvashatók, mint *A mester meséi* első darabja, amely egy becsapott

⁸ Vö. KIRÁLY Jenő: *Frivol múzsa* (A tömegfilm sajátos alkotásmódja és a tömegkultúra esztétikája) 1–2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993. 97–107.

⁹ Vö. Bruno BETTELHEIM: *A mese bővölete és a kibontakozó gyermeki lélek*. Gondolat, Bp., 1985. vagy Marie-Louise von FRANZ: *Női mesealakok*. Európa, Bp., 1995.

¹⁰ SZAJBÉLY Mihály: *Csáth Géza*. Gondolat, Bp., 1989. 49.

¹¹ THOMKA Beáta: *A pillanat formái* (A rövidtörténet szerkezete és műfaja). Forum, Újvidék, 1986. 57. és 58–59.

¹² SZAJBÉLY: i. m. 49.

kisfiúról szól, aki megtudta, hogy a barátjának azért hoz több ajándékot a Jézuska, mert az apukája bankigazgató, míg az övé csak írnok és ezért felnőve szocialista agitátor lesz.¹³ Ezen írások leginkább a mesealkotó elemeket gépiesen felhasználó elbeszélői eljárásához kapcsolódnak, „amelyek némely türelemjáték köveire emlékeztetnek, hogy bizonyos »fejtöréssel« és ügyességgel mindig valami előre megállapított formává, »mintává« rakhatók össze”.¹⁴

Egyértelműen erre utalnak az említett panel-címek is, melyek alá tetszés szerint behelyezhető az ilyen és ehhez hasonló „kaptafa-történetek”.

Csáthnál a címadás által felidézett, illetve az ezen szövegek szerkezetében megfigyelhető mese-forma eredeti (az orális, epikus hagyományra jellemző) funkcióit elvesztve, csupasz narratív vázként jelentkeznek. A két különböző alkalmazásmód közti távolság az, amely miatt már a korabeli olvasó is, a mai pedig szükségképpen egyszerű, semmitmondó ötleteknek tartotta/tartja ezeket a „meséket”.¹⁵ A két szélső viszonyítási pont kijelölése azonban önmagában is jelzés értékű.

A *Mesék* egyes korai darabjainak későbbi változatában, átiratában tetten érhető Csáth kísérletezése az egyszerű forma felhasználási, bővítési illetve redukálási lehetőségeivel. Ezekben is megmaradt azonban a narratíva didaktikus, csattanóra kifutott jellege. Ilyen „mese” például *A gyermek*, melynek történetét később Csáth a *Mese az emberek rosszaságáról* című novellájában „újraírta”. Így a párbeszéd beiktatásával terjedelmét tekintve változott ugyan, de ugyanúgy megmaradt, legfeljebb más kicsengésűvé vált tanító jellegű zárlata. Míg először a kor általános erkölcsi, morális szokásai miatt bélyegezték „rossz nőnek” a törvénytelen, de később világhírűvé váló gyermek anyját, addig a másik esetben az író mindezt az eredendő emberi rosszasággal indokolja, amely még a pénz hatalmát is felülmúlja. („Az emberek igazi természete a rosszaság, a káröröm, a gyűlölet.”)¹⁶ Az egyszerű formát idéző mese azonban itt sem válik például a Lovik-szövegekre jellemző módon az elbeszélésbe beépülő motiváló tényezővé, mely „meghatározza a szereplők gondolati és érzelmi alkatát, s mint ilyen válik a szövegvilág s a fabula elidegeníthetetlen részévé”.¹⁷

A Csáth-szövegek és a *mese* más típusú kapcsolata körvonalazódik egyrészt azokból a kötetekből szintén kimaradt tízes évekbeli novellákból, amelyek formai és tartalmi tekintetben is jelentősen eltérnek az idézett „tanmeséktől”, másrészt pedig abból, hogy a *Mesék* egyes darabjai közül melyeket válogatta be Csáth *A varázsló kertjébe*, és ezek hogyan illeszkednek a kötet egészébe.

A *Mesék, amelyek rosszul végződnek* cím alatt szereplő öt írás formailag ugyan a rövid, didaktikus zárlatú tanmeséket idézi, de az ismert téma újszerű megfogalmazása,

¹³ CSÁTH: *A mester meséi* (1.). i. m. 1. 282.

¹⁴ SZINI Gyula: A mese „alkonya”. In: Nyugat, 1908/1. 26.

¹⁵ Vö. Szemelvények az egykorú Csáth-irodalomból. Üzenet, 1977/2–3. 191–203. A mai megítélésükre jellemző, hogy ezek a szövegek egyik megelőző Csáth-válogatásba sem kerültek be. (*Apá és Fiú*. Válog.: Illés Endre. Szépirodalmi, Bp., 1973, *A varázsló halála*. Válog., utószó: Illés Endre. Szépirodalmi, Bp., 1982.) Ez alól csak az Urbán V. László-féle összeállítás kivétel, amely Csáth kötetben még nem publikált írásait tartalmazza, köztük például a *Pesti mesét* (Csáth Géza: *A tűz papnője*. Aqua, Bp., 1993. Szerk.: Urbán V. László.)

¹⁶ CSÁTH: *Mesék* (A gyermek). i. m. 1. 286. Uő: *Mese az emberek rosszaságáról*. i. m. 1. 344–346.

¹⁷ THOMKA: i. m. 59.

átértelmezése (pl.: *Második mese*, József és Putifárné története) és az előadásmód *egyszerű formákhoz*, elsősorban a mese tömör vázlatosságához, nyelvi redukáltságához közelítő jellemzői, valamint a reflexív elemekben tetten érhető szerzői egyedítő szándék (pl.: „Megjegyzem, hogy...”; „Ezt csak azért mondom, hogy jellemezzem a kort”) inkább *A pesti mesével* rokonítja ezeket.¹⁸ A cím is elsősorban tematikus kapcsolatba állítja egymással az egyes darabokat. Mindez úgy is értelmezhető, hogy e mesék épp a tanmesék didaktikus zárlat-követelményének nem tesznek eleget, vagyis „rosszul végződnek”. Ugyanakkor e történetek a népmesék „baldog végződés”-követelményét tekintve is „hibásak”, rosszul végződnek.¹⁹

2.1.2 a mesei formulák előfordulása és szerepe Csáth novelláiban (*A kőszívű takarítónő, Mese az emberek rosszságáról*)

Meletyinszkij a mítosz és mese kapcsolatát vizsgálva utal arra a deritualizációs és deszakralizációs folyamatra, melynek következtében „a mitikus hősök helyébe köznapis emberek lépnek, a mitikus kor helyébe meghatározhatatlan mesebeli idő, [...] a közösség sorsáról a figyelem átterelődik az egyén sorsára, a világmindenségről a szűkebb társadaloméra, ebből fakad számos új szüzsé megjelenése...”.²⁰ A „misztikus” mesék (Csáthnál is szerepel ez a cím!) fokozatosan közelítettek a fiktív szépirodalmi alkotásokhoz, és az egymással történő kontextuális kölcsönhatásba lépésüket is ez tette lehetővé. A műfaj eredeti, ősi jellemzőiből mégis megőrződött annyi, hogy ezen „összefonódásban” az előbbiekként épp e folyamat eredményeként megfejtendő, kevésbé érthető jelleget kölcsönöztek például a velük érintkező századfordulós „mesenovelláknak”, amelyek így leginkább a mese specifikumai felől értelmezhetőek.

Mindezek következményeként nemegyszer látszólag pusztán kliséként ezekben a későbbi (a mesék helyét átvevő) írásokban is fellelhetők az elmondottak mesejellegére utaló ún. *stilisztikai formulák*. Am Meletyinszkij is hangsúlyozza: „hogy a fejlett klasszikus meseformában a hagyományos mesei fordulatok kifejezetten utalnak a mese és a mítosz között meglévő elvi különbségekre: időben és térben meghatározatlannak mondják, szavahihetőségüket kétségbe vonják stb.”.²¹ Vagyis a mesei formuláknak lehet bizonyos műfaji differenciáló szerepük is. Csáth a meselemek különböző szintű alkalmazásával így például jelezhetette az általuk felidézett mitikus, orális epikus hagyománynak a fontosságát, például a korabeli anekdotikus írásokkal szemben.

Ilyen fordulat, formula az „Egyszer volt, hol nem volt...” vagy „Hol volt, hol nem volt...”²², ez utóbbit idézi a kötetből kimaradt írások között olvasható *A kőszívű takarítónő* is. „Hol volt, hol nem volt, volt a világon, Budapesten, kilencedik kerület, Ferenc körút negyvenhat földszint nyolc alatt egy hónapos szoba.”²³ A novella valóban egy egyszerű „modern pesti mese”. Az egészséges (utalások alapján valószínűleg) falusi környezetből a nagyvárosba „fölkérült”, kezdetben szorgalmas elsőéves orvostanhall-

¹⁸ CSÁTH: i. m. 1. 50–54.

¹⁹ V. ö.: NAGY Olga: *Táltos és pegazus*. Holnap, Bp., 1993. 99.

²⁰ Jeleazar MELETYINSZKIJ: *A mítosz poétikája*. Ford.: KOVÁCS Zoltán. Gondolat, Bp., 1985. 340.

²¹ Uő: i. m. 342.

²² E formulák osztályozásával kapcsolatban (mesekezdő f., mesei átvezető f., mesezáró f., mesei sztereotípiák stb.), bőséges példaanyaggal lásd: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 574., 579.

²³ Az alábbi idézetek mindegyike: CSÁTH: *A kőszívű takarítónő*. i. m. 1. 352–357.

gató (Vörös) életvitele, gondolkodása lassanként megváltozik, „önmagára talál”: „a bölcsészeti fakultás filozófiai előadásaira kezdett járni, és szaktudományait elhanyagolta”. Sőt „komolyan foglalkozott egy »rendszer« felállításával”, ami persze, mint később kiderül már egy humán alapokon nyugvó, művészi világlátásra épül, hiszen „a művészet, a dolgok felületes látása sokkal mélyebb és igazabb betekintést enged az életbe”. E felfogás jegyében alakítja a főhős a maga életét is, festőnek vagy írónak készül, mely területen „az érzelmeké, a művészeté minden feladat”, melyek közül a legelső a világgal való „emberi viszonyt tisztázni”.

Vörös célkitűzését illetően, az emberek megfigyelésével – a narrátor indoklása alapján – azért nem jutott semmire sem, mivel nem rendelkezett elég kitartással és elszánt-sággal. Ugyanakkor a szereplő belső monológjában ennek egy másik okát is megfogalmazza, miszerint „tulajdonképpen nincsen bonyolultság és nincs komplikáltság az emberi lélekben, mert minden csak látszólagos – érteni kell a kulcs megkereséséhez, ez az egész!”. Az emberi pszichének erre az erősen leegyszerűsített felfogására cáfol rá a főhős által ilyen „egyszerűnek” hitt takarítónő, aki ugyanakkor filozofikus rálátással ítéli meg a helyzetet. („Sajnálatos dolog, ha ilyen jó emberanyag, mint Vörös, meddő életre adja magát, ami tulajdonképpen bölcsesség, de általában butaságnak és érthetlenségnek mondható.”) A narrátor, aki kezdetben nem véleményezte főhőse szavait, a novella vége felé „kiesve szerepéből” saját vélekedésének is hangot ad („Így morfondírozott a számára Vörös”).

A történetben a fordulatot végül az eredményezi, hogy a takarítónő a maga egészséges életelvű felfogását Vörösrre, a gyenge akarátú emberre kényszeríti és visszatéríti életét a „normális mederbe”. Erre az ötletre épül a novella, melynek befejezésében a tanulság összefoglalásával („mindent csak akarni kell”) és a mesezáró formula alkalmazásával („Még most is él, ha meg nem halt”), Csáth a *mesét* elsősorban narratív sémaként idézi fel.

Emellett azonban van a novellának egy másik lehetséges „üzenete” is, miszerint az emberi lélek és pszichikum jóval összetettebb, mint azt a főhős képzele, és ahhoz, hogy valaki íróként, vagy festőként valódi művésszé váljon (ne jelentéktelen egyetemi tanárrá) nem elég „megtanulni, hogy mindenkivel a maga nyelvén beszéljünk”, illetve hogy ehhez a pszichikum (és a nyelv) korántsem ilyen felületes ismerete szükséges. Ezzel összefüggésben Csáth ebben az írásában is az adott művészi célkitűzés rendszerre szervezésének fontosságát hangsúlyozza, mely a művészi világgal elengedhetetlen feltelete és így ennek hiánya „eszmei síkon” is alátámasztja a főhős kudarcát.

Formailag hasonló írás a fentebb már idézett *Mese az emberek rosszságáról* is, mely szintén e legismertebb formulát építi be, és e formai keretben Csáth az egyszerű tanulság levonásáig jut. E tekintetben ezek a „mesék jól végződnek”, mégis tekinthetők antimeséknek, mivel kontrasztot képeznek a mese egyszerű, mechanikus formai követelményként történő felhasználása és az epikus hagyomány részeként felfogott alkalmazása között.

2.1.3. elbeszélői keret beiktatása (*A mester meséi*)

*A mester meséi*ben Csáth elbeszélői keretbe helyezi a „meséket”, az ezáltal megduplázott elbeszélő-mesélők (Csáth narrátora és a történet szereplője mint elbeszélő) szólami így éles kontrasztba kerülnek egymással, melyben az eltávolításon túl erős ironia is érezhető. Mivel „a keretet az elbeszélőnek a történettel szembeni álláspontja, jelöltté

tett viszonyulása teremti meg²⁴ itt maga az elbeszélő nevezi meg a hallgatóság által piedesztálra emelt mester történeteit, melyeket „klasszikus meséknek” tart, egyúttal pedig véleményezi is az ilyen típusú történetmondást. „A mester a kávéházban ül (hol is ülhetne máshol egy mester?) és társaságának – [...] – mesél, ami nem áll egyébből, minthogy egy elegáns és csodálatos mozdulattal kivieszi szájából a cigarettát, egy kanál feketét hörpönt, azután beszélni kezd – jellemzi Csáth a mestert és egyúttal az általa képviselt *mesét*. „ – Tagadhatatlan, hogy pózol az öreg, de nagyon bámulják. A **mondanivalója** és a **módja** napról-napra, akarom mondani meséről-mesére **változik**. – Hol cinikus, hol szentimentális, néha klasszikus, mint a »tanítványok« mondják, [...]. Sokszor bíztatják, hogy **állítsa föl már a rendszerét**, s akkor hadd essék hasra a világ, de mindeddig **nem írt semmit** a kitűnő mester.”²⁵

Csáth azzal, hogy éles ellentétbe állította a tanítványok nézőpontját az elbeszélői keret narrátori tudásával, nem csupán ironizálja azt, hanem a leírt, de a novellában meg nem valósult elvárásokban egyben a *meséhez* kapcsolódó nézeteit is megfogalmazza. A mester itt olvasható meséről a tanítványok véleménye is egyöntetű („Ma klasszikus volt”) és nyoma sincs bennük az említett változatosságnak, egyedi és sokszínű stílusnak. Szajbély Mihály véleménye szerint is e *meséken* „ott van az olvasóit direkt módon tanítani és szórakoztatni akaró újságíró keze nyoma. Történeteik így [...] nem lélekállapotokat keltenek, hanem tanulságokat sugallnak, tanmesékké válnak”²⁶. Mint látható Csáth maga is felismerte ezeknek a „mesealkotó elemekre” épülő történeteknek a hiányosságait. A két „mese” közötti zárójeles részben, az ismétlődő cselekvés (cigarettázás) hangsúlyozásával éppen erre a mechanikus mesealkotó technikára „játsszik rá”, melyet már a novella elején a mesével, pontosabban a „mesével” azonosított²⁷ („mesél, ami nem áll egyébből...”).²⁸ Egyúttal pedig kijelölte azt az irányt (érdekes, változatos témák, sajátos, egyedített stílus, elméleti „rendszer”), amely a mese átértelmezésével párhuzamosan már egy „új műfaj”, a novella felé vezet. Csáth írásait olvasva így jelentősebbnek tűnik a *nyitott formájú* rövidtörténetekkel való hasonlóságuk, amely „dialógust kezdeményez a jelképekkel, a mítosszal”.²⁹

2.2. Körül-írás (a mesei jelkép és a mese műfaji jellemzői)

A Csáth-novellákhoz kapcsolódó, a mese egyes elemei által behozott műfajspecifikumok több szinten, mintegy rétegzetten jelentkeznek az írásokban. Az említett formai illetve, más esetben stilizáló funkciójú, egyszerű hangulati elemként elkönyvelt

²⁴ THOMKA: i. m. 65.

²⁵ CSÁTH: *A mester meséi*. i. m. 1. 281–282. (A kiemelés tőlem. B. S.)

²⁶ SZAJBÉLY: i. m. 49–50.

²⁷ Szini Gyula *A mese „alkonya”* című írásában mindkét (az idézőjeles és az idézőjelek nélküli) alak szerepel, és az eltérő írásképnek nála pontosan körvonalazható jelentésbeli megkülönböztető szerepe van. A „mese”, vagyis az „amit elbeszélünk” Szini szerint az elbeszélés tartalmi része, maga a történet, a mondanivaló (fabula), amely azonban elválaszthatatlan az elbeszélés másik elemétől, a „stílustól”, az elbeszélés „hogyan”-jától (szüzsé), egyik a másikat feltételezi; egységként funkcionálnak. (Vö. Nyugat, 1908/1. 24–28.)

²⁸ Hasonló keretes megoldással és párhuzammal él Csáth a *Mese a kávéházból* című írásában (Vö. i. m. 1. 277–280.)

²⁹ THOMKA: i. m. 59.

meseallúziókkal párhuzamosan megfigyelhető a mese összegző jelképként való felhasználása, melyben a mese műfaji jellemzői is hangsúlyozódnak. Természetesen az alábbi jelentéselemek (a *mese* szó különböző jelentései) csak az áttekinthetőség érdekében választódtak szét, de egymást kiegészítve, feltételezve funkcionálnak; és hagyománytörténetileg is egységesen kötődnek a meséhez. Az idézett jellemzők tipizáló kiemelése is – a kizárólagosság legkisebb szándéka nélkül – az alapján történik, hogy az adott novellában szövegszinten éppen melyik jelentés a hangsúlyosabb.

Megjegyezendő, hogy az egyidejűleg több jelentésben használt *mese* egyes szintjeinek tárgyalásakor a dolgozat szóhasználatában megjelenő felszíni, vagy szövegszintű (tematikus, hangulati) illetve a mélyebb, szövegszervező (mesejelkép) rétegekre való felosztása, és ezen szemlélet beépítése az interpretációba nem idegen a csáth-i koncepciótól, sőt nagyban hasonlít ahhoz.³⁰

2.2.1. mesehagyományt felidéző, tematikus elemek (*Pesti mese, Szombat este, A varázsló kertje*)

A varázsló kertje kötettel azonos évre (1908) datált *Pesti mese* formájában is jelentősen eltér a korábbi rövid, bevett fordulatokra építő „mesék”-től, benne a *mese* nem is valamiféle formai követelményként, hanem leginkább a mesehagyományt felidéző vonatkozásban szerepel. Itt a *mese* inkább tematizálva, mint alkalmazva, a valóságtól való elszakadás eszközeként, az irreális, vágyott világot legitimáló hivatkozási alapként jelenik meg. „A mese ugyanis – állapítja meg Szajbély Mihály – helyszínét, idejét és hősfarmálását tekintve egyaránt kötetlen, s már e műfaji sajátosságánál fogva is igazolhatja a valóság határain túlcsapongó írói fantáziát”.³¹

A novellában szereplő Mariskát, aki „úgy járt mint egy királykisasszony” e szavakkal jellemzi az elbeszélő: „...a nagyvárosban is falusi leányka maradt. Meséket olvasott, tündérekkel, aludttejével, és a nagymamájával álmodott...”. Továbbá „sajátságos” módon került a flörtöket, nem kötött ismeretséget „különböző fiatalemberekkel”, „mely ismeretségek – mint mondják – a női fantáziát elragadják a mesék valóság nélkül való világából”. Mariska tehát saját mesevilágában, a mesék világában élt; így érthető, hogy „egy lovagot várt, egy királyfit vagy herceget. Egy hatalmas termetű, de kissé lányos arcú szőke férfit, aki egyszer eljön majd lóháton, vagy még inkább egy óriási griffmadár hátán és elrabolja őt. [...] És Mariska várt, várt, várt...”.

„Egészen hibás volna a mese – reflektál az elbeszélő magára a műfajra – és kár lett volna bele is kezdeni – ha a lovag egy napon meg nem érkezett volna.”³² Meg is érkezett Höncs Pál mérnök személyében, aki „dúsgazdag ember, házai vannak, sok szeretőt tart, sokat utazik, sokat költ” és bár „Mariska álmaiban a lovag arca feltűnően hasonlított a mérnök úr arcára” ezek a tulajdonságai mégsem fértek bele a lány mesevilágába. Öntudatosan el is határozta: „- A szeretője sohase leszek, ha elvesz – elvesz, ha nem – hát nem”. Mivel pedig: „A mérnök tapasztalt fiú volt. Belátta, [...] hogy a leányka sohase lesz a szeretője” – ez utóbbi történet.

A novella zárlatában Csáth nélkülözve a tanulságra kifutatott csattanót, *A varázsló kertje* darabjait idéző frappáns tömörséggel foglalja össze a továbbiakat: „Többet nem

³⁰ Vö. CSÁTH: *Friss könyvek*. i. m. 2. 99–100.

³¹ SZAJBÉLY: i. m. 49.

³² CSÁTH: *Pesti mese*. i. m. 1. 330–331.

beszéltek egymással. [...] Mariska két év múlva egy bankhivatalnokhoz ment férjhez, egy alacsony, kövérkés férfiúhoz, és a mérnök arcképét a régi kis vászonzacskóban a szalvéták és abroszok csomója alá helyezte el. És azután csak nagy ritkán szedte elő”.³³ (Már ebben a novellában megfigyelhető a mesének, illetve egyes kontextuális elemeinek a mesei jelképhez hasonló, felidéző szerepű működése. Mariska, a saját mesevilágának részét képező, emlékeihez kötődő tárgy előszedésével idézi fel azt.)

A *Pesti mesében* tehát éppen a „valóság” és a mesék képviselte irreális, vágyakban élő világ kerül összeütközésbe, és a történet szintjén ez utóbbi bizonyul erősebbnek. Az elbeszélésben azonban a szöveg narrátora annak a mesehagyománynak az ismerőjeként szólal meg, amelynek a főszereplő belső világában csak rendszertelen elemei jelenhettek meg – a „mese”-ket jellemző sematikussággal, – ő maga viszont nem válhatott királykisasszonnyá. Jellemző ebből a szempontból, hogy Mariska nem ír, még csak naplót sem, nincs stílusa (csak vágyai és titkai vannak), közvetlenül idézett szavai pedig folyton mások véleményét visszhangozzák. A benne élő mesevilág nyelvi nem az övé, hanem az elbeszélőé (szemben a *Misztikus mesék* mesélőjével), mindez pedig inkább magyarázza a végkifejletet, mint a két szereplő képviselte erkölcsi világrend különbözősége. Csáth e novellájában szemben a tanmesék „mese”-fogalmával a hagyományos meseelemek (a királykisasszony és királyfi egymásra találása stb.) sajátos felhasználásával, a mesék műfaji, nyelvi és stílusbeli sajátosságaira való tudatos és önreflexív rájátszással egy, a kibontakozó korszerű elbeszélőműfaj részeként értelmezi a mesehagyományt. A *Pesti mesében* is megfigyelhető, hogy: „a keretet alkotó nyitó vagy záró elbeszélői közlésekkel hasonló szerepet töltenek be a közbevetések, elbeszélői kiszólások is. A bevezető megjegyzések, az elbeszélői megszakítások úgy kívánják az olvasóhoz közelíteni a történetet, hogy az elbeszélőéhez hasonlatosnak mutatják annak helyzetét. Egyikük sem ismer minden részletet, tehát mintha együtt hódítanák meg a maguk számára a történet egészét.”³⁴ Mindez pedig a mesehagyománynak egy másik alapvető vonására is felhívja a figyelmet, a mesélő és hallgatója „intim” viszonyára és a mesemondói szerepnek a mese eredeti létezés módjához, a szóbeliséghez kötődő sajátosságaira.³⁵ Hiszen a szóbeliség folyamatában a mítoszok és mesék „mindig attól függően módosultak, hogy a mesélő szerint mi érdekelte leginkább a hallgatóit, és hogy mik voltak abban a korban a legfontosabb személyes és társadalmi problémák”.³⁶ A későbbi írásaiban a csáth-i mesejelentés rétegei közül éppen ez, a mesemondás illúzióját felkeltő szóhasználat a leghangsúlyosabb.³⁷ Azonban nem az író-mesemondó vágyai fogalmazódnak meg ezekben a novellákban, hanem az általa meglátott általános emberi vágyak, melynek az egyik természetes közege éppen a mese.

Másrészről a mese, mint archaikus elbeszélési forma egy későbbi kor irodalmi elbeszéléseivel kapcsolódik össze, ezért a minél tökéletesebb kódoláshoz elengedhetetlen fontosságú bizonyos ismeret mindkettőről, ami ez esetben a mese oldaláról jelent kihívást. Vagyis Csáth novelláinak elbeszélés-ként történő minél sokrétűbb értelmezése nagyban függ a befogadónak a *meséről* – azaz egy jól körvonalazható jellemzőkkel bíró

³³ Uő: Uo. 332–333.

³⁴ THOMKA: i. m. 61.

³⁵ Vö. „Hja! – valamikor kitárt kebellem szavalt a piacon Homer a sokaságnak...” (CSÁTH: *Friss könyvek*. I.m. 2. 99.)

³⁶ BETTELHEIM: i. m. 37.

³⁷ Vö. CSÁTH: *Hajnali elbeszélés, A tűz papnője, Kisfiúk, Nervus rerum, A balerina apja*.

epikus hagyományról – kialakított ismereteitől. A másik oldalról pedig ott vannak az elbeszélő számára korszinten adott lehetőségek „melyek közül a történeti fejlődés mindig másokat tesz hozzáférhetővé”³⁸ E kölcsönös viszony ilyenképpen való fel-fogása fogódzót nyújt a csáth-i recepció meseértelmezése és a szövegekből körvonalazható mesefelfogás különbségének megértéséhez.

A tematizált meseelemeket felvonultató írásokhoz leginkább az olyan „mesenovel-lák” sorolhatók, mint a *Szombat este*, *A Vörös Eszti*, *A varázsló kertje*, melyekben leg-inkább valóban stilizáló eszközként jelentkeznek a mesék. A recepció is (szinte kizáró-lag) az ezek alapján kirajzolódó mesefelfogást érintette. Nem kizárható azonban a jel-kép értékű használatával összefüggő, egyes szavaknak az interpretációban betöltött sze-repe sem, amely a meséhez kapcsolt összegzőjelképként az egymással kontextuális vi-szonyba lépő szövegek egyik átfedési pontja lehet.³⁹

A *Szombat estében* például a következő olvasható: „... De mégsem árnyék az, ha-nem a Homokember. Olyan, mint egy bagoly, és éppen, mintha apa ágyának peremén ülne. Borzasztó ránézni, mert hatalmas, félelmetes és csúnya ő.”⁴⁰ Ez a Homokember-nek és a bagolynak látszólag önkényes, ötletszerű (a bagoly nem mindenki számára, il-letve a novella szövege alapján sem „hatalmas”, „félelmetes”) összekapcsolása leginkább Csáth más novelláinak egyes utalásai alapján érthető meg. (*Anyagyilkosság*, *Történet a három leánykeről*, *A béka*) Azokból, ahol a *bagoly* szó egyértelmű(bb)en a meséhez, a mesének mint epikus hagyománynak a jellemzőihez kapcsolódik. Ezen kapcsolódási pont alapján egymással és a mesehagyomány egészével kontextuális, intertextuális vi-szonyba kerülő novellák így leginkább a mese műfajspecifikumai felől tűnnek értel-mezhetőeknek. A szigorú szöveg- és műfajhatárok átjárhatóságát erősíti a Csáth élet-műnek az a sajátossága, melyben az író a különböző művészeti területek (elsősorban az irodalom, a képzőművészet és a zene) együttes alkalmazására, jellemzőinek kölcsönös felhasználására tesz kísérletet.⁴¹

A *Szombat estében* is megfigyelhető ez a törekvés, érdekes módon éppen a mese mű-faját érintő elemek alkalmazásával összefüggésben. „Míg Julcsa a mesét mondja, hallga-tom a muzsikát is; mert mindkettőt jól ismerem. Nagyon szomorú zene, csak apa és anya szeretik. Mi nem.” A főhős Homokemberhez fűződő disszonáns viszonyának megértésében tehát a jól ismert, cím szerint megemlített mesék és a „nem szeretem zene” „együtthallása” is nagy szerepet játszik. A különböző művészeti ágak ekként el-gondolt kölcsönös, köztes viszonya, az *intermedialitás*⁴² egyben ajánlatot tesz az ilyen típusú „szövegek” befogadására is. Ez pedig az „együtthallás”, „összeolvasás”.

³⁸ SZEGEDY MASZÁK Mihály: Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. In: KANYÓ Zoltán (szerk.): *Narratológiai tanulmányok*. Studia Poetika 1. Szeged, 1980. 340.

³⁹ A *kontextus* szó alapjelentése kiterjesztve több szövegre, kiegészítve a genette-i intertextuali-tás („két vagy több szöveg együttes jelenlétéből fakadó kapcsolat” ill. „egy szövegnek a má-sik szövegben való tényleges jelenléte”) fogalommal (V. ö.: Gérard GENETTE: *Transztext-ualitás*. Helikon, 1996/1–2. 82–90.),

⁴⁰ Az alábbi idézetek mindegyike: CSÁTH: *Szombat esete*. i. m. 1. 38–41.

⁴¹ SZAJBÉLY: i.m. 134–143., BORI: i.m. 287.

⁴² A terminusról és a mások szövegeivel kapcsolatos felhasználhatóságáról bővebben: GYAR-MATI Krisztina: *Esztétizmus és intermedialitás a századforduló prózájában*. In: EISEMANN György (szerk.): *A kánon peremén* (Az irodalmi modernség alakváltozatai a XIX–XX. század

E novella értelmezésekor sem elég a szöveg mesékhez kapcsolt felszíni utalásainak lexikális, életrajzi vonatkozásait regisztrálni, mint azt Lőrinczy Huba teszi *A homokember és Andersen bácsi* című tanulmányában.⁴³ A bezárt ajtók ellenőrzésének („Azután apa végigmegy gyertyával az összes szobákon. Megpróbálja, be van-e zárva az ajtó, visszajön.”) a novella korábbi részében például az apáról adott jellemzésből nem következő megemlézése és a Homokember szimbolizálta gyermeki félelemzés tematikusan (pl.: az ott szereplő betörő, gyilkos manók bejövetelet akadályozandó stb.) *A varázsló kertjéhez* kötik a *Szombat estét*. A baljós sejtelmet éppen ezek: a mesei összegző jelkép és a tematikus kapcsolatok révén egymással kontextuális viszonyba lépő novellák (is) „magyarazzák”.

2.2.2. a mese mint összegző jelkép és a hozzá kapcsolt mesei jelképek (*Szombat este, Anyagyilkosság, Történet a három leányokról, A béka*)

Az előző alfejezetben tárgyalt⁴⁴, elsősorban alaktani kérdéseket felvető Csáth-írások mellett a korai novellák másik – már a korabeli recepció alapvetései között is szereplő és mindmáig általánosnak vélt – jellemzője a *kizárólag hangulati hatásként elkönyvelt mesei stilizáció*. Hogy csak egyetlen ilyen példát említsek, Pomogáts Béla *A Vörös Eszti* kapcsán írt tanulmányában így fogalmaz: „A gyermekkor tündéri világának írói újratemetése nemegyszer a mese eszközeivel történt, a századelő későromantikus vagy szecessziós irodalma szerette a mesék csodálatos és varázslatos történetei révén kifejezni azt a nosztalgikus érzést, amelynek tárgya a gyermekkor vagy éppen az álmok, a képzelet birodalma volt.” Ugyanitt Bodnár György szavait idézve megállapítja: „A mese nála [Csáth Gézánál] is olyan stilizációs eljárásaként kapott szerepet, mely a történet »értelmét« segített kibontani. [...] A mese ily módon a nosztalgikus érzés epikai köntöse lett, s a mesemotívum az elvágyódás fájdalmas közérzetét [!] fejezte ki”.⁴⁵ E mesei stilizáló eszköznek a mese műfajspecifikumaival összefüggésben történő alaposabb vizsgálatával azonban ez az erősen leegyszerűsítő elképzelés módosíthatónak tűnik. Dobos István – bár a lírai hangoltság részeként elgondolt mesei stilizálással összefüggésben – figyelmeztet arra, hogy „a mese nemcsak fabula-alkotó elem. Másodlagos, metaforikus jelentést sűrít magába, s ennek révén a motivációs rendszerben is szerepet kap. Az író úgy építi be az elbeszélés-szerkezetbe, hogy hihetővé teszi, s egyben értelmezi is a történetet. Voltaképpen az elbeszélői reflexiók és utalások szerepét veszi át

fordulójának magyar prózájában). ELTE XVIII–XIX. századi magyar irodalomtörténeti tan-
szék, Bp., 1998. 61–71.

⁴³ A *Szombat este* központi motívumának, a Homokembernek az elsődleges forrásaként általa megjelölt *Der Sandmann* című E. T. A. HOFFMANN elbeszélés szintén sokszorosan kapcsolódik a mesehagyományhoz és ennek alapvető jellemzői nem függetleníthetők a szöveg értelmezésétől. Így e szövegnek a *Szombat estét* tematikusan magyarázó, egyirányú összekapcsolásánál fontosabbnak tűnik mindkét írás esetében a mesehagyományhoz való dialogikus viszonyuk. Vö. LŐRINCZY Huba: A homokember és Andersen bácsi. In: Uő: *Ambrustól Máraihoz. Válogatott esszék, tanulmányok*. Isis könyvek, Eszmetörténeti könyvtár 4., Savaria University Press, Szombathely, 1997.

⁴⁴ 1. *Mesealakulatok (a mese formái, alaki jegyei és a csáth-i elbeszélés viszonya)*.

⁴⁵ POMOGÁTS Béla: Búcsú az ifjúságtól (A *Vörös Eszti* című elbeszélés szerkezeti elemei). In: *Emlékkönyv Csáth Géza születésnapjának századik évfordulójára*. Szabadka, 1987. 105–111.

oly módon, hogy egy **általánosabb jelentéssdimenzió, összegző jelkép** felől is rálátást enged a novella teremtett világára.⁴⁶

Csáth Géza sokat idézett „mesenovelláival” kapcsolatban (*Szombat este, Vörös Eszti, A varázsló kertje*) – amelyek egy-egy mesealakot illetve szereplőt (varázsló, törpék, Homokember, boszorkány) vagy mesecímeket (A vasfejű, A hét holló), esetleg azok szerzőit (Andersen) állítanak a történet központjába – is felvetődik egy más típusú, nem elsősorban a gyermekvilág hatásos múltidéző eszközeként feltüntetett mese-elgondolás, azonban még mindig a beemelt meseirodalmi hivatkozásokkal és a mesehangulat elemeivel összefüggésben.

Hangsúlyozandó tehát, hogy a *Szombat este*-ben felidézett gyermekkori milió és a történet szintjén ahhoz kapcsolt különböző jellegű meseelemek nem feltétlenül és kizárólagosan a kettő egymást magyarázó, igazoló összekapcsolhatóságára utalnak. Az itt tematizált probléma, a mese szerepe a gyermeki gondolkodásban nem elemzési alap, hanem a mese hagyomány- és műfaj történetével szoros rokonságot mutató fejlemény, következmény, de legalábbis szociológiai, befogadáselméleti kérdés. Arról nem is beszélve, hogy a mese mai társadalomban betöltött szocializáló funkciójának megváltozott megítélése nagyban módosít a Csáth számára még alapvető tapasztalatként meglévő mese-gyermek viszonyon.⁴⁷ E belátások pedig nemhogy nem zárhatók ki az értelmezésből, hanem egyenesen megkövetelik a korabeli értelmezési horizont kitágítását, elfogadva: „hogy a befogadás viszonylatában lehetőségként létező műalkotások a lezáratlan hatástörténeti folyamat alakulásában, múlt és jelen szüntelen párbeszédében teremődnek újjá”.⁴⁸

A mese fent említett *jelképtéki* használata Csáth novelláiban leginkább egy azok mögött meghúzódó látens hivatkozási alapként képzelhető el, működési elvük megérthető a mese műfajában hagyománytörténetileg alapvető fontosságú *mesei jelkép* felől.

Már Honti János is utal *A mese világa* című alapvető munkájában a mese és mítosz kapcsolatára: „a mesét meghatározza a helye: az, hogy az epikus hagyományoktól elválaszthatatlan és csak a körükben lehet megérteni”, amelyek háttérben egy mitikus világlátás és orális kultúra áll.⁴⁹ A mai meseelméletek pedig egyértelműen utalnak a mese ősi misztikus gyökereire és ezzel összefüggő sajátosságaira. Többek között Nagy Olga is felhívja a figyelmet a *mesei jelkép* ilyen való működésére: „A mesei elem már természeténél fogva az ősi fantasztikumot örökíti át és ezt mindig jelképességében” [teszi]. Az ő elképzelésében a jelkép belsejében meglévő ősi, mitikus elem: *a mag*, mely ennek az ősinek „halott, statikus része” és mindig „az újjal, a mindenkori közönségnek megfelelő modern, korszerű elemekkel keveredik”, ezek pedig a mag körüli burkot képezik. Az *ősi mag* és az egyes korszakú értelmezések, a *burkok* közötti viszony ad lehetőséget arra, hogy a jelképet az egyén szubjektíve fogadja be. A jelkép működését

⁴⁶ DOBOS István: i. m. 120–121. (A kiemelés tőlem. B. S.)

⁴⁷ A témában lásd pl. David RIESMAN alapvető munkáját *A mese és a technika; a karakterformáló tényezők alakulása* címen. In: Uő: *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1983. 148–176.

⁴⁸ DOBOS: i. m. 45.

⁴⁹ HONTI János: *A mese világa*. Bp., 1937. = Uő: *A mese világa*. Magvető, Bp., 1962. 50.

tekintve e rendszerben „mindig érzelmeinkre hat, asszociációsort indíthat el”; ebben rejlik ennek (és rajta keresztül a mesének is) sokrétű értelmezési lehetősége.⁵⁰

Nagy Olga Kosztolányit idézi, aki egyértelműen kifejti a beszéd és gondolkodás nyelvi meghatározottságát⁵¹ „Mi a nyelvünket, melyet ükapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv, rejtetten, mindenre emlékszik. Az fölveszi magába a múlt elfelejtett szokásait, melyek tovább bujkálnak benne...” Majd az ehhez hozzáfűzött kommentárjában a nyelv szimbólumjellegét emeli ki, amely „szimbólum rejtetten magában hordozza a múltat és az erre ráétegző újabb és újabb jelent”.⁵² Mindez indokolhatja azt a tényt is, hogy más meseelméletekben ugyanezen témának egyéb összefüggéseivel kapcsolatban szintén megfigyelhető a mag-burok szópár használata és a mögötte meghúzódó nyelvfelfogás. Meletyinszkij *A mítosz poétikájában* például a családi és társadalmi mesemotívumok kapcsán írja: „Az archaikusabb, igazán mitológiai motívumok a klasszikus európai mesében az egész mesei oppozíciónak gyakran a **magját, a központi részét** alkotják, a családi (társadalmi) **rárakódások pedig valamiféle keretül** szolgálnak hozzá”⁵³

Függetlenül attól, hogy ez a szemlélet alapvetően a nyelv sajátosságából ered vagy sem, a mesei jelkép fentebb vázolt működése alapján is megkockáztatható: **ahogyan a mesékben a jelkép, ugyanúgy működik maga a mese szó, illetve a kontextuálisan hozzá kapcsolt más szavak Csáth novelláinak** egy részében, vagyis összegző jelképként egy mesehagyományt felidéző, asszociáció sort elindító szerepben.

A mese kizárólagos összegző jelképként történő felhasználásának belátását és az interpretációkba történő beépítését nehezíti, hogy Csáth novelláinak egy részében e jelképhasználat olyannyira jelzés értékűvé vált, hogy gyakran elsikkad a novella más hangsúlyosabb jellemzői között. Nagy Olga idézett könyvében utal erre a folyamatra: „Ahogyan a burkok sokasodnak, szerepük mind nagyobb lesz, szférájuk mind kiterjedtebb, úgy zsugorodik össze mindinkább az ősi mag, szerepe mind kisebbé válik, jelzései pedig mind áttételesebbé.” Ezzel együtt azt is hangsúlyozza, hogy „a legősibb mag is, bármilyen sokszoros *áttételben*, de valamiképpen benne érződik a legkülsőbb burokban is.”⁵⁴

Ilyen felidéző funkciót kaphat akár egy tárgy is. Csáth naplójegyzeteiből ismeretes már-már mániákus vonzódása bizonyos tárgyakhoz, ezt egy helyütt így magyarázza: „Tegnap egy tüneményes borosty[án]szipkát vásároltam [...] Szébb az önixnál, és különösen a legújabb példánynak a mészbeszűrődés révén prezentáló rajza elragadó szép. Finom és érdekes vonalak, tömörülések a különös aranyszínű átlátszó alapanyagban az allúviumról mondanak mesét, adnak hírt. Micsoda titáni föld alatti erők hozták létre ezeket a hullámos vonalakat...”⁵⁵ Vagyis e tárgy éppen a mesei jelkép felidéző szerepéhez hasonló funkciója miatt fontos számára.

⁵⁰ NAGY Olga: *A táltos törvénye*, Népmese és esztétikum. Bukarest, 1978. 51–55.

⁵¹ Idézi NAGY Olga: i. m. 52. Nála a külön-külön nem definiált *jelkép* és *szimbólum* kifejezések, amennyire a szövegösszefüggés alapján megállapítható egymás szinonimájaként szerepelnek.

⁵² Ezzel kapcsolatban részletesebben lásd: SZEGEDY MASZÁK Mihály: Kosztolányi nyelvfelfogása. In: *Minta a szényegen*. Balassi, Bp., 1995. 162–175.

⁵³ MELETYINSZKIJ: i.m. 345. (A kiemelés tőlem. B. S.)

⁵⁴ NAGY: i. m. 53.

⁵⁵ CSÁTH: i. m. 3. 117.

A „kizárólagos” jelképi használat azonban inkább hangsúlyeltolódást jelent, nem elszigetelt, önálló alkalmazást. Csáth novelláiban is többnyire más szavakkal összefüggésben, a kontextualitás részeként jelentkezik. A jelképes használatban szereplő, mesehagyományra utaló, de még tematikusan is értelmezhető meseelemek rétegzettsége, egyidejű használata leginkább a *Történet a három leányokról* című novellában figyelhető meg.

A történet szintjén, hangulati közegeként beemelt meseelemek kezdetben egy külön mesevilágban zajló „békességes élet” keretében szolgálnak. A három lány közül a „legkisebb aranszőke hajú” és persze – Csáthnál rendszeresen a mesei stilizáláshoz kapcsolt helyen – kertben élnek az „őzikekkel meg az öreg, százéves baglyokkal, akiket nagyon szerettek mind a hárman”.⁵⁶ E tematikus elemekkel keveredve a mese, egy órális hagyomány részeként felidézett cselekvés, a munkafolyamatot kísérő mesemondás szintjén is megjelenik. Jellemző módon a térbeli környezettel érzékeltetett időtlen, hermetikusan zárt világ az övék, miként a mesék kialakulásáé is. Érthető tehát, hogy nem hallott vagy olvasott mesékkel múlatják az időt (ami természetesen csak az évszaktváltozásokkal mérhető a novellában), hanem maguk „teremtik” ezeket. „És mondtak gyönyörű hosszú meséket, amelyeket kiki maga gondolt ki.” A történetet tekintve ez az írás valóban inkább mese, mint novella. Az „így múltak az esztendőik...” meseformulával kezdődő rész egy-egy lány egy-egy éven át tartó szerelmének történetét ismerteti, melynek során nemcsak az egymással való korábbi, de a mesékhez fűződő viszonyuk is megváltozik.

A szöveg érdekességét inkább az adja, hogy az egész történet metaszinten a mesei fantasztikum realizálódását, a deszakralizációt, az ősi egység megbomlását ábrázolja, valamint ennek következményeit a szereplők életében. A néhai egységes világlátás a három lány *egységében* jelenik meg. („Egy test, egy lélek volt ez a három leány, mert testvérek voltak, s nem volt titkuk egymás előtt, de még csak olyan gondolata se egyiknek is, amelyet a másik kettő ne tudott volna.” Vagy máshol, zárójeles megjegyzésként: „(Még lélegzetet is együtt vettek)”). Azonban nem csak ez kapcsolja egymáshoz őket, hanem az egységes mitikus világlátáshoz kötődő, abból táplálkozó szóbeli cselekvés: „...s mesélték egymásnak a csodálatosan szép meséket”. Illetve e kettő (a mesék közvetítette primitív világkép és az ebből merítő órális kultúra) kölcsönösen feltételezi egymást, ezért a történet szintjén a „nagy egységet”, összetartozást a külső realitás hatására az *egy-ség* váltja fel, a lovag – aki, „(Nem is volt még lovag talán, csak apród)” – csak egyenként, egyesével, mint egyszerű lányokkal tud érintkezni velük.

Mivel ily módon az ősi egység felbomlik, az ebből táplálkozó, ehhez kötődő cselekvés, a mesélés is elhalt, illetve mint epikus műfaj *realizálódik*. A mitikus világlátás helyét a realitás veszi át, a mesékét pedig a deritualizálódott „egyszerű elbeszélés”. „Éjjel pedig, amikor a csendes szobájukban alszanak a százéves baglyok, ... s a lányok beléunnak a fonásba meg a mesélésbe, némán néznek a gyertyalángba, s azután róla beszélnek, csak a lovagról...”. Különösen érdekes a novellának az a megoldása, amelyben az említett két szint, a történeté és a „mögötte” meghúzódó mesehagyomány metaszintjéé, a mindvégig ez utóbbit képviselő, baglyok szerepeltetésével összekapcsolódik. A „bölcs baglyok” által jelképezett ősi, de néma tudás illetve ennek folyamatos jelenléte a lányok (korábbi) életében, valamint a baglyok velük való szoros („testi”) kapcsolata (velük esznek, alszanak) azt erősíti, hogy a szakrális, alapvetően a szóbeli

⁵⁶ Az alábbi idézetek mindegyike: CSÁTH: *Történet a három leányokról* i. m. 1. 12–15.

ségben meglévő mese, mesélés elképzelhetetlen valamiféle „ősi tudás” nélkül, elválaszthatatlan attól. Ezért, amikor a lányok élete és a vele járó irrealitás illetve misztikum a „valós étellel” való találkozáskor (lovag) reálissá vált, a baglyok csak „rosszkedvűen rázták a fejüket”, illetve „mogorvák voltak mindig, amit különben nem lehet csodálni”. A mindvégig meseként előadott novella záró sorában a narrátor, mintegy az orális hagyomány követője, önmagát mesélőként feltüntetve „szólal meg”: „Ez a régi történet a három lányokról”.

A meseelemek e többszintű viszonyában a mesehagyománnyal, és a jelkép mentén egymással is kapcsolatba kerülnek a novellák. A *mesealakulatok* esetében például magába a rövid történetbe beépülő mese, mint narratív szerkezet mutat ilyen jellegű vonásokat (ti. ezek révén kapcsolódnak össze a mese alaktani jegyeit különbözőképpen beépítő novellák). Csáthnál azonban mind az alaktani, mind a jelkép értékű használat szempontjából redukálódik a mese funkciója, vagy legalábbis annak látható, felületi „ikonja” a hangsúlyos. Az említett *összegzőjelképként* használt *bagoly* szó alkalmazásával párhuzamosan (pl: *Szombat este, Anyagyilkosság, Történet a három leányokról, A béka*) – ami mindig a mese ilyen felfogásával összefüggésben, ősi mesehagyományt felidéző kontextusban jelenik meg –, máshol redukálódva, maga a *mese* szó veszi át ezt a szerepet.

Elgondolkodtató, hogy az olyan darabokban, mint az *Anyagyilkosság*, vagy *A béka* amelyek hagyományosan az elbeszélői távolságtartás, hűvös, részletező tárgyilagosság mintapéldájaként kanonizálódtak, hogyan értelmezhető a mesére tett apró utalások. Például az *Anyagyilkosságban* „a fájdalom misztériumának” megismerését szolgáló, jól előkészített (rituális!) állatkínzások csúcát miért éppen egy bagoly elkapása jelentette. Mint megtudjuk: „A bagoly régen érdekelte őket. A feje olyan, mint két nagy szem. Az agyában csodálatos régi mesék vannak elrejtve. Száz évnél is tovább él... Bagoly kellett, kellett...”⁵⁷ Később pedig: „Arról beszéltek, hogy a madár tulajdonképpen csak egy ház, ahová a Kín beköltözött, és ott lakik, míg csak a baglyot meg nem ölik. De hol lakik? Minden valószínűség szerint a fejében.” Vagyis ott, ahol a „csodálatos régi mesék” is, ez a ház, a korábbi üres hely együtt tartalmazza ezeket. Amit pedig *kiadott* magából „...a csontig ható, rémes hang, minden képzelőerőt felülmúlt” Ezután kap helyet a novellában a látszólag attól idegen látomás elbeszélése, amit a nagyobbik Witman fiú „mesél”, s amit majd ketten szönek tovább. E (bagolyhoz kapcsolódó, onnan eredő, immár közös) „tapasztalat” után mennek föl együtt a lányhoz. Nagyfiúkként már eltávolodtak a „boldog” gyermekkor időszakától „amikor »mesével« korrigálni lehetett még a valóságot [...], s a vágy még meseként tudott realizálódni”.⁵⁸ Vágyaik realizációját nem a mesékben, a mesehallgatásban, hanem például a bagoly fejében lévő „mesékben”, egy lány megkínzásában vagyis ezek által önmagukban találják meg, de még mindig „mesék” médiumán keresztül.

Anélkül, hogy a továbbiakban részletesen elemezném e szöveget, annyi talán belátható, hogy a mesei archaikumban meglévő felfogásra tett utalás, melyben nem vált még szét a valóság és vágy régiója, egész más megvilágításba kerül a novella eseményeinek írói indoklása, miszerint „ha szép és egészséges gyermekeknek korán meghal az apjuk, abból rendesen baj származik.”

⁵⁷ Az alábbi idézetek mindegyike: CSÁTH: *Anyagyilkosság*. i. m. 1. 109–117.

⁵⁸ BORI Imre: A „homo novus” nagysága és tragédiája. In: *Varázslók és mákvirágok*. Fórum. Újvidék, 1979. 292.

Itt utalnék újra arra a mesét mint realista szemléletű művészetet tárgyaló felfogásra, mely szerint a mesei fantasztikum „jelképségével jól megfelel annak a művészi funkciójának, hogy a hallgató vágyait kifejezze, és pedig épp azzal, hogy nem a világot, hanem annak *ellenképét* tükrözi: a soha meg nem valósulható igazságot és rendet”.⁵⁹ Vagyis nem a hétköznapi társadalom szokásrendszere által befolyásolt „realitásokat” közvetíti, hanem a teljes egészében soha meg nem ismerhető igazságot, a mesékben megjelenő ősi rendet, melyben az ösztönök, vágyak még nem korlátozódtak.⁶⁰ Ugyanakkor e reálisan előadott „irreális módon brutális” cselekménynek a történet szintjén meglevő kontrasztja, éppen a novella és a jelkép (bagoly) felidézte mesehagyomány közti kontraszttal támasztható alá.

Az *Anyagyilkosság*ban, a novellába ekként beépülő, illetve az általa *körülírt* mese műfaját érintő jellegzetes vonások (reális-irreális viszony stb.) csak jelzéseként, az írói világgal összefüggésben jelentkeznek. Mégis, a kettő kontextuális viszonyában az ősbibb, mitikus hagyományhoz kötődő mesejellemzők a befogadás és az interpretáció tekintetében legalább olyan súlyúnak bizonyulnak mint a novelláéi. Egy kizárólag tárgyilagos szemléletű megközelítésben komoly „fennakadást” okozhatnának azok az apró következtelenségek, amelyek – ha a mesei fantasztikum felől tekintünk a szövegekre – magyarázhatóknak tűnnek. Ilyen figyelemre méltó „apróság” az *Anyagyilkosság*ban, hogy miután a Witman fiúk a padláson „magukhoz vettek egy vésőt, egy harapófogót, megvizsgálták a lámpást, és mindezt zsebrevágták” és lefeküdtek „Mikor végre a toronyóra lassan elverte az éjfélt, készülődni kezdtek. Meggyújtották a kislámpát, a fiatalabb Witman fiú a harapófogót, a reszelőt és a lámpát vette magához, a másik csak a hosszú pengéjű nyitott zsebkést”, vagyis a vésőből egy alapvetően más funkciójú, legfeljebb hasonló alakú eszköz lesz.⁶¹

Talán nem véletlen, hogy hasonló „elírás” található a már idézett *Történet a három leányokról* című Csáth írásban is. A novella kezdetén az elbeszélő a lányok közötti egyetlen különbséget említve felsorolja: „Az első fekete, a második vörös, a legkisebb aranyzőke hajú.”. Majd nem sokkal ezután az első lány lovaggal való találkozásakor a fiú így köszön: „- Jó reggelt, te szép barna lány”. Ezt a következtelenség a lovag színvakságán túl a novella fenti olvasata alapján is értelmezhető. Hiszen a nagy egység megszűnésével elsőként a fekete hajú lány kezdett korábbi önmagától és testvéreitől különbözni.

2.2.3. fantasztikum valamint az irrealitás és a reális a mesében (*A torzszülöttek, Cirkuszmulatság*)

Mindezekkel összefüggésben érdemes megvizsgálni a mese azon műfaj-specifikumait, amelyeket az összegző jelkép magába sűrít, és amelyek esetenként így a Csáth-novellák értelmezésében nagyobb szerephez jutnak.

Ezek között is alapvető fontosságú a *fantasztikum, valamint az irrealitás és a reális* vonások egymáshoz való viszonya a mesében. Belátható – írja Nagy Olga –, hogy a me-

⁵⁹ NAGY: i. m. 216.

⁶⁰ (Vö. Slavoj ŽEŽEK: *Az inberens törvényszegés avagy a hatalom obszcenitása* c. tanulmányának reális-irreális ellentétere vonatkozó belátásaival, a reálissal ütköző oldal ehhez viszonyítva „irreálisabb”, de ettől nem feltétlenül ez kevésbé a „természetesebb”. Thalassa, 1997/1. 116–130.)

⁶¹ CSÁTH: *Anyagyilkosság*. i. m. 1. 115.

séknak a „»csodálatos« és rendkívüli világát – akármilyen paradoxonnak tűnik – egy olyan mágikus világlátás teremtette meg, amely a rendkívülit még nem ismerte. E csodák valamikori mágikus-mitikus előzményei »igazak« voltak [...]. »Természetesek« és nem »természetfelettiek« [...] mindennap megsejthető »hétköznapiak« és nem kivételes esetek.”⁶²

Szinte szó szerint ezt a mesei sajátságot fogalmazza meg Csáth *A torzszülöttek* című írásában.⁶³ Az ősi felfogás változásával a demitologizáció és a deszakralizációs folyamat eredményeképpen „a rendkívüli mindinkább visszahúzódik, hogy helyet adjon a valóban megismerhető, semmi különöset nem tartalmazó dolgoknak és jelenségeknek.” Feltehetően Csáth a legújabb korabeli természettudományos ismereteket alkalmazva a „valóban megismerhető” kutató racionalitás mellett meglévő „rendkívüli” iránti igényében az ősi felfogás, részben a nyelv által közvetített „árnyékait” véli felfedezni. Ahogy Nagy Olga fogalmaz „...a rendkívüli csak akkor és azáltal fogalmazódhatik meg, amikor már *elválk a rendes és köznapi dolgoktól.*”⁶⁴

Csáth mint „meséirő” ennek az epikus hagyománynak a „hanyatlását”, illetve a meseének egyszerű narratív sémaként való felfogását érzékelve egyúttal a másik végletet is igyekszik hangsúlyozni, mivel az embernek mint az „ősi nyelv” használójának már csak a nyelvvel való kapcsolata miatt is szüksége van egy nagyon is reális és tudományos alapokon nyugvó világkép mellett a fantasztikum és irrealitás „felidezésére”. A csáth-i novellisztika kettőssége értelmezhető alkalmazkodásként e realizálódási folyamathoz, ugyanakkor az ősi felfogás egyes elemeinek mint burkolt hivatkozásoknak a felidézése magyarázatként szolgálhat a novellákon belüli, a korábbi tipizálások alapjául szolgáló oppozícionálisan felfogott reális-irreális viszonyból adódó feszültségre. Gondoljunk csak az életmű olyan sokat idézett darabjaira, mint a *Délutáni álom*, vagy *A varázsló kertje*; ez utóbbiban érezhető is egyfajta „törés” a mesei fantasztikumtól a realitásba való visszatéréskor („Néhány percig szótlánul néztük a varázsló kertjét; akkor az egyik Vass fiú hirtelen megnézte az óráját”).⁶⁵ A korpusznak ezt a reális-irreális kettősségére épülő jellegét hangsúlyozza Dobos István egyik tanulmányában, amely a *Racionalitás és misztikum* címet kapta. Itt hívja föl a figyelmet arra tényre, hogy Csáth „kísérteties novelláit egyidejűleg írja az álom és valóság senkiföldjén játszódó történeteivel. Mivel magyarázható ez a kettősség?” Dobos István saját felvetésére adott válaszában – kimondatlanul ugyan, de – éppen a mesék egyik jellemző vonását fogalmazza meg: „A lidérces elbeszélések valódi értelmét az a hátborzongató gondolati élmény adja, hogy a tapasztalaton túli szörnyűségek is az emberi lényeghez tartoznak. [...] a borzalom lényegében a mi létünkön alapul, tehát nem kísértet. Azért játszódnak

⁶² NAGY: i.m. 218.

⁶³ Vö. „Valami nagyon természetes és nagyon érthető vonás ez bennünk, hogy a *nem-természetes*, rendkívüli felkelti kíváncsiságunkat és izgat bennünket” – írja e „csodalényekhez” való vonzódás okát keresve. – „Hiszen a fantázia legszabadabb, legféltelenebb játéka, a mese is erre való. Szolgálni, *kiszolgálni* azt a vágyunkat, hogy a természet adott elemeit úgy kombináljuk, vagyis, hogy a valóságot úgy vágjuk szét és rakjuk össze, hogy abból valami sohase látott, valami meglepő származzék. Ez mulattató, nagyszerű és magasrendű játék, mert abba az illúzióba ringat bennünket, hogy alkottunk, teremtettünk.” (CSÁTH: *A torzszülöttek*. i.m. 2. 315–318.)

⁶⁴ NAGY: i. m. 218–219.

⁶⁵ CSÁTH: *A varázsló kertje*. i. m. 1. 44.

a történetek lebegtetett valóságban, mert a feloldott tér- és idődimenziók érzékeltetik lényegüket”.⁶⁶

Míndez a mese alapvető jellemzőinek tudatában még inkább belátható. Ugyanakkor ezek az egyidejűleg írt, egymástól elütő stílusú novellák ugyanerre a tapasztalatra utalnak a mese valamilyen formában történő említésével, a különbség pedig abból eredhet, hogy az adott szövegben melyik szinten jelentkezik hangsúlyosabban ez a mese-re tett utalás. (Ha, tematikusan, a stilizáció szintjén: ún. szecessziós novellák, a jelkép értékű használatban: realista színezetű „lidérces novellák”).

Csáth e „tapasztalaton túli”, megnevezhetetlen dolgok egyik megoldásaként a mesét mint mitikus hagyományt jelöli ki, mely a maga módján kezelni tudta az elképzelhetetlen szörnyűségeket. Ezek ha nem is tűntek befolyásolhatóknak, megváltoztathatóknak, mégis csupán felismerésükkel és megnevezésükkel az ember közelebb került a „legyőzősükhöz”.⁶⁷ Említett írásai esetében is úgy tűnik, hogy a novella fabulája a korhoz igazodva hétköznapi realitásokra épül, ugyanakkor a szüzsé a nyelvi sajátágaival, gondolati sémájával felidézheti a valamikori fantasztikumot. „A történet pedig, amely valamikor a realitás és irrealitás kontrasztos technikájára épült, már csak a reáliát őrizte meg”.⁶⁸

A *Cirkusmulatság* című esszében az embernek a nem-természetes iránti vonzalmáról leírtak alapján – a csáth-i elképzelést követve – megállapítható, hogy az emberi gondolkodás is ekként őriz bizonyos ősi elemeket, többek között a valamikori mitikus világlátás nyomait.

A *nyelv emlékezete*, ez az, amit Kosztolányi is megfogalmazott. Hasonló szerepet kap a mesei jelkép mintájára működő *mese* szó Csáth novelláinak olvasási folyamatában. Ekként a mese is „visszavágyás az őállapotba, amely korántsem komoly csak olyan halvány föléledő emlék”.⁶⁹ Itt utalnék a dolgozat mottójára, melyben így (is) érthető az, hogy a mese „a legcsillogóbb »árnyék« rajtunk és bennünk”. Ugyanakkor a *Cirkusmulatság* logikájához is az ily módon felfogott *mese* szolgáltathatta az írónak a gondolati alapot.

Csáth furcsának, irreálisnak és ezért a vágyak, álmok és mesék régiójába utalt, vagy kizárólag tematikusan e fogalmakhoz kapcsolt novellái a mese műfajával összefüggésben éppen a *mese* mint jelkép által megidézett valamikori ősi felfogásra épülnek, amelyben a csoda és irrealitás magától értetődőnek számít. A *torzszülöttek* másik belátása is éppen ez, hogy a fiktív, teremtett világ „valóságának a határait” a realitás jelöli ki.⁷⁰

3. Kibúvó (A „mesenovellák” hagyománytörténeti és befogadáselméleti tanulságai)

A mese műfajára tett Csáth-szövegekben fellelhető utalások tárgyalása ezúttal egy lehetséges alapvető tipológia érdekében, néhány példaként kiragadott novella értelme-

⁶⁶ DOBOS István: Racionalitás és misztikum (A novellairó Csáth). In: *Emlékkönyv* Csáth Géza születésnapjának századik évfordulójára. Szabadka, 1987. 61.

⁶⁷ A mitikus világlátás ezen törekvéseiről és nyomairól a mesében lásd: NAGY: *Táltos és pegazus*. i. m. 40.

⁶⁸ NAGY: i. m. 243. A fogalmak használatáról lásd: DOBOS: i. m. 115. illetve THOMKA: i. m. 200.

⁶⁹ Vö. „Gyönyörködés abban, ami valamikor természetes és normális volt, most pedig innormális. A visszavágyás az őállapotba, amely korántsem komoly csak olyan halvány föléledő emlék.” (CSÁTH: *Cirkusmulatság*. I.m. 2. 13–14.)

⁷⁰ Vö. CSÁTH: *A torzszülöttek*. I.m. 2. 315.

zése mentén történt. A mesehagyomány jellemzőivel kapcsolatban érintett témák azonban remélhetőleg kifejtetlenül is tükrözik az életmű számtalan megközelítési lehetőségét. Külön tanulmányt igényelne, az eddigi belátásoktól elválaszthatatlan, most csak érintett, ám Csáth novellisztikájával kapcsolatban szintén megkerülhetetlen sajátosság: a *mesei vágyfogalom és a vágykiélés* problematikája. (Azok között az alapvető mesei jellemzők között, melyeket a jelkép az ősi epikus hagyományból felidéz, és amelyek a Csáth-írásokban is megjelennek, a *fantasztikum valamint az irrealitás és realitás viszonya* mellett, ez a legmarkánsabb vonás.)

További vizsgálatokat igényelne az *írói világkép és a mesefelfogás* ehhez kapcsolódó *főbb jellemzői*, annak a mesealakulási folyamatnak részeként, mely során az archaikus szemlélet egyes elemeinek érintkezési pontjain a népi világlátás helyét átveszi az irodalmi alkotás, folytatva ugyanakkor a „közös” epikus hagyományt. Hiányzik továbbá a mesélés gesztusával összefüggésben: a *művész szerep*, az aktualizálás illetve korszinten történő reprodukálás kérdéskörének feldolgozása. Csak érintettem ezzel kapcsolatban, hogy Csáth elítéli, leegyszerűsítőnek tartja az egységes világlátástól függetlenedett, kizárólag narratív sémaként fölfogott meseformához hasonlóan elképzelt mesélést, mely e szakrális cselekvésnek csupán a külsőségeit követi. Éppen azzal, hogy Csáth szövegeibe a mesét mint összegző jelképet, az orális hagyományt felidéző funkcióval építette be, biztosította azok időtállóságát, az aktuális (pl.: mese műfaját érintő) befogadói ismeretekről függő sokrétűségét.

Feltehető, hogy Csáth az ősi „összművészet” kifejezési formáját keresve szükségképpen folyamodott a mese műfaji jellemzőihez a kor irodalmi formájában, a novellában kifejezve azok tapasztalatait, belátva, hogy a mesék kora – elvesztve kapcsolatukat eredeti gyökerekkel – bizonyos tekintetben lejárt. A mesemondásé azonban nem csak más formát kapott, a Csáth által is „áhitott” művészszerp elképzeltetetlen eme ősi műfaj ismerete nélkül. Írásaiban éppen a szóbeli hagyomány külsőségeit követő mesélő szereppel beérve, ám ennek a folyamatos hangsúlyozásával utal erre.

Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy azért nem hagyományos „mesék” Csáth meséi, mert a korban erősebbnek tűnt e műfajnak a sematikus felfogása és az egyszerű hangulati elemként történő elgondolása. Ezekbe ilyen *formán* nem fértek volna bele a csáth-i tudományos világkép és modern pszichológia különböző tapasztalatai. Mégis, úgy tűnik, mindvégig egy mese-alapozású elbeszélő hagyományban gondolkodott, mely eredeti formájában az ő világlátását támogatja illetve az sokat köszönhet a mesék olvasói tapasztalatának.

Mindemellett belátható, hogy a *mese* kívül esik a zárt irodalmi műfajiság kategóriáin, nem szorítható be semmiféle stílusirányzatba, sokkal inkább a mindenkori irodalmat inspiráló, annak alapjául szolgáló hagyomány, melynek jellemzői szoros kapcsolatot mutatnak a nyelvvel, mint kommunikációs eszközzel, valamint a szimbolikus rend szocializáló jellegét támogató struktúrával. Ahogy arra Kibédi Varga Aron a 80-as évek elején felhívja a figyelmet „a mesét és az elbeszélést vagy regényt nem radikális, hanem csak relatív különbségek választják el egymástól”, ezzel összefüggésben pedig „a mesekutatás módszereit azért is át kell ültetni más alkotások területére, hogy jobban lássuk az irodalom, a televízió, a szórakoztatási ipar mese jellegét”.⁷¹

⁷¹ KIBÉDI VARGA: i. m. 47.

KABDEBÓ LÓRÁNT

Az egymást átjáró hangnemek polifóniája

A CSELEKVÉS ÉS ÖNFELÉPÍTÉS KORREKCIÓS NARRÁCIÓJA
KODOLÁNYI JÁNOS VÍZÖNTŐ CÍMŰ REGÉNYÉBEN*

Világok keresztezési pontján, számtalan egymás ellenében ágaskodó messiánisztikus várakozás és hívó elszántság csalódásba fordulásának pillanatában – amikor az újabb nemzedék pályaképe az iménti hibák és bűnök ismétlődésének ijesztő lehetőségét mutatja: megjelennek a művek, amelyek narrációjukban éppen a cselekvés során elvetélt elszántságok szatírját szándékoznak figyelmeztetésül hanggá formálni. Egymástól távoli és nagyon is különböző írószemélyiségek szándéka cseng össze, említsem a kései Thomas Mannt, Huxleyt és Orwellt, Camus-t vagy a memoárjaiban hozzászólásuk mérhető poétikai teljesítményt teremtő Churchillt, a magyarok közül Márait, Szentkuthyt, Határ Győzöt. És természetesen aki születésének ma centenáriumát ünnepeljük, – Kodolányit. A figyelmeztetésül megszólaltatott szatíra mindnyájuk írói retorikájában egyidejűen metamorfózison esik át, a reménytelenség a szatíra mélypontján patetikus hangnemet szül: a megválthatatlan világ tényei a személyes felelősség horizontját rajzoltatják meg. A századközép irodalma a horizontösszeolvadás helyett a horizont szétválás lehetőségét adja meg: egyfajta polifón poétikai helyzetet teremtve. Szétválasztva és egybelátva egyazon szövegformálás során a cselekvések zsákutcáit és a személyes megtisztulások világát formálható esélyét. Amit a költészet ekkorra a kései Yeats, Ezra Pound, T. S. Eliot, József Attila, Szabó Lőrinc dialogikus szöveghangnemében az összeférhetlenségig sarkítva és összefonva felszínre hozott, az a prózaírók narrációjában a bibliai kétségbeesettség gúnykacajának és az alvilágjártak angelicus-hangoltságú reménykedésének személyesre lebontott pátoszában ölt szövegtestet. Ha ezt a századközépi narrációs hangnem-polifóniát a világ a *Doktor Faustus* hullámszámban ismerhette meg, hadd emlékezzem magunkat egy már-már elfeledett magyar remekműre itt, ez ünnepi alkalommal, Kodolányi János mitikus témájú regényeinek ciklusnyitó darabjára, – tudatosan vállalva az első megjelenés címváltozatát – a *Vízöntő* című meseregényre.

Számomra mintha a Kodolányi-regény mottóját olvasnám Yeats *The Gyres* című versében (megnyugtató magyar fordításáról nincsen tudomásom):

*Hector is dead and there's a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.*

De Kodolányi barátjának, József Attilának egyik utolsó ép versében a „*Költőnk és Kora*” címűben is a *Vízöntő* majdani látomása sugárzik:

* Elhangzott a Magyar Írószövetség és a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó szervezésében rendezett *Kodolányi János helye és szerepe a magyar irodalomban. Kodolányi János születésének 100. évfordulóján* című konferencián, 1999. március 25-én, csütörtökön; előadásomat széki gróf Teleki Pál egyetemi tanár emlékének ajánlottam.

*Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl,
kéken alvad. Sír az apró
gyenge gyepek és lekonyúl.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyúl.*

A *Mágusok utazásának* utolsó versszaka pedig mintha előre készítené a regény szinopszist:

*All this was a long time ago, I remember,
And I would do it again, but set down
This set down
This: were we led all that way for
Birth or Death? There was a Birth, certainly,
We had evidence and no doubt. I had seen birth and death,
But had thought they were different; this Birth was
Hard and bitter agony for us, like Death, our death.
We returned to our places, these Kingdoms,
But no longer at ease here, in the old dispensation,
With an alien people clutching their gods.
I should be glad of another death.*

Az 1927-es vers sok szép magyar fordítása közül idézzem a második világháború után keletkezett Szabó Lőrincét:

*Mindez nagyon rég volt, emlékszem,
és akár másodszor is megtenném, de mondjátok meg,
mondjátok meg azt,
azt, hogy: mihez vezettek bennünket azon a nagy úton,
Születéshez vagy Halálhoz? Volt ott születés, határozottan,
meggyőződünk róla, és semmi kétség. Láttam én már születést és halált,
de azt hittem, hogy különböznek; ez a Születés
kemény és keserű haldoklás volt számunkra, amilyen a Halál, a halálunk.
Visszatértünk a helyeinkre, ezekben a Királyságokba,
de többé nem igen fértünk össze, a régi rendben,
az idegen néppel, amely két kézzel kapaszkodik az isteneibe.
Másik halált szeretnék.*

*

A *Vízözön* Kodolányi életpályáján, de a magyar regényirodalom történetében is keresztesési ponton áll. Az irodalomtörténetírás ezt – ellentétben a sokban hasonló *Tűzcsökeze* Szabó Lőrinc pályáján elfoglalt kimagasló helyzetével – még nem méltatta kellő figyelemre. Írtam ezt évtizeddel ezelőtt, de a helyzet azóta sem változott. A két mű tanulságai pedig több tekintetben hasonlóak, bárha találunk alapvető különbségeket is. Mindkettő szervesen épül a pálya egészének ívébe, s az 1945-ös történelmi föld-rengés nélkül is létrejöttek volna. Szabó Lőrinc az 1943-as *Összes versei* óta önéletrajzi

visszaemlékezéseket ír, és létbölcseleti villanásokat él át készülő újabb, kisebb verseiben: tehát a *Tücsökzene* két fő ihletője már jóval a mű keletkezése előtt is működik. Kodolányi a harmincas évektől érzi a történelmi veszélyhelyzetet, a közép-európai nyomasztó szorítást és az ebből a magyarságra sújtó megsemmisítő támadás lehetőségét. Az íróban kezdetektől élő és munkáló szociális elégedetlenség továbbra is érzékelteti a közösségi szerkezet bizonytalan voltát, ekkortól pedig átérzi ugyanennek a közösségnek felkészületlenségét a külső veszélyeztetettséggel szemben is. A *Vasfiat*ól kezdődően olyan témákat kezd feldolgozni, amelyek modell értékűek, erősíthetik a közösség történelmi öntudatát, de egyben tanulságos figyelmeztetést is jelenthetnek a jelen számára.

Nem elfordulást mutatnak ezek a regények, nem a korábbi szociális tematikájú próza feladását. Kodolányi inkább – a *Te meg a világot* író Szabó Lőrincchez hasonlóan – azt érzékeli, hogy a csak szociális lázongás kifejezése nem elégséges egyetemes érvényű problematikát hordozó irodalom létrehozásához. A szociális tematika önmagában legfeljebb indulatokat fejezhet ki, gesztusokat fogalmazhat meg – poétikailag ugyanakkor mindezt tágabb összefüggésbe kell helyezni. Tovább él persze pályáján a korai művek közvetlen társadalmi érdekeltisége is: drámáiban és kiteljesedő – élete végéig újra és újra, más-más szempontok szerint ismétlődően elkezdett – önéletrajzi történeteiben.

Csak hogy míg Szabó Lőrincnél az önéletrajzi vonzás egy fokon és egy fokig egyesíthető lett a létbölcseleti ihlettel, addig Kodolányi esetében éppen ez lehetetlenné válik. Szabó Lőrincnek ugyanis az egyes ember nevelődési regényének évszázados hagyományát kellett végiggondolnia ahhoz, hogy a poétikai cselekvés számára lehetséges formájában, a költőletben fedezze fel az ember társas meghatározottságát, valamint a személyes meghatározottságon túli létezésnek az alkotói retorikával átéltető sejtelmét. Az életrajzban megtagadott kötődések a poétikában kivirágzanak: a szexualitás a személyiség kiteljesedésévé lényegül át, a verbális megfogalmazásban mesévé lefokozott Evangélium pedig költői apokrif létrehozásának lesz biztatója és ihletője *Az Army keze* és *Az elképzelt halál* című versekben.

Szabó Lőrinc számára így az életrajz átlényegül személyiségrajzzá, a politikai gesztusokat, szavakat, magánemberi megnyilvánulásokat mint esetlegeset kizárhatja poétikailag érvényesülő életrajzából. Amit vállal: az esztétikum területén megvalósuló létbölcselethez vezető mozzanatok íve. A megszületett életrajz: a megteremtett létbölcselet.

Kodolányi önéletrajzi személyisége ezzel ellentétben éppen a közösségi cselekvést vállalja sajátjaként. Így azután olyan modell-értékű témát kell keresnie, amelyben a cselekvő ember esélyét vizsgálhatja. Egyesítenie kellett a kétfajta regényírói tematikát: a történelmi regényt és az önéletrajzi vizsgálatot.

A történelmi regényben a tatárjárás kori trilógia után a honfoglalás előtti, mitikus világba vájta magát, a hazát keresés és a nemzetté válás fázisait kereste. A téma számára mégis elveszíthette érdekességét, mert amikor a *Pogány tüzek* sorozat utolsó elkészült darabjának kéziratát a bevonuló katonák Akarattyán feltűzelték, semmi indítást nem érzett a téma újra- vagy továbbírására.

Hiszen a történelem túllépett témáján: a katasztrófára való figyelmeztetés (tatárjárás-trilógia) és az ellenében elemzett nemzettudat (*Pogány tüzek*) a jelen valóságos katasztrófájában a sejtelen stádiumából átélt szenvedéssé és nemzeti bukássá konkretizálódott. A veszélyeket sejtő és hangosan előre hirdető valahai próféta pedig – egyik pillanatról a másikra – majd minden fórumon kiközösítetté vált.

Szabó Lőrinc nem megtagadva negligálta gesztusait, a lényegét vállalta önmagából: a véten poétát. Kodolányinak a politikai cselekvő ember szerepkörét kellett megvizsgálnia. A háború utáni indulatokkal teljes fantomkép a *költő* esetében elhanyagolható volt, az írónak azonban a létét kérdőjelezte meg: neki a műveiben megrajzolódó szerepkörrel kellett a változott világban szembesülnie. Szabó Lőrinc a magánember tetteit összefoglalhatta rövid emlékiratban, a *Bírákhoz és barátokhoz* címzett és két igazolási alkalommal felolvasott védőbeszédben; Kodolányi nem írhatott csak ennyit, életrajzi regényét efelé nem terjeszthette: vitairat lett volna belőle, mely még inkább elsüllyeszti.

A kihívásra csakis egy újabb modellel válaszolhatott. Megtette ezt ismét az *író*, – világirodalmi szinten: négy regényben.

Mindjárt az első, a *Vízöntő* benne volt már Kodolányi pályatervében, két ágon is. A történelmi szorítás ihlette regény-ciklus (a tatárjárás-trilógia) után a magyar előidőkbe lépve máris mitikus világ felé fordult (*Pogány tüzek*). Innen a világ mitikus előidejébe tervezte a vissza-előrelépést. Ennek a mítoszi előképeket óhajtó írói növés-tervnek a beteljesítéséhez a bekövetkezett katasztrófa konkrét ihlete adhatott közvetlen lökést. Olyan témával találkozott, amelyben a világ összes népeinek mítoszai találkoznak, benne egy valóságos archetípus ölt testet. A vízözön, amely része a *Bibliának*, a sumér *Gilgames*-eposznak, egyiptomi közvetítéssel Platón egy följegyzésének és indián mondáknak úgyszintén. Sőt Kodolányi azonosítja a János *Jelenéseiben* leírt leendő katasztrófával is. Regénye olyan jövendő, amely a visszaemlékezés motívumaiból rajzolódik ki.

A katasztrófát váró Kodolányi felkészült a világ népei által – saját meséik elemeivel színezetten – előadott pusztulás-történet poétikai átélésére. Csakhogy a várható vihar átsöpört a jelenen máris a túléltetés képletét alakítva. Ezért az író megduplázta a történetet: az özönvízmondát megelőzi egy világháború-történet, amely történelmi okként vezeti fel a büntetésként jelentkező természeti katasztrófát.

Kodolányi tehát az archetípus (bűnös emberiség–vízözön-pusztulás) magyarázatára betétként kreál egy világháborús szituációt, egy oda-vissza pusztító történetet kohol, amely a Moszkváig-Berlinig hullámzó háború paródiájaként „megokolja” az emberiség egészére váró büntetést, a természeti katasztrófát. Ez a betét egyben a regény szerkezetét is meghatározza: maga a vízözön-történet a 45. fejezettel kezdődik, amely az első fejezet folytatása. Ez a mítoszokból elegyített monda az archetípus átélése úgy, hogy mindegyik mítosz létjogosultságát is fenntartja. (Hiszen feltételez más hajókat is, mint az Utnapistimé, sőt hegyekre menekült pásztorokról is ír, köztük a himnusz-költő Namziról.) De nem is a vízözön izgatja írói fantáziáját, ez inkább a keret, kissé elnagyolva is, és benne inkább a katasztrófa szörnyűsége hangsúlyozódik. Az előtörténet, a bűn mibenléte az izgató számára, a háború és a Világtorony – ezt a kettőt szervíti könyvéhez megelőző betétként. Ez a történelem vakítja meg Utnapistimet, hogy kinyíljon a belső látása másfajta világra. Ez a betét a számvetés könyve és a magatartás-váltás kényszerének indoklása. Egyben az író válasza a feje felett átsapó eseményekre.

Kétféle cselekvéstípus szembesítődik ezáltal. A betét: a beavatkozás, a főcselekmény: a kivonulás. Csakhogy ez a kettő sincs végletes ellentétben egymással. Az új parancs nem az, hogy mentsd meg az életed!, hanem az, hogy mentsd meg az életet! Utnapistim ismét küldetést vállal, cselekszik. Ha nem menthette meg Erechet, aztán a feldúsult Szurippakot, az óvilág városállamait, most Noé vagy Lóth küldetésével kell

megbirkóznia. Ám ezzel többet vállal, mint eddig, mert most már az élet továbbvitele lesz a feladata. Határhelyzet, amikor nem egy város, nem egy nép vagy földrész, hanem az élő világ sorsa bízatik rá.

Pontosan jelöli a regény a különbséget a kivonulás és az elvonulás között.

*

Egyszerre magatartások szembeállítás és az elvesztett önéletrajz helyében egy ideális életrajz-modell felépítése.

Maga a betét két történetet foglal magában. Egy kicsinyes világháborúé és a Világtorony építését. Két elhibázott cselekvéssorozatot, amely kihívja és kiváltja a büntetést, Nannar pusztító hatását, a mind gyorsabban közeledő Égi Sárkány veszélyét. És ugyanebben a pillanatban születik az új kor gyermeke, Gilgames, aki majd az „új ég, új föld” királya lesz, már a bűnük miatt elpusztultak utáni új nemzedék tagja. Két történet áll egymással szemben: a regény története: a büntetés, a pusztulás leírása, és a büntetés egyetlen opozíciója: a kivonulás, a bárka. A betét története: a kollektív megmenekülés esélyének elszalasztása.

A regény narrációja két szálon szerveződik: hogyan süllyednek a vízözön előtti városok a bűn állapotába és hogyan kapcsolódik Utnapistim alakjához az opozíció. A kettő összekapcsolódik és a regény indításában egyszerre kap magyarázatot: Utnapistim valaha törvényhozó volt, aki olyan rendet teremtett, amely mentes volt a bűntől. Az imigyen megszervezett jól prosperáló világból azután kivonult, immár csak önmaga tökéletességének beteljesítésével törődően. Kipróbálta a nagy emberi esélyt: lássuk a rendet, ahol a közösség működését nem valamely nagy egyéniség hatalma irányítja, hanem a szabályosan működő gépezetben minden egyed a maga tökéletesedésén munkálkodva lenne együtthatója az összhangnak; ahol a mind tökéletesebb egyének össze munkálnak a közös jó érdekében. De a bűn éppen ezáltal következett el: a magára maradt közösség képtelen volt önmagát összhangban tartani, harmónia helyett a politika határozta meg történetüket: erőszakos háborúk és igazságtalan békék sűrű váltakozása. Az önmaga tökéletességének elérésére törekvő – tehát a *Tűcsökzene* eszményét követni akaró – Utnapistim képtelen példázatával féken tartani a politikába vesző közéletet. A valahai nagyhatalmú törvényhozó a regénybeli betét politikai viharában még, a büntetés-regény elkövetkezésekor pedig már csak epizódfigura; hasonlóan a 'csak' bölcshez, Samas-súm-iddinhez, aki – ellentétben a közben a politikát ismét vállaló Utnapistimmal – kezdetektől, következetesen elvált a politikába süllyedő közöségtől, csak a büntetést vállalja velük együtt, levonva a végkövetkeztetést: Babits szavával, „bűnösök közt cinkos, aki néma”. Az ősbűn következménye: ha az emberiség nem menthető meg a büntetéstől, az egyes sem méltó a kivételre.

Utnapistim első kiválása tehát eredménytelen lett, ezért kénytelen a betét során újra bekapcsolódni a politikai életbe. A *Tűcsökzene*-modell helyett a Németh László-i hős-képzetet követve: opozícióval hatni a közösségre, önmaga emeltebb eszményiségéhez vonni a többség politikai esendőségét.

Ebből a szempontból éppen a betét a könyv legértékesebb része. Egyrészt végigkövethetjük a kívülálló (Utnapistim) ismételt belekeveredését – hiába! – az összes bűnös cselekvésbe, másrészt megismerhetjük a politika mechanizmusát, megismerhetjük azokat a figurákat, akik Utnapistim valahai kiválása után a politikába süllyedt népek vezetői lesznek. Szembesül az ideális és a torz, de nem csak az idő mitikus szétbontásával, hanem éppen hogy a torzba keveredő ideális tehetetlenségének megrajzolása által:

Utnapistim asszisztál saját rendszere felbomlásában, részesévé válik a bűn megformálódásának.

A primitívebb szint a világháborút indító Azag-Aja, Erech főpapkirálya, aki „nem születik újjá [...] az örök istenek behajítják őt az alvilágba, ahol port eszik, és szomjazik mindörökre. Nem értette, mi történt vele [...]” Élete: érthetetlen, abszurd. Ő, aki nem ért semmit, csak végrehajt: háborút indít, isteneket ifjak és szűzlányok feláldozásával ősi barbár szertartások erőltetésével akar békíteni; bűnt bűnre halmoz, bűnnel akar jóvátenni bűnt. Csak háborúban és csak áldozatban tud gondolkozni. Pragmatikus és fanatikus. Érték nincs a szemében, csak siker – a sikertelenség élete paradox értelmetlenségére döbent rá.

Sokkal nagyvonalúbb figura Lugal, Szurippak királya. Azag-Aja csak a politika részese, Lugal Utnapistim ellentettje. Mindazt tudja, amit Utnapistim, csak másképp akarja kivédeni a büntetést. Ők partnerek lehetnének.

Lugal a legkiválóbb a bűnösök között. Diktatori, vezéri törekvése a nép megszerzése és megmentése. Nem a bűnt szándékozik kiküszöbölni – azaz a demokratikus harmóniát helyreállítani – hanem a büntetés ellen szervezi a népet. Eppen ezért mindazt a politikai praktikát vállalja, amelynek kiszolgálója Azag-Aja is, csakhogy ő mindent eszköznek tartja: a legyőzöttekből egységes birodalmat szeretne egyensúlyozni a Világtorony építéséhez, a büntetés kivédésére.

Kodolányi Lugal jellemzéséhez két, párhuzamos jelenetet alakít ki könyvében. Az egyik, amikor Utnapistimmal megidézik egymást: ugyanazt a beszélgetést kétféle értelmezésben játszatja le. Lugal a gyakorlati életre hivatkozva a politika szavait mondja: „A háború az idő pillanatainak dolga. Meg sem értenék tehát, ha azt kívánnók tőlük, hogy hagyják abba. A harc: az idő. A szerződések: az idő. A romlás, csakúgy, mint az építkezés: az idő. A nyelvek: az idő. Az átok és a rontás: az idő. A varázserő: az idő. A béke pedig a lemondás: az időtlenség. Hogyan érthetnék meg tehát kívánságaidat, ó, bölcs Utnapistim?”

Utnapistim a hatalom szervezte rend ellen érvel: „Megmenteni a halandókat? [...] Szeretheted. Sajnálhatod. Imádkozhatsz értük. Fömláldozhatod magad a lelkükért. De megmentened – nem lehet. Ki-ki csak magát mentheti meg [...] Számon akarod tartani a tenger fodrozódó, fölcsapó s megint eltűnő hullámain? A folyó elfutó fodrát? Meg akarod őrizni a szivárványos habot az elpattanástól? [...] El akarod rendelni, hogy a hullámok, a vízfodrok, a buborékok álljanak meg, merevedjenek meg mindörökre? Ülsz az időtlenség mozdulatlan partján, s mozdulatlanná akarod tenni az elfutó időt?”

Lugal kezében „hatalom, erő, törvény, fegyver”, szava: „el akarom rendelni”. Utnapistim „szomorúan mosolyog”.

A diktátor és az egyes ember „megidézheti” egymást, szeretheti is, értheti is – de meg nem értheti. Utuknak szét kell válnia. Rendkívül jellemző, mikor és hol válik el Utnapistim és Lugal útja. Pontosabban: együttműködésük. Mert útjuk kezdettől különbözik. Ez bebizonyosodik az egymást megidéző tükörcsajátban. Amikor Utnapistim a háborút is meg akarja akadályozni, Lugal pedig a háborút is eszköznek tekinti. Itt és ekkor mégis a sajnálaton alapuló kölcsönös rokonszenv erősödik meg. Ez a rokonszenv menti át kapcsolatukat a második tükörcsajátban, ami közvetlenül a háború eseményeihez kapcsolódik. Először Erech győz, és Lugalt ítélik szemkiszúrássra és szívkitépésre. Ekkor az Erechi Vének és Beavatottak tanácskozásán Utnapistim kér kegyelmet Lugalnak. Egymásra néznek, „szeretettel, szánakozással” az egyik, „szeretettel, megbocsátással” a másik. A partnert akarja megmenteni Utnapistim. Aztán hirtelen

len változik a helyzet, Szurippak győz, most már Azag-Aja áll a bírák előtt, Utnapistim pedig a győztes Lugal megbecsült barátjaként szólal meg. Nem az értelmetlenül pusztuló vezért menti, hanem ismét Lugalt akarja a bűn ellenébe kormányozni: „Jaj a legyőzötteknek, százszor inkább jaj a győzőnek, ha nem győzi le önmagát!” Tudja ezt Lugal is, késleltetné a kivégzést, végül mégis elszánja magát: a politikai gyakorlat erre készíti. Amikor majd a végkatasztrófa pillanatában öngyilkos lesz, elsőként „Azag-Aja szívéért” áldozza elégtételül magát, „áhitatosan sóhajtva”. Aztán „Erechért és Eriduért”.

Utnapistim mégsem a háborúért és a háborút követő gyilkosságokért szakít vele. Pedig a betét háborús részének zárásakor az író már jelzi szétváltságukat.

A kivégzést vezető Lugal és a távolban füleit elzáró Utnapistim tudja csak, hogy az össznépi diadal: újabb lépcső a bukás felé. „És a templom környékét s az egész várost örömdortítás töltötte be. A nép leborult, mint a sarlóval levágott gabona.” Az írói elbeszélő mód jelzi a bűn-büntetés újabb fázisát.

Utnapistim mégsem lép ki a hatalom köréből, csak a bűnös ünnepből rekeszti ki magát. Perdöntő ez a körülmény. Mert hogyan lehetséges egyszerre a megtorló gyilkos barátsága és a hatalmat elutasító istenség békessége? Miért nem ekkor szakít Utnapistim?

Mert tudja: Lugal is tudja, hogy bűnös. A kivégzés előtt a két bölcs, Lugal és Utnapistim szópárbajában ott az egyetértés is: mindketten választhatnák Samas-súm-iddin sorsát, az elfordulást a politikától, a vérengző politikai hagyomány megtörését. De az egyik (Lugal) a Világtoronyért, a büntetés ellen kierőszakolandó védelemért, a másik (Utnapistim) az emberiségért vállalják még az összetartozást.

A diktatúra kérdésénél vagyunk. Kodolányi regényében egyértelmű, hogy az ősbűn a harmonikus együttélés elvének, a demokráciának a megsértése. Kérdés, ha a bűn már fennáll, meddig lehet szolgálni a bűnös rendet.

Itt lép be az Utnapistim-történetbe a *Biblia* mint mértékadó példázat. Utnapistim a Lugallal való szakításig vállalja a király-próféta viszonyt. Mindaddig, amíg Lugal a népért vállalja a politika gyakorlati bűneit. „Ugyanaz az Isten lakott bennük, ugyanúgy látták a jövőt, s ugyanúgy aggódtak az emberiségért s az isteni tudományért mind a ketten.” Amikor pedig szakít a betét végén, amikor már a büntetés elszívása, a regény valódi témája, a katasztrófa következhet csak: „S bár mindezt igen jól látta az okos Lugal, tehetetlen volt. Valami földöntúli erő kényszerítette, hogy tovább, egyre tovább menjen az úton, bár hogy miért indult el – az emberiség és az isteni tudományok megmentéséért – már alig-alig jutott eszébe.” Amikor a cél fölébe nő a közösségnek, az eszme nem szolgál, de megaláz, a rend kényszerré alakul, a mechanizmus bürokráciává és harácsolássá silányul. Amikor a diktátor eszménye a természetek hangyáállama lesz. Ez a pillanat az, amikor az együttműködés lehetetlenné válik. A romlás magányosságában, az összeomló Világtoronyban öngyilkos Lugal végül is bűnlajstroma zárásaként nyögte elhaló hangon: „A Világtoronyért”.

A közép-európai dilemma fogalmazódik meg Lugal és Utnapistim kapcsolatában. A felvilágosult abszolútizmus embertelensége és cinizmusa. Az az eszmény, amely a *Varázsfuvola* és a *Fidelio* hitét táplálja. Kodolányi műve ebből a szempontból kétarcú. Egyfelől vállalja a hagyományos illúziókat, másfelől viszont visszamenőleges érvénnyel hatálytalanítja azokat. Hasonlóan Bergman Sarastro-ábrázolásához és Nádas Péter *Fidelio*-interpretációjához. Csakhogy teszi ezt 1945–46-ban, Sztálin fénykorában. Azag-Aja, a hagyományos véres diktátor bukásán túl a rendszerépítő diktátor létét is

bűnnek minősíti, akinek léte végül is az emberiség megmentése helyett pusztulásának kihívásához vezet. Sőt ez minősül főbűnné: ennek ellenében kell a bárkát elkészíteni. A bűn súlya ekkor és ezzel teszi folytathatatlaná az emberiség kisiklását: „új ég, új föld” kell, hogy újrakezdhesse történetét az emberiség.

Csakhoggy: az új emberiség is bűnben fogant. Gilgames, az „új ég, új föld” királya maga is „Nannar gyermeke, egyidőben fogant a bűnnel és a büntetéssel s ezt hordozza élete során. Hiába Utnapistim fogadott fia és hiába Samas-súm-iddin tanítványa: Lugal Világtornyát akarja építeni, és majd ő lesz Uruk királya. Benne megújul a *Vízöntő* kérdése: a diktátor és az önmagát kiteljesítő ember kettőssége. Most már nem Lugal és Utnapistim kettőssége, de a halandó ember ellentétes végletei gyanánt. A szerepvállaló és az önmagát tökéletesítő emberi kettősség robbantja fel Gilgames személyiségét. Mert ahol nincs meg a közösség demokratikus önfenntartó egyensúlya, ott mindig újrakezdődik a király és az egyes ember konfliktusa. Az eredendő bűn.

Lugal-Utnapistim és Gilgames tragédiáját azután még két, bibliai személyiség sorsát átélve próbálja feloldani Kodolányi. Jézus-regénye Utnapistim útját követi, és Gilgames vágyakozását akarja beteljesíteni. A halhatatlanságot a halandó világ ellenében. De Utnapistim mellé mindig odakérezkedik Lugal, Jézus mellé meg kellett írnia a Mózes-regényt is. A népet teremtő diktátort. Gilgames fordítottját: Gilgames a király-szerepből kibontakozva kérdez rá az ember létbölcseleti sorsára, Mózes a metafizikai létezésből kényszerül a népvézér szerepébe. És a probléma továbbbizgatta az író: Dávid-regényre is készült.

Utnapistim, Jézus, a halhatatlanságra vágyó Gilgames és az Istennel szövetséges beavatott, Mózes a példaképe, a szíve szerinti hős, mégis Lugallal, Gilgames királlyal, a népvézér Mózessel, sőt Jehuda bar Simonnal, az árulóval kell számot vetnie, hiszen ez a mindig visszatérő történelmi adottság. Erről szól a *Vízöntő* története; királyok és próféták szembeszegülő harca a *Biblia*; Jézus az erőszak áldozata lesz, világháborúk és diktatúrák határozzák meg az író életét, népének létét is. Egyetlen katasztrófa – a náciizmus provokálta világháború – ihlethette művét, de megoldásába beleszólt a történelem teljességének tanulsága. Mint közvetlen változást (1945) követő adottságok rendszere.

*

Ha Szabó Lőrinc a *Tücsökzenében* konkrét önéletrajzból építkezik, Kodolányi a *Vízöntőben* éppen ettől szakad el (*Süllyedő világ*), hogy felépítsen egy ideális életrajzot. Mert a *Vízöntő* nemcsak egy történelmi bűn és büntetés, a nagy katasztrófa története, hanem egy ember-modell átgondolása is: a kezdet és a vég szembesítése; Gilgames és Utnapistim; az útja elején álló ifjú (az *Érlelő diákevek* megfelelője) és az örök életre megérett tökéletesség (a *Tücsökzene* életmagyarázó verseinek testvérvilága), a keresés és a célbatalálás egymásra vetítve, egymás sorsában tükröztetve.

Ahogy a magatartásképletek viszonyítási pontokkal, modell-értékű történetekben való jelenléttel fejeződtek ki (tehát a lineáris elbeszélést kihasználó, mégis e konvenciótól részben eltávolodó részletekben: betét – vízözön történet), az ideális életrajz is kilép a lineáris történetből, annak az egészében állandóan jelenlevő tényező. A szöveg linearitásához legfeljebb annyiban van köze, hogy a katasztrófa-cselekmény indítása egyben az életrajzi rétegezetség tudatosításával esik egybe: Utnapistim becsukódása a külvilág számára és nyitottsága a magasabb világok, síkok felé (megvakulása); illetőleg a betét-cselekmény kezdetén (a szövegszerű linearitásban, tehát ezzel szinte egyszerre) Gilga-



mes megszületése, aki magában hordozza a szöveg folyamán ugyanennek az Utnapistim-létnek az alsóbb fokozatait. Ezáltal kap értelmet a *Vízöntő* szövegében az ifjú sokat hangoztatott egyharmad ember-kétharmad isten jellege és az, hogy 'kiképzése' során nem léphet a Hetedik Házba, „az élet és a halál titkaiba”: ő valóságosnak lát mindent, a létezés felsőbb síkjai bezáródnak előtte, ő ott végződik, ahol Utnapistim kezdődik. Kettőjük közös létezésében van jelen a szöveg egészében a misztikus emberi létezés. Kodolányi ugyanis az emberi kiteljesedést nem cselekmény által beteljesedő nevelődés útján, térben és időben tételezi fel, – hanem a tér és idő kikapcsolásával, megszüntetésével, a létezés síkjainak misztikus átélésével.

Kiindulását e szemlélet alakításában Kennsbert Károly *Misztika mint világnézet* című, 1941-ben megjelent kompilációja jelenti. Ez a könyv az indiai és a keresztény szemlélődést egyezteteti, és a létezés misztikus értelmezésű hét síkját írja le.

A Kennsbert-könyv a személyiség helyzetét e síkok által meghatározott világban így fogalmazza meg: „A sok ál-én, a sok személyes öntudat csak a személytelen, az igazi Én-nek változatos megnyilatkozása, mint ahogyan a színes mozaikablakon átvilágító napfény sokféleképpen színeződik [...] a sokféle személy valójában ugyanannak az egyetemes Én-nek részese. Minthogy az emberek általában nem ismerik önmagukat, az egyetemes Én-t sem ismerik, és így egyéni különállóságuk tévedésében élnek. De amint a sok elkülönült személy öntudata elhagyja a szubjektivitás forrását, a személyiséget, tehát személytelenné válik, abban a percben megszűnik minden elhatároltság [...] Az objektív megismerés akadálya, a szubjektív tényező, a személyben gyökerezik s ettől elválaszthatatlan. A személyiség azonban, mint az anyagi világ része, mulandó, s vele együtt a szubjektív megismerésnek minden tartalma, úgy a személyes öntudat is, elenyészik. Az öntudatnak tehát, ha nem akar a személyiség sorsára jutni, menekülnie kell. Számunkra a *lét annyi, mint öntudat* s ha lenni akarunk, öntudatunkat ki kell emelnünk a halálraítelt személyünkéből, hogy részese legyen a személytelen lét örökkévalóságának, az életnek. A személytelen lét, az egyetemes Én tudata az az állapot, amelynek tartalma mindaz, ami valójában van. Csak ez az én van, öröktől fogva és örökké.”

Ennek az elmélyülésnek négy fokozata van: koncentráció, meditáció, kontempláció és a legvégső állapot; az unio mystica, a hindu szamadi. „A koncentráció tulajdonképpen öntudatos ébrenlét, a meditáció öntudatos félálom, a kontempláció öntudatos álom, a szamadi pedig a legmélyebb alvás öntudatos formája; ha ez az állapot állandósul és az anyagi világhoz fűződő minden vágy kialudt, az öntudat abba az állapotba kerül, amelyet az ind filozófia felszabadulás (móksha) vagy nirvána (kialvás) névvel jelöl.” (Borbély Ervin emlékezése szerint Kodolányi azt mondta, hogy háromszor jutott el a szamadi állapotába.)

Ezek a síkok hullámznak a *Vízöntő* szövegében, Gilgames (és Lugal), illetőleg Utnapistim (és Samas-súm-iddin) történetének elbeszélése során, és az elmélyülésnek ezek a fokozatai jelentkeznek az említett szereplők létállapotaként. Természetesen – és főként a *Vízöntő* esetében – nem ilyen teoretikusan, rendszerelvűen. Inkább a cselekményszöveg mozzanataiként, a szereplők jellemzésének végleteiként.

Ahogy az író később benneragad a mítoszi tematikában, úgy épül majd ki, alapozódik mindinkább a szemlélete. A *Vízöntő* értelmezésénél még elégséges a Kennsbert-könyv (persze a *Biblia* ismeretével és Várkonyi könyvével, a *Sziriát oszlopaival* kiegészítve), utóbb már így nyilatkozik róla: „afféle ábécés könyv azok számára, akik az alapfogalmakkal meg akarnak ismerkedni” (írja egy ifjú prózáírójelöltnek, 1952. július

30-i levelében). Ugyancsak Szabó Istvánnak írja 1952. július 30-án, de hasonlóképp sorolja az olvasnivalókat Koren Emilnek, az íróvó válasz számára tanácsokért hozzá forduló evangélikus papnak írt levelében is: „csak néhány, ismertebb állomásra hívom föl a figyelmedet, ami ma is az európai kultúra szerves része. Ime: Pythagoras, Empedoklész, Hérakleitosz, Platón, Szent Ágoston, Ignatius, Plotinos, Alexandriai Clemens, a középkori Eckhart, Aquinói Szent Tamás, Assisi Szent Ferenc, Sienai Szent Katalin, nagy szent Teréz, majd Giordano Bruno, Spinoza, Berkeley, s már itt vagyunk a mában; Böhme, Angelus Silesius, Descartes, Fichte s így tovább [...] Dosztojevszkij is misztikus volt, noha realistán vallotta magát, de hozzátette, hogy ez a realizmus magában foglalja a nem érzékelhető világ valóságát is. Misztikus Rabindranat Tagore. És nem ok nélkül mondják misztikusnak a marxisták a mai nyugati természettudományt, mert Eddington, Einstein bátran misztikusnak nevezhetők.” Majd augusztus 30-án folytatja: „Látni fogod, hogy az emberi faj filozófiája és vallása mindig minden korban s minden történelmi fázisban egy volt, csak a formái változtak. Meg fogod érteni nagy kultúrkorszakok keletkezését egy-egy hatalmas méretű misztikus élményből, továbbgyűrűzését, formákba alakulását, kifejlődését írásban, építészetben, szobrászatban stb., megmerevedését, aztán a bomlás fázisait, a realizmust, végül a naturalizmust, a teljes széthullás állapotát. De ugyanakkor az új, friss misztikus élményt s egy új kultúrkorszak születését is. Ezek a hullámgyűrűzések csodálatosak és tanulságosak. Végezetül azt is megérted, hogy tudomány is csak egy van, mint az emberi faj őstudásának korszerű megfogalmazása.”

Akarattyai magányában így válik majd rendszerré benne az ötlet, amelyet a *Vízöntő* írásakor gondol át. Akkorra a bűn-büntetés elve a misztikus egység meglétének, illetőleg bomlásának stádiumai szerint alakul.

A *Vízöntő* idején az egyik véglet: „Az emberek élnek, munkálkodnak s meghalnak. Az időben élnek. És az idő törvényének engedelmeskednek. Az időtlenség eseményeit csak mi látjuk, a világ isteni számait, az örökkévaló törvényeket csak mi ismerjük. Ha a tenger beljebb zúdul a szárazföldre, ők is beljebb vonulnak. Ha a földeket elárasztják a vadvizek, a dombokra mennek. Ha a csatornák és a zsilipek megromlanak, szidalmazzák a mérnököket és lázadnak, de beletörődnek. Ami következik, nem tartozik rájuk, hanem a fiaikra, unokáikra és dédunokáikra, mint ahogy az ő dolguk sem tartozott a nagyapáikra, ősikre. S azt hiszik, hogy a pillanat, amelyben élnek, örökkévaló. Csak mi látjuk, ó, Utnapistim, hogy az örökkévalóságuk: pillanat.”

A másik véglet: „Utnapistim korszakokon esett át, többször újjászületett”. Maga a betét története is, a „kettősórák népének” mértékével mérve: „Legokosabb, ha visszalépünk néhány ezredévvvel, vagy még többel is, abba az időbe, amikor Atra Hasis, azaz Nagyeszű, vidéki birtokán tartózkodott.” Ez a 'visszalépés' adja ki a betét történetét.

És itt említhetjük a regény nagy jelenetét, amikor térből és időből kiválva, anyagtanul idézheti a két főhős egymást maga elé a háború legvéresebb, legelkeserítőbb pillanataiban szinte 'csúcstalálkozóra'. Tükörijelenet: ugyanakkor hívja Lugal Utnapistimet, mikor végre Utnapistim is úgy dönt, hogy meghívja Lugalt. Kodolányi elképzelésében misztikus erő segítségével idézi a két oldal legsúlyosabb személyisége egymás asztrálestét: tárgyalják meg a vérontás megszüntetését, a bűn fékezését, mert elközelgett a büntetés ideje. Így jöhet létre a magas szintű megértés és a fájdalmas, tehetetlen meg nem értés. Így válik nyilvánvalóvá a regényben a misztikus kapcsolat és a politikai elkülönbözés.

De a kiválasztottak és a „kettősórák népe” között nemcsak térrel és idővel fejezhető ki a különbség. A 'visszalépés' nemcsak cselekményszerkezeti elem, hanem a világ számára megvakuló (tehát a bűntől végleg elforduló) Utnapistim belső látásának, tökéletességének bemutatásához vezet. Hiszen azon a vidéki tartózkodáson látta a jósjeleket, amely az egymást pusztító Erech és Szurippak ellenében érkező égi sárkány fenyegetését adja tudtul: figyelmeztetésül a „kettősórák népe”-nek és megerősítésül az önmaga tökéletesedését választó bölcsnek. Aki „vidéki birtokán tartózkodott”. És ugyanide ment vissza, miután a falanszter-képzetet hajszólo Lugallal szakított. A kilépést mindkét esetben térbelileg is jelképezi az író, ezzel keretezve a betétet, melyben a bölcs szinte földreszáll, akcióba lép, oppozíciós cselekvést vállal, hogy a népeket is kivezesse a politikai bűnözésből, és ezáltal megmentse az emberiséget a büntetéstől, az özönvíztől. Ő maga képes belépni a – Szabó Lőrinc metaforájával – „elképzelt halál” állapotába: Samas-súm-iddin állandóan ezt az állapotot éli, ő ennek a beteljesültségnek a mértéke (Utnapistim is tisztelettel közelít csak felé). Kodolányi számára mégis Utnapistim a főhős, az ő regényét írja meg, mert Utnapistim misztikus életrajza is megírható ezáltal a regényben. Az állandó visszalépések története. A hullámzás. A vissza-visszatérő öntudatosító misztikus egyesülés az Istenséggel (nevezze Anu-nak, Enlil-nek, lényegében pedig, a *Biblia* szavával: „Vagyok, Aki vagyok”) mindegyik kulcsjelenetnél elkövetkezik. Utnapistim ismét és ismét meggyőződhet kiválasztottságáról. Ugyanakkor a kiválasztottság egyben küldetéstudattal is kapcsolódik esetében: jelen kell lennie – mint már végigkövettük a cselekvéstípusok elemzésekor – a valóságos életben is. Az élet síkjainak összességét át kell egyszerre élnie. Ezáltal lehet misztikus életrajza is. Volt ő Lugal is, törvényhozó, közösségét politikusként megmentő, volt Gilgames is, megoldásokat kereső, szenvedélyesen segíteni akaró, végül ismét paradox módon cselekvő is lesz: az emberiség egésze kivonulásának elmaradása (az önműködő demokrácia fenntartott egyensúlyának hiánya) idején a kiválasztottak kivonulását (a bárkát) kikényszeríti. A bűnből kivontakat ezáltal mentesítve a büntetés alól. Elindítva ismét a büntetlen élet lehetőségét. (Amely természetesen megint csak illúzió lehet, hiszen éppen a megmentett Gilgames nem juthatott a tudás Hetedik Házába, és ezáltal a megmenekülés pillanatában máris elvetve a bűn csírája: Gilgames hiúsága nehezen fegyelmezi magát a számára csak késleltetve ígért királyság esélyét hallva.)

Kodolányi itt választja szét a nevelődési regényt (Gilgames életrajzát) a misztikus életrajztól (Utnapistim képlete). Ugyanis itt, a regény zárásában érezteti a kettő közötti különbséget. Utnapistim és felesége végső misztikus halál-öröklét-egyesülésében benne érezteti az élet teljességét, éppen a hasonlóság érzékeltetésével. Amikor emlékeztet az „Istár-révületére”, a szerelmi egygyólvadásra. Amely ezáltal a cselekvés szintjéről a misztikus azonosulás szintjévé minősül. Utnapistim és Szabítum a halál pillanatában teljes életüket egygyérezékelik, kiteljesítve a misztikus életrajzot.

Ezzel szemben Gilgames már ebben a történetben is királynak készül, azaz Lugalnak, akinek nem teljesezhet be a misztikus életrajza. A *Vízöntő* zárásakor, fájó, megalázó sérelmet érez, „szíve égett”. Ő mindez ideig valóban „érlelő diákéveket” élt át. Tanulóéveket. Amelynek elmúlt emlékei ott úsznak vízihullává puffadva az özönvíz tengerén. Héa, meg a papnő-szerető. Ami élteti: a vágyódás, a hiány Istár szerelme után – ahogy majd a halhatatlanságot is keresi a regény folytatásában. Mert keresnie kell; neki nem épül a misztikus életrajza.

Es ahogy Héával és a papnővel tárgyi valóságukban találkozik, éppúgy fog a következő regényben fiatalkori, özönvíz előtti szerelmes önmagukkal, az ifjú Gilgames-

sel és Nurmával, feleségével öregen, egyedül találkozni – és nem ismernek egymásra. Tárgyilag válik múlttá régi önmaga. Mert ő mindent valóságosnak lát. Mestere, Samasúm-iddin ítélete ezért nem engedhette a tudás Hetedik Házába. Utnapistim – jelképesen – szerelmes ifjúságát is érzékeli a halál, a meghalás teljesség-pillanatában, Gilgames egész életét cselekményre bontja, idegen valóságokból épül az élete. Pontosabban: az öreg Gilgames megismeri a fiatal énjét, csak a fiatal nem azonosul az öreggel. Nincs meg élete misztikus egysége. Előre nem lát, nem érez – csak visszafelé tudatosít. Szabályos történelmi személyiség, akinek nem épülhet meg a misztikus életrajza.

Tulajdonképpen ugyanazt gondolja át Utnapistim és Gilgames kettős történetében Kodolányi, mint Szabó Lőrinc a *Tücsökzenében*. Utnapistim misztikus önéletrajzának ki- és beteljesülésében ahhoz a szuggesztióhoz jut el, amelyet Szabó Lőrinc is sejteni enged az elképzelt halálban és az egész műre kiteljesedő létfilozófiai érzékelésben. Ugyanakkor Gilgames történetében átéli mindazt a fájdalmas hiányt, amelyet mind egyik nevelődési regény hőse: „Gilgames sír. Hangtalanul, áradóan, reménytelenül sír... mint aki önmagát siratja.” A halhatatlanság (vagy romantika) kék virágát. Mi maradt számára? Mint a *Tücsökzene* utólag írott darabjai, a *Helyzetek és pillanatok*: „Tudjuk, visszatért városába s még sokáig uralkodott, épített, tanított. Nurma megadó, megértő mosolya várta a város kapujában, ő fogta kézen a fáradt vándort, s vezette végig a zezzugos utcákon otthonába, ahol élnie, önmagával harcolnia kellett.”

Kétféle életrajz, kétféle hőskép szembesítődik ezáltal Utnapistim és Gilgames rajzolatában. Tudjuk, ekkoriban adja kezébe Szabó Lőrinc Gottfried Keller *Zöld Henrikjét*, amely a nevelődési regény történetének fordulópontja. A fausti embertípus itt fogalmazódik meg talán utoljára hitelesen, hogy a továbbiakban megsemmisítve önmaga fikcióját átforduljon az esztétikumba menekülő ember képzetébe. Kodolányi számára már ennek a kétféle életrajznak a lehetősége válik hitelesíthetővé, mindkettő a másik világába vágyik. Gilgames a történelmet alakítja, a ráosztódó szerepekben valósul meg – de vágyik a személyes önmegvalósulásra, a misztikus találkozásra a szerelemmel majd a halhatatlansággal. Utnapistim a teljességben élhetne, kívül a világ önző, szerepeket vállaló, politikai esélyeknek kitett körén – mégis felelősséget érez az emberiségért, misztikus teljességét mindig le akarja fordítani a politikában élő emberek nyelvére. Elvonulása kivonulás lesz, cselekvés, amely megmenti a politikus emberiséget – annak akarata ellenére. Hogy újra kezdődjön minden előlről: a bűn, amely magában hordja büntetését. Lugal és Gilgames a királyok, akik a történelmet alakítják, amelyet Utnapistim opponál. A történelemben cselekvő ember és az erkölcsi mérték szembesítése, a *Biblia* királyainak és prófétáinak egymást kiegészítő világa ez, amely Kodolányi regényének szerkezetét alakítja, egyensúlyát biztosítja.

*

A misztika volt az, amely Kodolányi ember-képét hangolta; az asztrológia pedig történelmi témaválasztását befolyásolta: Baktay Ervin *Csillagfejtés könyve*, valamint Rajnai Lászlónak a Kodolányi-regényekhez fűzött magyarázatai alapján Szalai Éva foglalta össze vázlatosan azokat az asztrológiai tudnivalókat, amelyek a Kodolányi-regények megértéséhez feltétlenül szükségesek (lásd *Új ég, új föld. Kodolányi mítikus témájú ókori tárgyú regényének keletkezéstörténete*, Irodalomtörténet, 1993. 4. szám, 916–949.).

A Nap minden évben kört ír le az égbolton, melynek során végighalad a 12 csillagképen. A Nap útjának négy sarkalatos pontja van: Tavaszpont (március 21.), Őszpont (szeptember 23.), nyári és téli Napforduló (a nappálya két, legmagasabb és legmélyebb

egymással szembeni pontjai). A csillagképek, amelyeken a Nap útja során végighalad, mindig ugyanott vannak az égbolton, de a négy sarkalatos pont nem mindig ugyanoda esik. Ez úgy történhetik, hogy az ekliptika (a nappálya) ferdeségének szöge a Föld forgástengelyének lassú elmozdulása miatt ezzel együtt változik, így a négy sarkalatos pont is eltolódik. Ez a processzió, a Tavaszpont tovahaladása. A Föld tengelyének elmozdulása 25920 év alatt ír le egy kört, így a processzió is ennyi idő alatt halad visszafelé az ekliptikán. Egy majdnem 26 ezer éves periódus a Nagy Napév. 2160 év esik egy jegyre, egy csillagképre, ezek a 'világhónapok', 72 esztendő pedig egy 'világnap'.

A hagyomány úgy tartja, hogy amikor a processziós mozgás következtében a Nap a delelőponton legfelül, az Oroszlán jegyében jár, akkor van az emberiség úgynevezett paradicsomi állapota, a tökéletes egység, a természettel való egybeolvadás. Az emberiség a világmindenség életét éli, rítusaival, szokásaival, szertartásaival ezt utánozza, ennek alapján állítja fel a maga hierarchikus társadalmi rendjét.

Az ezzel ellenkező pont az éjfélpont, ilyenkor a Nap a Vízöntő huszonkilencedik fokára érkezik. Ez 26 ezer évenként egyszer fordul elő. Ekkor süllyed az emberiség minden tekintetben a legmélyebbbe.

Ez a két kardinális pont, amely polárisan szembehelyezkedik egymással. Ha összekötjük őket, akkor egy függőleges tengelyt kapunk, amit azonban keresztvez egy vízszintes tengely. Ennek van egy úgynevezett leszálló pontja az alsó, sötét féltékére. Ez a Bika jegyével kezdődik. A Bikát a Skorpióval összekötő vízszintes tengely választja el a Nagy Napciklus világos félívét a Bikától a Skorpióig terjedő másik, sötét félívtől. Az Oroszlán van tehát az ég világos felének a csúcán, vele szemben az éjszakai félív mélypontján a Vízöntő. Az Oroszlántól a Vízöntőig terjedő precessziós út az alászálló félív, a Vízöntőtől az Oroszlánig tart a felemelkedő félív.

Amikor ezen a négy kardinális ponton (Oroszlán, Bika, Vízöntő, Skorpió) a Nap keresztülhalad, akkor a hagyomány szerint katasztrófák pusztítják el a Földet, kultúrájának és lakosságának javarészét.

A Nagy Napciklusban a Nap útja: Oroszlán, Rák, Ikrek, Bika, Kos, Halak, Vízöntő, Bak, Nyilas, Skorpió, Mérleg, Szűz.

Ez az a 'világszemléleti térkép', amire Kodolányinál rákerül az epikus történet. A regényeket úgy tekinthetjük, mint a Nagy Napév egyes 'hónapjainak' írói megjelenítését. A vízözön utáni korszak a Bika (Gilgames), ezt váltja föl a Kos (Mózes), majd a Halak (Jézus). A regényekben mindinkább felgyűlnek az asztrológiai szimbólumok, az író gyarapodó tudása mindinkább megköti fantáziáját.

A *Vízöntő* még kivétel e téren, hiszen első kiadásának címe is asztrológiai tévedés. A regényben ábrázolt vízözön ugyanis nem a Vízöntő jegyében zajlott le, hanem annál mintegy hatezer évvel korábban, akkor, amikor a Nap a leszálló pontra, a Bika csillagképébe került. Ez az, amikor a hagyomány, Platón *Timaiosza* szerint elkövetkezett Atlantis elsüllyedése. Ekkor játszódik a regény. (Az eredeti *Vízöntő* cím inkább az írás jelenkorára utal, és rímelt így Hamvas Béla hasonló című esszéjére.) A regény új kiadásakor meg is változtatta a címet az író: a téves asztrológiai utalás helyett magára a témára, a vízözönre utalva: *Vízözön*.

Kodolányi az asztrológiai kényszer az első regény idején tehát nem alkalmazta. Ezért is fogalmazhatja meg a büntetést kiváltó bünt is a regényben. Mert ha az asztrológiát követné, akkor a természeti katasztrófa mechanikus kényszer lenne, s a delelőponton való túljutás történelmi mechanizmussal vezetne a fokozatos süllyedéshez, az

ideális paradicsomi állapot bomlásához. Az emberiség akkor nem lenne felelőssé tehető bűneiért, és a katasztrófa elkerülhetetlen lenne.

Kodolányi regényében azonban az asztrológiai következetességgel beteljesedő katasztrófa ellenében az emberi szabad akarat győzelméért 'drukkol'. Fantáziája ekkori kettős ihletőjéből a misztika diadalát reméli az asztrológia felett.

Csakhogy éppen jelenbeli ihletője, a világháborúk és diktatúrák rendszere az, ami ezt a kettős ihletést reálissá teszi: a pusztulás tényei az asztrológiával indokolt büntetés eleve elrendeltségét idézik látomássá számára. Ugyanakkor belső megrendültsége a szabad akarat erejére hívja fel a figyelmét: a pusztulást ellenpontoszó emberi magatartás keresését, kiküzdésének fontosságát hangsúlyozza.

Átélt katasztrófa után újabb katasztrófális rendszer alakulásakor: a betét két történetének keresztpontján áll a regény keletkezésének saját világa. A történet a jelenben nem lezárt: a személyes állásfoglalás még változtatható, elodázhatja a büntetést. A regény lebegető szemléleti pillanata: az Utnapistim-Lugal beszélgetés Azag-Aja kivégzését megelőzően. Utnapistim misztikus szabad akarata csillan fel, Lugal a közösség üdvére akar cselekedni. A Világtorony ekkor még nem falanszterként tűnik fel. Az író asztrológiája és misztikája a regény írásának pillanatában, az új *Vízözön*-történet szövődésekor ezen a keresztúton áll.

A történelem a *Vízözön*-jövendölést azután valósággá változtatta: az író a narráció kiépítésével a személyes szabad akarat általános diadala helyett az asztrológiai kényszer eleve elrendelését kénytelen elfogadni. Ami a *Vízöntő*ben játékos ötlet, az a többi mítosz-regényben kidolgozott szerkezet lesz.

*

Akárcsak Szabó Lőrincnél, Kodolányinál is óriási a fesztség a kiváltó ihlet és a megvalósítás tudati egyensúlya között. Az egyensúlyozás kényszere Kodolányi művében még nagyobb alkotói feladat, mint Szabó Lőrinc esetében. A költő ugyanis a kiváltó apropót kizárja művéből. A „rettenetes év” csak időmegjelölésként, de nem tárgyi valóságában szerepel. Kodolányi ellenben a betét egészét kora szatírájának is tekinti. A kiprovokált háború, a Szurippakig illetőleg vissza Erechig hullámzó világháború, az azt követő bosszú-gyilkosságok, kivégzések; az 'engesztelésül' készülő emberáldozatok örült-örjögő fékevesztett ösztönfelszabadító vadsága a világháborús és emberirtó európai valóság szatírja is. A Világtorony falanszterbe rendszereződő álma az író saját fiatalkori eszményeivel és barátaival való szembesülését is jelzi. Mindez a szenvedélyes naturalista író hangnemének, mondjuk a *Tavaszi fagynak* a megújítása, beépítése a regénybe.

A történelem szatírja, ahogy néhány jóbarát, összegyűlve a Csillagtoronyban, átéli és kommentálja a történeteket. Mint a *Tavaszi fagy* Centrál kávéházi életét, úgy láthatjuk görbetükörben Kodolányi baráti ismeretségi körét. Namzi, a zsoldárköltő sok leányával Németh László, Hétil, a szerelmi dalnok Szabó Lőrinc, Úr-Ba'u, a süket könyvtáros Várkonyi Nándor, Gubbubu, a nyugati kultúrával példázódó diplomatikus viselkedésű író Márai Sándor. Kegyetlen szatírja baráti körének, egyben szembesítés is: az értelmiség sorsa és szereplése az állandó rendszerváltozások idején (ennyiben testvére a regény *Határ Győző Helíáne*, Szentkuthy *Cicero*, Márai *Rómában történt valami* című regényeinek). De túl a szatíran, a kiszolgáltatottság és elhallgatottság előrelátása is: a Világtornyot építő diktatúra ki sem használja őket. A természetársadalom eszménye idején szükségtelenné válnak. Lugal észre sem veszi őket, Utnapistim pedig

kénytelen beletörődni sorsukba: elfeledkeznek barátairól. Nem azért, mert nem akar segíteni, hanem mert tudatában van: nem tud rajtuk segíteni. A „kettősórák népének” elitjéhez tartoznak, akik mégis megmerülnek gyarló emberségükkel a tér-idő eseményekben. A szatíra szereplői: pusztulásra válnak méltóvá. Kivéve egyet: aki emberi magatartásában is kapcsolódik a bennük alakuló értékhez: a műhöz. Kodolányi sajátos nézőpontból figyeli az irodalmi életet, barátait-ellenfeleit. Mert ez a kettő szinte egyet jelent számára. Legközelebről íróársai életét ismeri, tehát az ő gyengéiket tudja legjobban tanulmányozni. Görbetükörből és ugyanakkor szeretettel is nézi alakjukat, körülményeiket. Hiszen a Csillagtorony társasága az igazi környezete Utnapistimnek. Ha baj közeleg, összegyűlnek, együtt vitatják meg a tennivalókat. Együtt vannak, amikor először rendül meg a föld végzetes figyelmeztetése: amikor már nem a politikai történettel, de az elemek haragjával kell szembenézni. Kodolányi leánya, Júlia írja le memoárjában a jelenetet, amely egyik példája lehetett a csillagtoronybeli tanácskozásnak: Kodolányi és barátai összegyűlnek, vitatják, mit tegyenek a közelgő ostrom idején.

De miért is kell elpusztulniuk a Csillagtorony baráti köre tagjainak? Mert ők is úgy viselkednek, mint a „kettősórák népe”. Helyezkedők, saját mentelmükkel törődők, a tömeghisztériától megmámorosodók (például Hétil saját leánya feláldozásakor), minden hatalmat személyükben kiszolgálók.

Furcsa kettősséget figyel meg és épít bele regényébe Kodolányi: az írók személyes esendőségét, 'bűnösségét' és alkotásaik, a mű halhatatlan értékét. Hiszen Hétil dalai minden új rendszerben továbbélnék, Namzi zoltárai szólalnak meg imaként a bárkában, Gubbubu Aztlánról szóló leírása egyiptomi papokon keresztül jut el Platónhoz, ebből ismerjük Atlantis (vagy Gondvana?) pusztulásának történetét. Ur Ba'u könyvtárából maradnak meg könyvek, Simetán csillagászati számításai. Mindezek valamilyen formában továbbélnék. Hogyan is zárul a bárka-út, mit tesznek a megmenekültek? „Utnapistim pedig áldozott, sírt, leborulva imádkozott, majd énekelt. Valamennyien sírtak, leborultak, énekeltek. Ismét Namzi egyik zoltárát zengték. Utnapistim hangja úgy tört ki a szabadban, mint az égi bikáé. A nők ajkán hárfahúrok zengtek, a gyermekek mintha sípokot fújtak volna. Vastagon brummogtak, zúgtak a férfiak, Sur-Sunabu vezényletű szokott torka rekedten kiáltott a széles mindenségbe.” Új ég, új föld van születőben, új kozmikus napba lép az emberiség a Bika jegyében. De Namzi zoltárai élnek.

Es mégis, hol vannak az írók? Elvesztek, mert életük nem emelkedett műveik szintjére. Íme Simetán, a haldokló csillagász, aki legjobban tudja a vészhelyzetet, ő is milyen önmagára gondolóan medítál azon, hogy „Utnapistim, Hetil, Ba'u, Gubbubu, Namzi... Miért nem tudnak összefogni? Miért nem találunk ki valami mentséget? Miért nem segítik őt, hogy legalább a Csillagtorony igazgatója lehessen, s tekintélyének latba vetésével közös véleményre hangolja a Birodalom komoly elméjét, Beavatottját, mahhuját, bölcsét? De hát, úgy látszik, immár el kell vesznie, félrelökve, az útfélen, elfeledve... A világ, az emberiség romlásba rohan.” A halhatatlan dolgok tudója a pusztulás pillanatában is a pusztuló világ időrendjében és értékhierarchiájában gondolkodik. Még Gubbubu volt a pusztulók között a 'legsztóikusabb': „En legalább bátran vagyok gyáva.” Mégis földi hívságokhoz ragaszkodik végső percéig: végrendelkezik, Lugalhoz szaladna tanácsba. Végül az önkritikus mondatot is leírja: „A világ kérdőre fog vonni bennünket, mit tettünk ezekben a szorongató időkben az emberiség jövőjéért...” Csakhogy ez a sztoikus számvetés is kevés most már, amikor az a világ, amely-

nek normája szerint eleganciával él és hal, – értelmetlenné válik. „A világ? Mi az a világ? Hol fog felelősségre vonni? Hogyan? Mikor? Ez egyfajta zavarosság... – S az író-véső lapos végével gondosan kisimította a fölvesett varázsjeleket.”

A művek megmaradnak, az esendő emberek fölött összecsapott a fekete áradat. Akik személyükben: Azag-Aját vagy Lugalt (esetleg még válogatás nélkül is) kiszolgálják, az emberáldozat ellen nemhogy szavuk sincs, de mámorosan részt vesznek benne – mulandók. Ha közben ennek ellenére képesek olyan műveket létrehozni, amelyek más korszakokban is az emberi létezés alapképleteit fejezik ki – a művek megmaradnak.

Egyetlen barát menekül meg a büntetés elől, és az Namzi. Hogyan is magyarázza a betét elején Utnapistim a jós-jelenetet? „Le kell mondanunk a Szurippak ellen vívott áldatlan harcról. Le kell mondanunk az egymás ellen folytatott küzdelemről. Le kell mondanunk városunkról, földjeinkről, hazánkról palotáinkról és templomainkról. Le kell mondanunk varázserőnkről. Minderről le kell mondanunk, mert erőnk s hatalmunk átkozott az eljövendő Égi Gyík előtt. Ha mindentről lemondunk, meg fogjuk hallani az Égi Atya szavát.”

Namzi az egyetlen, aki eszerint cselekszik, aki kivonja magát a politikai élet szolgálatából: általa fogalmazódik meg az értelmiségi, aki mindig kivonul, ő az, aki előre tudja a pusztulást, ő az, aki semmilyen mozgalommal nem vállal közösséget, aki vidékre költözik és állandóan távoli menhelyekre vágyik. A regény szerkezetében Namzi az értelmiségi művész, aki a „kettősórák népe”-ből tudomásul veszi a kényszert: el kell hagyni a személyes szabadságot korlátozó világot, ki kell vonulni belőle, különben a személyiség a bűn szolgálojává válik. Őbenne formálódik a mindennapi életben gyakorlattá az Utnapistimben testet öltött misztikus életrajz. Benne megszűnik a kettősség: a napi élet és a művészi alkotás kettőssége. Őrá visszahat saját műve. Azt az életmódot választja, amelyet művében és műve által követni szeretne. Namzi sorsában válik gyakorlati életreceptté Utnapistim hősi és archetipikus cselekvéstípusa és misztikus életrajza, ezáltal az archetipus gyakorlati, mindennapi érvényességét bizonyítva.

A regényben éppen ezért függetlenedik Namzi sorsa Utnapistimétől. Nem a bárkában menekül meg, de saját bűnből kivetkőző élete jogán. Utnapistim tudja, Gilgames látja gyűrűjében megmenekülését. Tulajdonképpen Namzi a bárka visszaigazolása: van ember, aki megértette a veszélyt, a politikai-háborús-zsarnoki rendszerek bűnös voltát, és van ember, aki kilépett a bűnös körből. Az emberiség határhelyzetében elképzelhető a hatalom bűnéből kibontakozó ember. Tehát szükséges a bárka, amely „új ég, új föld” körülményei közé visszaállítja az életet.

A satíra így válhat át a regényben pátoszra és Kodolányi kedvelt műfajára, a didaksziszra. Az oktatásra. Utnapistim csodás (vagy a műfaji meghatározás – meseregény – szerint mesés) története Namzi áldozatos életével válik igazolhatóvá.

Ez a Namzi persze a regényben már régen elválnak a baráti életből kiemelt modelljétől. Maga a satíraíró, a legkevésbé Namzi-alkatú, könnyen hívó és haragra lobbanó indulatos ember, aki görbetükörből nézi a politikai világot: a regény narrációja általa alakítja a regény hangnemét. A satíra átvált az alkotói retorikában pátoszra. A *Vízöntő*ben János jelenéseit írja át, valójában a Passiót éli meg, „száll a poklokra, harmadnapra föltámadott, felszáll a mennyekbe”. A megpróbáltatásokat átélő szenvedő ezekben, a – most már nevezzük megújított nevén: – *Vízözön*nel kezdődő regénysorozatban élte át az emberség feltámadását.

Az író életrajzának ismerői talán az elkövetkező években is nehéz természetű emberként jellemezhetik. Közvetlen barátságai ezután is abbamaradhatnak, néha drá-

maian meg is szakadhatnak, mégis regényeinek archetipikus meghatározottságában, leveleinek a pletykákon felülemelkedő didaktikus kisugárzásában egyaránt a megbékélt élet felé irányítja olvasóit, barátait. Nem az embertelenség elfogadására, de önmagunk belső világának elrendezésére sarkall. Mert az igazi közösséget az önmagukban megbékélt emberek szabad együttesében keresi.

Utópia? Meseregényben gondolja mindezt végig, az emberiség eddig legnagyobb katasztrófája pillanatában, személyes sértettségének mélypontján. Mindennek ellenében.

Ezzel folytatva, majd mitikus ciklusával le is zárva a magyar epika két háború közötti korszakát. Azt a sajátos alakulatot, amely a nevelődési regény múlt századi hagyományait folytatni is szeretné, keresi is annak patetikus üdvtörténeti célképzetességét, ugyanakkor be is látja annak a huszadik században megvalósíthatatlanságát. A *Halálfiától* vezet a sor az *Emberi színjátékon* át Pap Károly regényeiig, illetve Kodolányi *Égő csipkebokorjái*g, körbejárva két verses változatot, a *Jónás könyvét* illetve a *Tücsökzenét*. A messiási-prófétai sors egyszerre patetikus és ironikus feldolgozása a jellemzője ennek az alkotói retorikának. A Namzi–Németh László azonosítotttság a regényben talán nem is az emberi példányt formázza, hanem ezt az epikus modellt. A pátosznak és az iróniának ezt a horizont-összeolvadását, amelyet Kodolányi előtt éppen az *Emberi színjáték* című Németh László-regény valósít meg a legkövetkezetesebben és a legpéldászerűbben.

Sajátos alakulatot formáz és zár le Kodolányi. Persze minden visszatekintés feltételi a kérdést: a történeti leírás váltja ki az emlékezetet egyfajta múltat leltározó szándékkal, avagy egy a jelenben is figyelemre méltó alakzatra hívhatja fel a figyelmet. A magyar narráció mindenképpen szükségelte ezt a hangnemi horizont-összeolvadást, hiszen még a verses beszédben is végiggondolta (lásd a *Jónás könyvét* és a *Tücsökzenét*). De hasonlóképpen gondolja át a *Prae* szerkezeti kettősségében Szentkuthy, majd pedig a *Héliáne* egymásba roppantott horizontjaiban Határ Győző ugyanezt a hangnembéli dialógust.

De egybeolvashatom mindezt Gottfried Benn két, ezidőben keletkezett versével, a *Nur zwei Dinde*, és (a címbe is emelt dátumazonosíthatás okán is) az *Epilog 1949* címűekkel.

*Und sinkt der letzte Falter in die Tiefe,
die letzte Neige und das letzte Web,
bleibt doch der große Chor, der weiterriefe:
die Himmel wechseln ihre Sterne – geh.*

Kálnoky László fordításában:

*S ha minden lepkét elnyelnek a mélyek,
minden alkonyt s minden keservedet,
a nagy kórus marad, és zeng az ének:
A csillagok változnak – ég veled.*

És ha így nézem, máris a posztmodern szövegszerkesztést előkészítő nagy huszadik századi beszédmód-vitát látom megformázva ennek a formációnak a történetében: T. S. Eliot és Gottfried Benn egymást korrigáló-kiegészítő kettősségét.

Félelmen túli tartományban

NAGY GÁSPÁR: HÚSZ ÉV A KÉTEZERBŐL

Nagy Gáspár egybegyűjtött verseit, harminc év (1968–1998) költői termését reprezentatív kötetben adta ki *Szabadrabok* címmel a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadó. Ez a szép könyv, ezredvégi költészetünk egyik jellegadó opusa, 1999-ben a költő ötvenedik születésnapjára jelent meg.

Eszméletű könyv a *Szabadrabok*. Harminc év magyar és kelet-közép európai történelmének látélete egy különleges erkölcsi igényességű és gazdag formakultúrájú költészet mérlegén. E költészet karakterét a történelmi érzékenység és felelősség mellett a hagyományokhoz kötődő értékővő eltökéltség és az újabb művészi törekvések iránti nagyfokú nyitottság egyszerre jellemzi.

Különleges egyensúlyt tart ez a költői világ: hangvételében szakrális áhítat és metsző ironia, látásmódjában leleplező analízis és tág horizont szembesül. Formakultúrája a négy sorosoktól a nagy kompozíciókig, az énekverstől a prózakölteményig nagyon sok változatban mutatkozik meg mesterfokon. Versbeszéde – a puritán előbeszédtől a neoavantgárd és posztmodern ösztönzéseket is hasznosító ironikus többértelműségig, a történelemidéző, meghittten archaizáló kifejezésmódtól az ironikus archaizálásig, a törvényfogalmazó tómondatoktól az egész versen végighajladozó dallamos dikcióig, az egyszerű szavaktól a csak rá jellemző jelentéssűrítő, hangnemütköztető összetett szavakig – sokféle elemből alkot összetéveszthetetlenül egyéni hangot és dallamot.

Szembetűnő sajátossága e költészetnek a költői személyiség cselekvő történelmi jelenléte, folyamatos vélemény-nyilvánítása, melyet költői, tehát egyetemes érvényre igényt tartó felelősségtudat ösztönöz. A relativizmus és az osztott lírai én korában ritka tünemény a költői személyiségnek ez a rendíthetetlen értéktudata, nyugalma, a versekből sugárzó szellemi-erkölcsi ereje, belső biztonsága.

Olyan költői személyiség áll előttünk ezekben a versekben, aki minden körülmények között magára veszi a babitsi intelmet, mely szerint az igazság szellemének ébrentartásáért az írástudók a felelősek. Ez a felelősség nem publicisztikus kitételekben nyilvánul meg, hanem a nyelvi műalkotás rendkívül összetett, semmi mással nem helyettesíthető, sokrétű, sokféle vonatkozást, asszociációt elevenen működtető világában.

A *Húsz év a kétezerből* kétszárnyú verseskönyv, kettős metszet Nagy Gáspár költészetéből. Remek szerkesztői ötlet megvalósulása. Az első ciklusa húsz esztendő fog át, a költőnek a Tiszatájban 1979 és 1999 között megjelent hetvennyolc versét tartalmazza. A második ciklus pedig a *Szabadrabok* után született új verseket (1999–2000) foglalja



Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2000
190 oldal, 980 Ft

magába, (három ezek közül is a Tiszatájban jelent meg először). Lírai történelmi folyamatrajz az egyik ciklus, jelenkori összegző pillanatkép a másik. Együtt alkotnak egészet.

A ciklusok elé kiemelt, kézírásban közölt *Vallomást* az ötvenéves Tiszatájnak küldte Nagy Gáspár 1997-ben. A kézírás a költő és folyóirat kapcsolatának bensőségeségét is jelzi, miként a megszólítva jellemzést adó, emlékező-megidéző, félig játékos és mégis nagyon komoly versbeszéd is. A játékoságot a köszöntés alkalma motiválja, a komolyságot a számvetés, az emlékezés, az alkalom okán akaratlanul is előtolakodó múlt, a megpróbáltatások és veszteségek sora. Nagy Gáspár szellemi otthonra talált a Tiszatájban a hetvenes évek végén. Ez a folyóirat biztosított ekkor leginkább fórumot azoknak az íróknak, akik az irodalompolitika intelmeivel szembeszegülve a nemzeti közösség sorskérdéseit sem iktatták ki művészetükből, akik hivatásuknak tekintették azt is, hogy az internacionalizmus búvuszavával lefedett nemzeti sérelmeknek, közösségi gondoknak is hangot adjanak, öntudatra, önismeretre ébresszék a megtévesztett nemzetet, leleplezzék a nemzetvesztő megalkuvást, hitványságot. A politika is ki-tüntetett figyelemben részesítette a lapot, a szerkesztőség örökös zaklatások közepette, állandóan a túréhatáron egyensúlyozva végezte munkáját. 1986 júniusában pedig éppen Nagy Gáspár verse miatt bevonták a számot, leváltották a szerkesztőséget. Ekkor három évig sem Nagy Gáspár, sem az addigi többi jellegadó szerző nem publikált a Tiszatájban. A régi lap 1989-ben folytathatta csak munkáját, s adhatott otthon újra Nagy Gáspár verseinek is. A folyóirat és a költő élete, sorsa összekapcsolódott tehát.

Közös történelem motiválta a *Vallomást*. A játékos chiazmuval („Iratfolyó / folyóirat”) induló vers már az első rím szóval komor hangnemre vált („hányszor / voltál / vádirat”). A keserű játékoság különlegesen egyéni ízzel fejezi ki azt a kettősséget, azt az abszurd szituációt, melyben a lap élt, amikor a folyóirat vádirat is volt egyben. A „kékült zöldült / veled a táj” sorok sem csak arra utalnak, hogy a folyóirat borítója minden hónapban más színű volt (ezt elmondhatná a vers más színek említésével is), hanem azt is jelzi, hogy egy-egy szám egyszerre jelentett reménységet és – a másik oldalon – félelmet, dühöt is. (Gyuris György *A Tiszatáj fél évszázada (1947–1997)* című könyve bőséges adalékokkal szolgál ehhez).

A *Vallomás*ban a vádirat-motívumot erősítve és ellenpontozva jelenik meg az irodalom egykori fontosságának az emléke: „mi volt akkor / a gyönyörű / hogy tétje volt / mit mond a mű / vagy mit rejt el”. Az irodalom értelmének, társadalmi küldetésének kétségbevonása idején a „tét”-re figyelmeztet a vers legnagyobbjaink példájával is.

A *Versek a Tiszatájban (1979–1999)* ciklus darabjainak egyik fő motívumsora állandó vita azzal az irodalommal és irodalomszemlélettel, amelyik föladván az irodalom küldetését, „a többféle megnevezés látványos eszközeivel kussol a lényegről” (*Távirat Kányádi Sándornak Kolozsvárra, a Horea 48-ba*). Szarkasztikusan szól azokról, „akik pl. / a szárítókötélre aggatott / szavak színének pusztá sor- / rendjében vélik föl-találni / majd föl-találni végül k-iá- / rusítani (nincs jobb szavunk) / a semmi tündöklő árnyalatait” (*Nyelv-tan*). Kártékonynak minősíti a sorozatgyártással készült, semmiféle kockázatot nem vállaló, lehűtött verseket, hiszen ezek „a korszak mammut-tetemet voltak / hivatva – bizalmasan – tartósítani” (*Beismerő vallomás*). A „tét” nélküli műalkotások tömeges gyártása, az irodalom létalakító, személyiség- és közösségformáló funkciójának, küldetésének megkérdőjelezése vezetett el az eszmétlen és érzés nélküli közömbösséghez. Ez a közömbösség pedig különlegesen jól jött annak a politikának, amelyik éppen az eszméletétől, öntudatától, önismeretétől igyekezett megfosztani

a magyarságot, hogy kénye-kedve szerint bánhasson vele. Nagy Gáspár szigorú ítélkezését az a meggyőződése motiválja, hogy „egy élére állított vers talán aládúcolja az éjszakát, dőlni készülő otthonod, roskadó házadfalát, egy élére állított vers sokat tehet, jó lesz majd erre-arra, minden helyett lesz remény, kezekben tündöklő kenyér, ha elfogy az is: maga lesz a vér” (*Benézünk majd a Múltidőbe, ... ősszel*). Az ő eszménye az őszinteség, a megalkuvás nélküli önmaga-vállalás, ha kell, az „aknákon sétálgató, vízen járó / vállalkozások izgalma”. Hittel vallja, hogy az írástudóknak „emlékezniök esküdt kötelesség” (*Benézünk majd a Múlt-időbe, ... ősszel*), s „míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...” (*A fiú naplójából*).

Félelem nélkül emlékezni és látni – ez a két elv vezette Nagy Gáspárt. Ezért írhatta meg mára már közismert „élére állított” verseinek sorát. Ezért lehetett a diktatúra éveiben költészete „kibiztosított beszéd”. Meg sem kísértette az a kérdés, hogy politizáljon-e a költő. „Csak” vállalta önmagát. Olyan kristálytisztá emberi minőségeszmény él benne, amelyik nemesebb közegben is hiányérzetekkel járhatna együtt. A mi korunkban pedig egyenesen szenved azoknak a tényeknek a sokaságától, amelyekkel naponta szembesülni kényszerül. A Tiszatáj-versek ciklusa ilyen értelemben különleges pontosságú láttele az utóbbi két évtizedünknek. Élükre állított versek sorakoznak ebben a ciklusban.

A nyolcvanas évekbeli versek egyik csoportja a fizikai-szellemi-lelki rabság és a megalkuvó gyávaság elleni tiltakozás jegyében fogant. Sokrétű társadalmi kórképpé állnak össze ezek a versek. A változatok nemcsak tartalmiak. Nagy Gáspár költészetének éppen az az egyik jellegadó vonása, hogy eszme és esztétikum, gondolat és nyelv szétválhatatlan egységet alkot benne.

A *Két nyárfa a Hódoltságban* (főlelt *janicsárnapló 1556/57-ből*) bravúros költői lelemény: a rablét szarkasztikusan artistikus bemutatása. A török janicsár naiv dikciója nemcsak a rabföldet, nemcsak a rabnépséget, a „behódolt gyaurokat” mutatja be iszonyú kiszolgáltatottságukban („Muzikális fajtává sok riással edződnek.”), hanem a rabnépet őrző janicsár sivár állapotát is. Tragikomikus az, ahogyan a janicsár szinte megelégedettséget érez abban a létállapotban, amelyikben minden emberi kvalitását föladta a minimális jólétért. Legfőbb vágya, hogy még sokáig állhasson félelemben az őrhelyén. A cím és a címben megjelölt időpont, a vers „paratextusai” már eleve kiemelik a történeti időből és közel hozzák ezt a „janicsárnaplót”. Ezt az áttűnést sugallja az egész prózaköltemény, a rablét elviselhetetlenségének érzékletes költői dokumentuma. A rablét öntudattól, önismerettől, történelmi tudattól is megfosztott, szellemileg és fizikailag egyaránt behatárolt, korlátozott lét. Az archaizáló nyelv egyfelől a fikció természetes következménye, másrészt viszont nyomatékkal fejezi ki a szituáció képtelenségét, archaikus jellegét.

Hogy nem csak a török hódoltság idejéről szól ez a vers, azt egyértelművé teszi az ugyanabban az 1981 márciusi Tiszatájban közölt *Benézünk majd a Múltidőbe, ... ősszel* című prózaköltemény is. Ez a vers nemcsak vallja, hogy „egy élére állított vers sokat tehet”, hanem be is jelenti igényét a történelmi érvényű igazságtevésre: „keresek egy fölismerhetetlenre pofozott őszi hónapot”. Állandó motívum ekkor már Nagy Gáspár verseiben a forradalom. Olykor távoli időt idéz meg, de egy-egy jól elhelyezett modern szó egyértelművé teszi azt, hogy közelebbi a vers ihletének forrása (*Ott, Lepantónál, ... (1571. okt. 7.)* Kormos István „az égi karzatról” üzeni: „október vértanús lapjain veletek / vannak a megszakadt szívűek” (*Halálon túli*). A vers szövegeből nyilvánvaló, hogy nem (csak) 1849-re utalnak ezek a szavak. A *Kés(lekedik) a szó* tanúsága szerint

a késlekedő szó és a költő torkában – itt sem véletlen az októberi időmegjelölés –, s a lefojtottság elviselhetetlensége vezet a „kibiztosított beszéd”-hez.

Gazdag poétikai példatárat teremt Nagy Gáspár a kimondhatatlan kimondásának változataiból. A csupa főnévi igeneves szerkezetből épített *Infinitivusok lányom olvasókönyvéből* méltó párverse Domonkos István *Kormányeltörésben* című tudati-nyelvi törmelékekből alkotott költeményének. Döbbenetes lét-látlet ez is. Az azonos nyelvi szerkezetek monoton ismétlődése iszonyú koordinátákat húz az ember köré. A lírai szituáció nem tárja fel a hely és időelemeket, de ezzel csak növeli a vers belső feszültségét, a lírai szituáció gesztus-rétegei általános értelművé válnak. Jelentésgazdag belső játékok van a végső elemükre meztelenített soroknak, parancsok, kényszerűségek, tehetetlenségek sorjáznak bennük. A *Verhetetlenek* remek négy soros: az árulás önfokozó törvényszerűségét leplezi le szarkasztikusan. A *Töredék* levél-töredék formájában, többes szám első személyű vallomásban mutatja be a védtelenül magukra hagyott kisebbségi magyarok kiszolgáltatottságát. Az *Ilyen világ* a tiszta szellemi értékek bemocskolása, kihasználása elleni felháborodott tiltakozás. A *Történelem* arra eszméltet rá, hogy a történelem kihívásai elől nem lehet kitérni, mert a kitérés, kényelmes félrehúzódság a szolgáltságot sokszorozza. A mindössze néhány soros vers éles ellenpontozással („elhúzódni / az Isten-védte / csillagokra” – „egy betömött / száju nem!-nek / cellamocsokban / társa lenni”) minősíti a kort és „ajánlott” magatartásformáit egyaránt.

Szövevényességként, megtartó példaként jelennek meg ebben a versvilágban azok a művészek, akik a maguk belső törvénye szerint vállalták a létező közösségi cselekvést (*Távirat Kányádi Sándornak Kolozsvárra, a Horea 48-ba, Három megjegyzés: egy válasz – Kodály és Illyés ünnepére – 1982, Halálon túl, A kereső, Nyári ki(be)számoló*). Ahány vers, annyi egyéni karakterű műforma. Mindegyik vers más-más módon vall arról, hogy Nagy Gáspár megbecsüli a küldetésüket minden körülmények közepette vállaló, a nemesebb emberi világért cselekvő alkotókat. Társul szegődik hozzájuk vagy utódjukká válik, helyettük is vállalja árván maradt posztjukat. Mocskolódásokkal szemben is megvédi őket, miként a Kodály és Illyés ünnepére írt, a Tiszatáj Illyés-számából kicenzúrázott *Három megjegyzés: egy válasz* című versében:

*És ha valamit hiányolnak
a hirtelen-erősek
az olykor-bátrak?...
majd figyelem őket
mikor az idő átrak vállukra is
– szívük fölé – száztonnákat!*

Micsoda szemléleti tágasság és ítélkező erő szólal meg ennek a néhány sornak a sűrű szövegében, „kibiztosított” rímelésében! A *Nyári ki(be)számoló* egy-egy kétsoros strófája összegző ítélet, vallomás, „ki(be)számoló”. A politikai manipulációk sorozatát mutatja be metsző iróniával („küldik a tömjént / ha kiszállsz önként”). Ez a látlet megerősíti a Nagy Lászlótól vett mottóval („fejet ajándékba nem adunk”) is érzékeltetett költői magatartást. Ennek a példának a vállalása keretezi a korképet: „Helyetted mondom / ez lesz a gondom”.

Belső tágasságával, ellentétezésével megragadó vers a *Félelmen túli...* is. Első két sorában gyilkos erő veszi birtokba a világot, de a vers belső dimenzióiban hitelesen hatálytalanítja ezt az ÉNEK. Erőszak és szellem szembenállása ez. A vers lírai énje a „félelmen túli tartomány / dalokra elszánt kölyke”, túl van már a félelmen. Olyan di-

menzióból szemléli a világot, amelyikből nézve nem az erőszak, hanem az erkölcs és a hit határozza meg a személyiséget.

A *fiú naplójából* „a félelmen túli” költő történelmi számvetése a nyolcvanas évek közepén. Az árulásra, megalkuvásra épített rendszer ironikus-szarkasztikus látlete ez a költemény. Mint egy vég nélküli felsorolás töredékei folynak egymásból a sorok. A látszólagos megszakítások azt jelzik, hogy hatalmas leltárból ad itt mintákat, részleteket a vers a forradalom harmincadik évfordulóján („... és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa”). Dögszag árad mindenből: „a tetetömött / gyomor békessége meg az ígéretekkel megtelt szemek / tócsafénye és fénytelen homálya...” Ebben az alvilági létben a „nyüszítve támadó gyávaság” dühöng, s a „szegényes megalkuvások vénjei-ifjai” egyensúlyozgatnak. Az érdekközpontú, manipulált világ naplószerű számbavétele váltja ki a költői énből a szembenállás vallo-mását, az egyértelmű és leleplező elhatárolódást ettől a világtól:

*... nem tudom még hogyan viselem tartósan a szégyent
 hogy együtt néztük ugyanazt az eget folyót hangyafészket
 és másképp vert a szívem másért pirultam el
 másért szorult ökölbe a kezem és másképp láttam
 ugyanazt a fát ezüstlő éveinkkel sújtva súlyos emlékek
 alatt recsegn-ropogni-bajladozni büszkén
 de ha több szégyen is társul velem akkor is csak így
 mondhatom: míg a szem él látni kell fele-Barátaim!...*

Ebben a néhány sorban árnyaltan jelenik meg az a tapasztalat, hogy a forradalom elárulása, a konszolidációnak nevezett időszak erkölcsi romlottsága hogyan osztotta meg a nemzetet, hogyan rombolta szét a nemzeti közösség létének alapfeltételeit: a közös vélekedést a legfontosabb nemzet-önazonosító ügyekben. A harminc éven keresztül elárult forradalom védelmében jelenti itt be a költő a maga elhatároló különvéleményét mindazokkal szemben, akiket a vers első részének döbbenetes társadalomképe bemutat. A tisztán-látás felelősségére szólít az egyedül is helytálló ember eltökéltségével. Elégikus szomorúságát az idegenség- és szégyen-érzés motiválja, de ezt a szomorúságot a vállalt magatartás ítélező bátorsága ellenpontozza. Nemcsak az olvasók, a politikai hatalom is értette a verset. Szinte igazolta is rögtön önmaga versbe foglalt jellemzését („nyüszítve támadó gyávaság”), s eszmélkedés, szembesülés helyett megtorlással válaszolt. Ezért van három év hiátus a *Versek a Tiszatájban* ciklusban.

A folytatás csak 1989 augusztusában vált lehetségessé. Jellemző Nagy Gáspár költői karakterére, hogy a Tiszatájban ekkor közölt versei nem a szabadság felhőtlen örömeinek dalai. Súlyos új tapasztalatok fogják vissza a dallamot. A nagy színváltások döbbenetik meg a költőt, a lírai én úgy érzi magát, mint a frontról, fogságból, félig a sírból hazatért megcsönkített katonák: a hallgatásba foglalja a kimondhatatlant, mikor annyi színváltó embernek megered hirtelen a nyelve. De ez a hallgatás nem titkolja el a tapasztalatok minőségét (*Most visszatérünk?, Már hamuval rajzolgatok, Észrevétel*). Egyetlen vers szól az örömről (*Évkönnny, 1989*), de ezt az örömet szétfoszlatja a szabadság szociográfiája. Az „ejtőernyősök” nagy színváltása olyan mint egy rossz álom. A látás belső parancsa szerint ítélő költő hangja ismét szarkasztikusan keserűvé válik (*Karcolat ernyőselyemre (és rossz álmra), Békebeli kannibálok*).

*Mint a békebeli
kannibálok
egymást zabálják
föl a barátok*

*mintha nem volna
már ki ellen
hurrá hajrá most
egymás ellen!*

A diktatúra éveiben az elnyomás egységesítette is a szabadság szellemének védőmezőit. A közös ellenség az ellenállók közösségének kovásza is volt. Versek sorában ad hangot Nagy Gáspár annak a döbbenetének és keserűségének, mely abból fakad, hogy a szabadság próbáját az emberi minőség nem állta ki. Az egykori barátok „fölpiszkált hiúságuk salétromát / kéjjel beengedik az erkölcs és jellem szentélyeibe”. Nyitottság helyett kis taktikázgatásokkal „szórakoztatják” egymást (*Május meddő felhői alatt, Közélről biztos elveszítjük egymást*). Ebben a szituációban az emlékező és mindent számbavevő, mindent megfigyelő költő keserűen és fölháborodottan készíti újabb lát-leleteit az ezredvégről (*Újszövetségi kapitányok?*). Másrészt újra és újra romolhatatlan értékekhez fordul vigaszért, szövetségért (*Arccal az Égnek, Vallomás, Levél, ha hull..., Helyzetjelentés Vörösmartynak*).

Egyre gyakrabban válik versek ihletőjévé a létfilozófiai töprengés: a halállal szemközti lét tudatosítása, a végső kérdésekkel való tűnődő szembenézés. Nagy Gáspár költői világmérete jellemző, hogy a halál-motívum megjelenése nem félelmet hoz a versvilágba, hanem az egyenes testtartást igazolja. A végső elszámolás nem tűr semmiféle megtévesztést, az egyetlen élet tartalmas, tiszta élésére ösztönöz annak végessége által is (*Mielőtt még, Tudom, nagy nyári délután lesz, Más szomjúság*).

Az *Új versek* (1999–2000) ciklusban is gyakori halál-témát Nagy Gáspár fölöttébb gazdag emberi kapcsolatait is motiválják. Költői személyiségének kezdettől fogva fontos vonása volt a szellemi, baráti kapcsolatok ápolása, megbecsülése, az értékeket számontartó, azok legkülönbézetesebb változatait értő figyelem. Ezért sok veszteségről kényszerül számot adni. Megidézve-sírató portréi – Czine Mihályról, Kiss Ferencről, Fodor Andrásról – a vers dikciójába menekítik a karaktert, így őrzik meg (*Reménység jegenyéje, Kiss Ferenc fejfájára, El kellett mennem Lisszabonba*).

A síratókat hangulatilag ellenpontoszák a ciklusban a személyiség álomi, képzeleti szféráit is megnyitó, finoman önironikus, finoman erotikus és játékos hangvételű versek (*Illa berek, ha jön egy szép illanó álm; Hózárat nyitogattam, Májusi vig-szomorú nóta az bolond világ sípjára*).

Az új versek többségét az emlékező számvetés ihlette. Erre indították a költőt a kerek évfordulók is.

Három verssel is köszöntötte a hetvenéves Csoóri Sándort. Nagy Gáspár költészetének poétikai gazdagságát is mutatja, hogy mindhárom vers egészen más poétikai karakterű. A *Lángot lapozó villanófényszerű kétsorosai* remekül érzékeltetik azt az ellentétekből teremtett tágasságot, mely oly jellemző Csoóri Sándor (költői) világára. Egy-egy kétsoros strófában telitalálatos portrékat ad róla:

*Tiltások, nyilak záporában
kint február, de belül nyár van.*

A *Ha majd az utolsó film pereg* műfaji megjelölése szerint „apokrif forgatókönyv-vázlat”. Csoóri Sándor életének képeit hozza elének ez a „forgatókönyv”, a képekhez azonban „hozzáadja” jellemzésbe foglalt minősítéseit, reflexióit is. Telitalálatos jellemzést adja Csoóri különleges nyelvi erejének („könnyű bársonyban, elegáns suhogással lépdel: / szekérutak kaptatóin és metropolisokban edzett nyelv”), „a józsefhegyi szószékről” szóló, józanságra intő illyési intelmeket is fontolgatások nélkül félretelő vakmerőségének, üldöztetésének és fölemelkedésének, haragjának és gyöngédségének, gyászának és gyönyörű szerelmes verseinek, a népet nemzetté magasítani akaró törekvéseinek. A film-kép-sorok öntörvényűen peregnek, helytállnak önmagukért, de lelkiismeretünkkel szembesítő kérdésekké is válnak. A *Mikor négy sorát idézem* egy Csoóri-vers gyönyörű négy sorával keretezett vallomás a Csoóri-vers különleges karakteréről és a „hűségében is vakmerően bátor” költőről. Hasonlóképpen értéktanúsító vallomás a Szokolay Sándornak ajánlott *A kincsről, ami van*. Ez a vers is a nemzeti közösség tágabb körébe kapcsol, az önmagunk jobb lehetőségeire eszméltető művészet nemzet-megtartó erejéről vall: „mekkora kincs mikor ének / üzenhet a Mindenségnek!”

Az *Új versek* ciklus koronája két nagy kompozíció. Mindkettő arról tesz bizonyosságot – a keresztény magyar állam ezredik évfordulójától ihletetten –, hogy a magyar történelemben hatalmas megtartó és ösztönző emberi magatartás-értékek vannak. Ezek tudatosításának, az új idő követelményei szerint való továbbvitelének, továbbéltetésének az igénye motiválta ezt a két kompozíciót.

A *Symphonia Ungarorum* – Szokolay Sándor millenniumi szimfóniájának szövegvázlata – első tétele alapszavak szigorúan megkomponált gyorsuló váltakozásával sugallatosan érzékelteti a vándorló nomád magyarság elemi létküzdelmét. Majd a második tételtől kezdődően a Szent István-i hit otthonteremtő, összefogó ereje jelenik meg és bontakozik ki. A Szent Gellért legenda utalásos megidézése teljesíti ki ezt képet: összekapcsolódik az „ora et labora!” és az „örlető köveknek / pentatóniája”. Az ötödik tétel zaklató mai kérdéseket tesz az egykori idillhez, előre jelezve a hatodik tételtől megjelenő veszedelmeket, ellenségeskedést, történelmünk sok-sok külső és belső baját. Majd a hetedik versszakból biztosságot, nyugalmat árasztva szólal meg a történelmi tapasztalatból nyert erő, az a tudat, hogy tengernyi veszedelem ellenére „megállt és megmaradt” ez a nép. Három strófa élén is ismétlődik ez a sor (némi variációval). Ez a jelzésszerűen, mégis nyomatékosan földözött történelmi tett az újrakezdés lehetőségét és szükségét sugallja:

*Hódítók hordája
tovatúnt szétomolt
élő lett itt újra
a rejtező a holt
felizzó reményünk
jövőkét ostromolt!*

Az a mába érő üzenete ennek a kompozíciónak, hogy a legmélyebb állapotból is föl tudott emelkedni ez a nép, van tehát esély a megváltásra csak hit és jellem kell hozzá. „Egy eleink emlékezete által önfaggató oratórikus-szimfóniában vágytunk a múlton és jelenen át a jövőbe irányítani okulni vágyó figyelmünket” – írta Szokolay Sándor a költő és zeneszerző közös szándékáról. Ez a szándék tökéletesen megvalósult a közös műben, mely a keresztény magyar állam fennállásának ezredik évfordulója



tiszteletére 2000. január 3-án hangzott el a Magyar Állami Operaház ünnepi hangversenyén.

„A szűkszavú, balladisztikus, sokat sejtető, keveset kimondó szöveg nem történetírás, melynek követhető cselekménye lenne, mégis benne van szinte egész történelmünk. A látszólag lazán kapcsolódó sorokat képi utalások, rejtett összefüggések fűzik szerves egységbe”- írta a *Symphonia Ungarorum*-ról Eősze László. A König Róbertnek ajánlott, az ő műveitől ihletett tizenkét részes kompozíció, a *Hullámzó vizeken kereszt* is történelmi számvetés. A magyar múlt képsorai a felidézés, megjelenítés és az értelmező, sugalló reflexió egységében jelennek meg benne. Költői tanúságtétel ez a kompozíció a kereszténység magyarságot megtartó értékéről. A történelmi tényekből építkező bizalom és biztatás verse. A sugallatos történelem-idézés arra is fényt vet, hogy Nagy Gáspár költői világának minden időben „egyenes testtartás”-a gazdag kulturális és történelmi erőforrásokkal rendelkezik.

Görömbei András



A helyettesítés poétikája

BORBÉLY SZILÁRD: AMI HELYET

„A hely a szó / hely és szó ugyanaz (...)”
Angelus Silesius

Borbély Szilárd úgynevezett „hosszúversei” preformálnak egy olvasói elvárást és egyben olvasási stratégiát. Nemcsak a *Hosszú nap el* nagyobb – kötetnyi – lélegzetű verses szövegére gondolok, hanem a *Mint. minden. alkalom* című kötet verseire is, amelyek, bár a címek különálló létet tulajdonítanak nekik, mégis szorosan összetartoznak.



A „hosszúvers” műfajában teremtődő linearitás az értelmezésben kényszerűen fölszámolódik, a *Mint. minden. alkalom* szövegeinek olvasásmódját ugyanis a kötet belső, intratextualitása szervezi: a megszólaló „átbeszél” egyik szövegből a másikba, a motívumok refrénszerűen ismétlődnek, a témák mondhatni egymásnak variációi, a versek pedig egymás referenseivé válnak. A kötetnyi szöveg körbeír és körbeír egy zárt teret, amelyben visszaérkezések vannak és újbóli elindulások a kör kerületén: „a vissza vissza vissza térő térbe / a vissza térbe körbe ér a tér / a kör kerületébe vissza tér / hogy körbe ér és mégis vissza tér” (a visszatér).

Élő Irodalom – Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
68 oldal

Az újabb kötettel való találkozás azonnali kérdéseként kínálkozik, hogy a benne foglalt szövegek elmozdulnak-e a szerző maga teremtette hagyományának kereteiben, ugyanaz a kvázi-műfajiság jelölhető-e ki a korpusz egészére nézve. Az *Ami helyet* tipográfiai megoldással elkülönített, cím nélküli versei között (vagy a szecessziós vizuális jel cím maga vagy a cím helyett áll?) jelölődik, de azonnal el is bizonytalanítódik a határ. Ezen túlmenően, a motivika és t(r)opológia szintjén, az ismétlődések, rájátszások, belső idézetek és utalások folytán megteremtődik a „hosszúvers” alineáris olvasatának, oda-vissza játékanak a lehetősége. Az alakok és „alakzatok” egyik szövegből a másikba való átvándoroltatása azt jelzi, hogy nem húzhatunk merev határt az egyes szövegdarabok közé.

A kötetcímben – amely a versek címe helyett is áll egyben? – két értelmezés építhető, mintegy palimpszesztusszerűen, egymásra. Ha a címként szereplő szószerkezetet a retorika négy változatskategoríája egyikének, a *detractio*, az elvonás műveletének eredményeképpen létrejött alakzatként olvassuk, a szóvég elhagyásával létrejött apocopéként, akkor a művelet automatikus megfordításával visszaírhatjuk, „visszahelyettesíthetjük” az eredetit. Mik az így kapott „ami helyett” szószerkezet referensei? Mi áll mi helyett? A költészet az élet helyett? Vagy az írás aktusa funkcionál – a beszédhez képest – helyettesként, pótlékként, szupplementumként? A palimpszesztus másik rétege: amennyiben nem hajtjuk végre ezt a visszaírást, grammatikailag, nyelvhelyességileg deviáns jelzős szószerkezetet olvashatunk, amelynek elemei – egy főnévi vonatkozó névmás és egy főnév – tulajdonképpen kizárják egymást, azonban kétszeresen is utalnak a nem-identikusan ismétlődő, többszörös referenciájú „hely” jelölő szövegheleire.

A cím és a kötet felépítése, motívumrendszere, ismétlődései kijelölnek egy lehetséges olvasási technikát, amelynek alkalmazása a kötet egyik sajátosságára világíthat rá: az egybefüggő szöveg linearitását éppen az egyes képekhez, alakzatokhoz való visszaterések törik meg.

„milyen bizonytalan hely is”

Az egyik folytonosan visszatérő elem maga a „hely” fogalma, amely nemcsak mint mindennapi életér, hétköznapi események színhelye jelenik meg (a szerző írástechnikájára jellemző módon leltárszerűen halmozva: *az étterem, az utca, a buszmegálló, a lakás, a város, az erdő, az INTERZÓNA*), hanem ugyanakkor a vers önértelmező apparátusának válik egyik kiemelt alakzatává. Ilyenformán a hely a szó helyévé, a ház a szó házává „allegorizálódik”: „*a REBBELÉBEN hallgatása a szó helyén*”; a SZIVKIRÁLYNŐ „*a szó házában lakik*”; „*nem tudom a neveket, / a szavak helyét*”. Noha vannak szavak, „*amelyek nem mozdulnak / a helyükről*”, a kötet arculatát mégis éppen a helyükről kimozduló, az egymás helyében szereplő, egymást helyettesítő szavak rajzolják meg. A kötet belső intertextualitására jellemző, hogy egyrészt ugyanazon motívum – *az angyal, a nyom, az alakzat* stb. – eltérő, a jelölőnek merőben más „értelmet” tulajdonító kontextusokban jelenik meg, másrészt pedig ugyanazon „kontextus” – nagyobb, két-három sornyi szövegrész – ismétlődik oly módon, hogy bennük egy-egy elem cserélődik. Ez utóbbira példa a szövegegész különböző helyeiről: (magának a technikának mond ellent a) „*Kövek, amelyek nem mozdulnak / a helyükről*” – „*Szavak, amelyek nem mozdulnak / a helyükről*” – „*A pincérek nem mozdulnak a helyükről*”. Vagy „*Egy szobor zárt alakzata. Egy kút / balkan csobogó vize, amelyből nem iszik / senki. Csak néhány galamb a peremén, / melyek újabb mondatok felé vezetnek*” – „*A halott angyalok az értelem*

peremén:” – „Egy szobor zárt tömbje. Egy díszkút / csobogó vize. Nem iszik belőle / senki. A szobor íve, ahogy alábukik. A mozgó vonalakban a törés. Rajta / graffiti. Arabeszkké stilizált szavak / más mondatok felé vezetnek. Jelképek / a jelképek felé. Néhány galamb / a peremén.” A kimozdított ismétlődésekben, a jelölők közti viszonyrendszer állandó destabilizálásában, amelyet alapvetően a felcserélés, felcserélhetőség, helyettesítés modalitása határoz meg, a jelölés elbizonytalanítódik, a jelölt pozíciója rögzíthetlenné válik, a jelölők többszörös referenciára tesznek szert, már-már areferenciálisakká válnak. A helyettesítések során, a különböző kontextusokban a jelek figuratívvá válnak és defigurálódnak, ez a folyamat azonban szintén irányíthatatlanná válik. A jelölés talányszerűségét, a poiesisz izgalmát éppen ez a kiszámíthatatlanság adja, amelynek végső határértéke – és erre reflektál is az önmagát folyton értelmező és egyben kockázatos szöveg –, a „mindig eltűnő”, „feledésbe kerülő” értelem végleges elhalasztása, elszasztása. A jelölésnek ebben a széttartó folyamatában a kifejezés töredezetté válik („Ismerem ezt / a töredezettséget, ahogy a léckerítés / mögött lassan elmozog a séta közeiben.”), eluralkodik a nominális szerkesztésmód, a képek videoklippszerűen villannak gyors egymásutánban. Ugyancsak a belső idézőtechnikának köszönhető, hogy a szöveghelyek egymást idézik, egyik a másikra játszik rá, anaforikus-kataforikus kapcsolatok által teremtődő rendszert alkotnak, olyan olvasásmódot javasolva, amit az internetes linkek követése során alkalmazunk, ezzel is felrúgva a linearitást.

„A szavak vajon mit jelentenek” rögeszmésen visszatérő kérdése a beszélőt a nyelvvel szemben alárendelt pozícióba kényszeríti. Szembetűnő a beszéd – nemcsak – határozatlan névmásokban kifejeződő bizonytalansága, tétovasága („csak ilyen bizonytalanul lehet elmondani”). Ki beszél a szöveg(ek)ben? A kérdésre nem kínálkozik azonnali, kézenfekvő válasz, maga a szöveg is hasonló módon teszi fel a kérdést: „ki beszél a szó mögött?”. Nem beszélhetünk egy rögzített pozícióról, ahonnan az én beszél, amennyiben egy szövegegységen belül, mi több, egy mondaton belül is önkényesen váltakozik a beszélő grammatikai személye, első személyből másodikba, elsőből harmadikba. Az automatikusan a „szerzőnek” tulajdonított hangon kívül, amely már önmagában sem tekinthető egységesnek, ún. „lírai szereplők” – REBBELÉBEN, a SÁRGACÁSÁSZÁR, a SZÍVKIRALYNO – hangjai szólalnak meg a kötetben. Az sem eldönthető, hogy vajon ezek az alakok a beszélő szubjektumnak – vagy esetleg egymásnak- alteregói. Az eszményi beszélő azonban, úgy tűnik, nem más, mint az angyal, a kötet tulajdonképeni „főhőse”, akinek „diszkurzusához” képest a beszélő hangja másodlagossá degradálódik. Első olvasatban mondható, hogy az angyal magának a megszólalótól függetlenedő nyelvnek a szubjektuma, azonban a szöveg, mint minden egyértelműsítésre való törekvést, ezt is elbizonytalanítja. Az angyal egyszerre tartozik a hétköznapiok realitáshoz, egy szecessziós-biedermeieres fantáziavilághoz, valamint egy eszményi transzcendenciához, egyszerre érkezik a múltból és a jövőből („elporladt angyal a múltból” – „a jövőből visszaérkező angyal”), ugyanakkor valamiféle eredet konnotációjával bír. A jelölés folyamata nem stabil, az írás folyton átíródik, a jelölők között tételeződő viszonyok azonnali javításra szorulnak, amelynek következtében az alakzatok más alakzatokkal cserélődnek fel: „A nyelv halott angyal. Olyan, mint az angyal. / Olyan lenne, mint egy hasonlat, amely halott.” Az angyal az, „aki a beszéd felé halad”, illetve akinek „hasonlata lesz a beszéd”. A retorikai struktúra átrendeződik, a metafora hasonlattá, a hasonlat metahasonlattá íródik át (a képalkotásban megfigyelhető az érzékitől a fogalmi felé való távolodás), a beszélő a jelölt pontos rögzítésére törekszik, az azonban éppen ezen alakzatlancon keresztül csúszik ki a megragadhatóság alól. Így válik a meg-

szólaló az angyal nyomainak olvasójává, aki érthetetlen jelek dekódolására kényszerül. Ezek az érthetetlen jelek az egyrészt az ideális beszélő nyomai: „*amelyeket / egy angyal maga után hagy*”, a nyelv másrészt víziószerűen, a pusztulás állapotában jelenítődik meg, így a beszéd olyanná válik, mint a *hulladékgyűjtés*, az elidegenedett megszólaló az INTERZONA az elhasználtság előrehaladott fokán lévő, elnyűtt, kiüresedett, kidobott jelei után „kukázik”. Az INTERZONA képében benne van korunk „inter-” prefixummal kezdődő kedvenc szavainak tömkelege és a Tarkovszkij által megalkotott Zóna világa egyaránt. Akár az angyal által birtokolt ideális nyelv (az ősnyelv, az arché), akár a civilizáció torzult jeleinek perspektívájából tekintjük, a beszéd egyetlen lehetséges megnyilvánulási formája a visszakeresés, az érem kopott felületének kitapogatása, „*egy halott bal nyoma az írás jeleiben*” (a szöveg ugyanakkor a jelzős szerkezet anagrammatikus szójátékára játszik rá). Így fordul a figyelem az egyszerű, különösebb jelentés és jelentőség nélküli dolgokra – „*a kávé elkészítése, / például, ami nem jelent semmit*” –, ahol a jelölés aktusa kockázatmentesen végrehajtható. A *nyűtt* jelek terében eligazodni próbáló és a rituális újramondás kényszere által meghatározott beszélőről – vagy inkább passzív jelhasználóról – fokozatosan megfeledkezik a nyelv. Így fogalmazódik meg a vágy a szubjektumot törlésjel alá helyezni: „*Ha lehetséges volna meg nem születnem, eltörölni azt, aki voltam, ha feloldódna, átítatná / ha ezáltal a nyoma is eltörölné*” – e szöveghely egy kötetközi utalással beidézi a *Mint. minden. alkalom* „versbeszélőjének” öndefinícióját, aki beletűnve az íródo szöveg (el-nem-)rejtettségébe, az „*eltűnésben eltűnő*”-ként határozza meg önmagát.

A hely alakzatának másik referenciája: a hely nem más, mint a hiányzó jelölt vákuumszerű, üres helye, a szavak a semmi helyén mondódnak: „*Azt sem tudom mondani, amit / kellene, szavakat, amelyek abhelyett / vannak, ami nincs.*” Az írás szupplementáris jellegűvé válik, de a derridai értelmezéstől eltérően (miszerint a szupplementum adalék, amely valami önmagában teljesnek feltételezethez adódik), a szupplementum a hiányt egészíti ki, a hiány helyén áll.

A kötetben beszéd és nyelv viszonya tematizálódik. A szöveg(ek) nyelvfilozófiai töprengés-töredékeiben a beszéd túliságában – „*valami beszéd, amely túl van a nyelven*” – transzcendálódik, már-már metafizikai fogalomná válik, az én pedig a nyelv és a beszéd közötti határként, elválasztó „felületként” jelenik meg. A beszéd az én kiterjesztése. A *Történet / A bábu arca* ikerkötetének *A történet* című írásában olvasható a szerző ezzel kapcsolatos „vallomása”: „*magam az állandó terjeszkedés ígézetében élek*”. A beszéd a „terjeszkedés” egyik formája.

Mik az írás „alakzatai” a szövegben? Az írás, a jelekhez való közvetlen hozzáférés hiányában, elsősorban a közvetítettség tudatosítása, amelyet a szöveg a valamely áttetsző felületen keresztül történő szemlélődésként ragad meg, ugyanakkor távolságtartás „*az elképzelt és lehetséges között*”. Az írás a kisállat figyelme és a dolgok (szavak) között való tájékozódása: „*szavak és hangok közötti neszezés*”. Ezenkívül, ami az énkonstrukcióban kiemelt szerepet tölt be, és ami szorosan összefügg az írás lényegével, az az emlékezés: „*emlékezés olyasmire, ami nem volt soha*”. Az emlékezés retrospektív és ugyanakkor prospektív irányultságú tevékenység is, a kettőt összemosza a múltból és a jövőből visszatérő angyal képe, felidézve egy soha meg nem tapasztalt múltbeli pillanatot (déja-vu), ami talán nem más, mint annak a jövőbeli pillanatnak a felbukkanása a jelenben, amely a jelenbeli pillanatot idézi fel (presque-vu). Az emlékezésben megőrződik egyrészt az én folytonosságának illúziója – „*Az emlékezés bősége vagy / szegénysége, mindaz, ami összeköti azt, aki vagyok, / azzal, aki voltam*” – másrészt hangsúlyozódik



az emlékező tudat és a felidézett emlékkép közötti távolság, így épülhet be a szöveg-folyamba többek között az esti imáját mormoló, elalvó kisgyermek hangja.

A Borbély Szilárd-szövegben az emlékezés ugyanúgy a felejtés felől definiálódik, ahogyan egy Borges-esszében, ahol a negatív mozzanat hangsúlyozódik az emlékezés meghatározásában: „Nagyreszt emlékeink alkotnak bennünket. Az emlékezés pedig nagyrészt felejtésből áll” (Jorge-Luis Borges: *Az idő*). Az emlékezés nem más, mint az önmagunktól való távollevés megtapasztalása, ez a tapasztalat teremt játékeretet az írásnak. A kötetben egyrészt tematizálódik a szubjektív, kognitív értelemben vett emlékezés, másrészt működésbe lép a textuális emlékezés, ami a már szóba hozott szövegekzi utalások, belső idézések formájában konkretizálódik.

Az „alakzat”, mint egyébként az ismétlődő motívumok javarésze, többszörös referenciára tesz szert a szövegben. Jelenti a mindennapok megszokott térbeli formációit, de retorikai értelmében is előfordul (a „*kinyílt mondattal*” szembehelyezkedő „*zárt alakzat*” figuratív összehasonlításában például, vagy a következő szöveghelyen: „*A beszéd alakzatai / elmosódva a szavak határai közt*”). A jelölés az azonosság-különbség játékában formálódik, a dolgok, a szavak folytonosan elmozdulnak a helyükről, a jelölők „helyi értékei” változnak, a nevek kicserélődnek (a hal neve az angyal nevének helyére íródik, és fordítva), ami az egyik szöveghelyen kimondatik, az a következőn vissza is vonódik. Ebben az összefüggésben „*az értelem a jel mögötti szél*”. A metafora nyilván az értelem megragadhatatlanságát „ragadja meg”, de azt is kimondja, hogy ez a kimozdítottóság, a helycserékből és a jelölt tovacsúszásából származó finom elmozdulások, elkülönböződések határozzák meg lényegében a jelölés aktusát. Ahogyan az egyes (szöveg)helyek egymásra, egymás helyébe íródnak, úgy íródnak a versek is egymás helyettesítésének láncába.

A helyek, mint az énkonstrukcióban szerepet játszó események „színterei”, metaforikusan szólva, az én térképét eredményezik. A hely az én alakzatává válik, Angelus Silesiust idézve: „*Maga a tér lakozik benned, / A térben nem te laksz, a tér lakik tebenned*”.

A kötet befogadásának tétje, úgy vélem, nem más, mint a helyettesítés poétikájára való ráhangolódás, a jelölők viszonyrendszerében, az értelem nyommá szelídítése során tételeződő áthelyeződésekre való figyelés.

A mozdulat játékanak nyomon követése – a lerögzítés, a tettenérés helyett.

Orosz Judit

Balázs Mihály: Teológia és irodalom

AZ ERDÉLYEN KÍVÜLI ANTITRINITARIZMUS KEZDETEI

Teológia és irodalom Balázs Mihály könyvének címe. Nem szokatlan az utóbbi időben ez a két-három hívó szóból álló címadási típus, amely megjelöli az írás legfontosabb témáit, eligazítja az olvasót, mit kereshet a tanulmányban. A két-három szó közé összekötő kapocsként többnyire hangsúlytalanul odakerül az és kötőszócska, de előfordul, hogy el is marad. *Teológia és irodalom*. Ebben az esetben is pontosan tájékoztat a cím. A mű első fele az erdélyi antitrinitáriusok teológiai gondolkodásának fejlődését tárgyalja egy bizonyos időszakban, vagyis az 1570-es évek elején, mintegy folytatásaként Balázs korábbi idevágó könyvének: *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*. Mint azt megszoktuk a szerzőtől, nem csupán a kialakuló tanítások steril intellektuális tartalmát ismerteti, hanem mély történelem- és társadalomismerettel rajzolja meg azokat a politikai viszonyokat is, amelyek között ez a tanítás kialakulhatott. Képet kapunk arról, hogyan módosította, hajlítgatta a maga érdekei szerint, ez esetben nagyon finom és ügyesen alkalmazott politikai eszközökkel a fejedelmi hatalom a teológiai gondolatokat, és érzékletesen mutatja be a tanulmány azt a konkrét folyamatot: zsinatokat, hitvitákat, könyvkiadást, cenzúrarendeletet, szétrajzó missziók működését, amelyben és amely által valóságosan kifermálódott, terjedt és hatott a tan. A könyv második fele pedig az irodalomról szól, azokról a műfajokról, poétikai, retorikai eljárásokról, fennmaradt művekről, amelyek igen magas színvonalon, a társadalom különböző rétegeihez fordulva, különböző célokkal, s ezeknek megfelelően egyénileg kialakított beszédmódokkal kívánják megnyerni és meggyőzni a potenciális híveket. Amit a címben egyedinek látunk, azt nehéz volna érzékeltetni nyomdatechnikai eszközökkel: itt hangsúlyos az és kötőszó. Méghozzá rögtön kettős funkciót tölt be: egyrészt teológia és irodalom szerves kapcsolatára, kölcsönhatására utal, másrészt kiemeli a második alkotó elemet, vagyis a két téma közül ezúttal az irodalom a hangsúlyos, a teológia csak nélkülözhetetlen előzmény. Bár a könyv valóban teológiáról és irodalomról szól – de mivel

bemutatásuk során elsősorban a két terület egymáshoz fűződő viszonya válik fontossá, a szöveg túl is mutat önmagán. Mindvégig megmarad ugyan a tárgyalt konkrét problémák körében, szerzője mindvégig következetesen tartja magát a filológia szigorú, olykor száraznak tűnő módszereihez, de éppen ez a szigorúság, hangsúlyozott szakmaiság szolgálja, hogy az olvasó (és nem túlzás: a magyar tudományosság) látóköre tágul, új megvilágításba kerülnek a szűkebb teológiai témán és a vizsgált irodalmi anyagon kívül a magyar művelődés- és kultúrtörténeti kutatás más jelentős területei is. Ugyanez a szerény és alázatos módszeresség egyúttal hitelesíti az eredményeket.



Humanizmus és reformáció 25. – Balassi Kiadó
Budapest, 1998
242 oldal, 1200 Ft

Vegyük sorra most már konkrétan, mi a teológia és mi az irodalom a műben. Természetesen számos fontos részleteredmény és folytatható, eligazító, néha provokáló gondolatmenet található a tanulmányban. Sajnos minden ismertetés egyúttal egyszerűsítéssel, vagy a hangsúlyok néha óvatosabb, néha kevésbé tolerálható áthelyezésével jár. Alábbi ismertetésünk sem lehet mentes ettől, azaz reflexióink irányát saját érdeklődésünk szabja meg, korántsem merítjük ki vele a tanulmány adta összes lehetőséget; mások bizonyára másra figyelnek és másra reflektálnak majd.

Először is mellőzzük az antitrinitárius gondolkodás alakulásának részletes rajzát az 1570-es évek Magyarországon, nem követjük nyomon a radikálisabbnak tartott nonadorantizmus (azaz Krisztus imádásának tagadása) formálódását, csupán felhívjuk a figyelmet, hogy az ez irányban érdeklődők alapos és új eredményekben bővelkedő eligazítást kapnak. Egyéni érdeklődésünket inkább az antitrinitarizmus terjedésének és terjesztésének konkrét folyamatában való elemzése ragadta meg. Különösen izgalmas és tanulságos e folyamatban a tolerancia-eszmék alkalmazásának és a vallási tolerancia gyakorlati érvényesítésének mozzanataira figyelni.

Az antitrinitárius gondolkodók, miután az 1560-as évek végén sikerült az erdélyi fejedelem, János Zsigmond támogatását elnyerniük, a hetvenes évek legelején erőteljes missziós tevékenységet indítottak a Partiumban és a Dunántúlon. A két misszió valószínűsíthetően egymástól függetlenül működött, nem egymásra, hanem mindkettő az erdélyi központra támaszkodva munkálkodott. Módszereik majdnem azonosak. Mindkét térségben jól képzett, alapos humanista műveltséggel rendelkező, a kor teológiai vitáit mélységükben ismerő értelmiségiek jelennek meg: Basilius István, Karádi Pál, illetve Válaszúti György, Jászberényi György és Alvinci György az ismertebbek. Az ő kezdeményezésükkel, részvételükkel zsinatokat tartanak, hitvitákat provokálnak, prédikálnak az unitáriusok, s próbálják megnyerni a helyi hatalmi tényezőket. Hatásuk titka – ha eltekintünk a magukban a hirdetett teológiai gondolatokban rejlő vonzerőtől – abban áll, hogy a megelőző egy-két évtizedben gyökeret vert kálvinista egyházat megsontosodott, a romlott, korrupttá vált, bálványozó tanításokat hirdető, a középkori, pápás egyház helyébe nyomult szervezetnek, terpeszkedő és tespedő új hierarchiának, prédikátorait pedig a papi jövedelmekbe beült, haszonleső, tudatlan és főként meggyőződés nélküli embereknek tüntetik föl. Ezzel szemben az antitrinitáriusokat az evangéliumi egyszerűség, a tiszta élet, az igazságot elfedő, ravasz teológiai okoskodásokat leleplező, egyenes, racionális gondolkodás képviselőiként ábrázolják. Másrészt eszméik terjesztéséhez egy új beszédmódot találnak, amely az elvont teológiai gondolatokat a mindennapi életből vett szemléletes, vizuális, gyakran profanizáló, sőt nem ritkán blaszfém hasonlatokkal teszi érthetővé az egyszerű emberek számára is, miközben az ellenkező tanítások hirdetőit gazdag invencióval alkotott képekben bélyegzi meg, teszi hiteltelenné.

Már az ilyen, felületen mozgó ismertetés is lehetővé tesz néhány reflexiót. Jóllehet a korábbi részletkutatások fényében a szűkebb szakmai közönség előtt ismert volt az antitrinitarizmus partiumi és dunántúli terjedése, most igazán plasztikus, minden adatot, sőt adattörmeléket értékelő, egységes képpé szerveződő modern leírását kapjuk annak, ami a témáról tudható megszabadítva az unitárius egyháztörténet-írás korábbi elfogultságaitól. Éppen ez világít rá arra, hogy a kálvinizmusnak milyen kemény, felkészült és sikeres vetélytársa volt az unitarizmus, hogy kettőjük küzdelme nem egyenlőtlen harc, hanem legalábbis kétesélyes mérkőzés volt. S ebben az összefüggésben ér-

demes újra elgondolkodni az erdélyi vallási tolerancia, illetve János Zsigmond valláspolitikájának tartalmán és funkcióján.

János Zsigmond – Balázs kutatásai és megállapításai szerint – a toleráns fejedelem képét akarta magáról kialakítani, akitől „semmi sem áll... távolabb, mint hogy vallási nézeteik miatt háborgassa alattvalóit. Kegyes és tárgyilagos, minden körülmények között méltányos kíván maradni (...) nem közömbös ugyan alattvalói lelki üdve iránt (...) részt vesz a megbékítés céljából rendezett hitvitákon, de tartózkodik attól, hogy ítéletet mondjon, vagy a vitatkozó felek bármelyikét megbüntesse. Tisztéhez tartozik viszont, hogy az erőszakhoz folyamodni akarókat megintse, hogy a [vallások közötti] versengés békés és zavartalan voltát biztosítsa” (18-19. l.). Ez a toleráns kép a fejedelemtől természetesen antitrinitárius kiadványokon keresztül sugalmazódik, tehát a szentháromság-tagadókat juttatja a diszkurzust meghatározó pozícióba. De, tesszük hozzá, részben összhangban Balázs kutatásaival, részben talán a szerző szándékával nem teljesen azonos irányban szöve tovább gondolatait, lehetne-e János Zsigmond szuverén vallási ügyekben, ha katolikus vagy református? Aligha! Mind a katolicizmus, mind a reformáció „nemzetközi szervezetet” alkotnak, amelyek esetleg önálló hatalmi tényezőkként jelenhetnek meg Erdélyben, s amelyekhez olykor kényszereket is tudomásul véve kellene igazodnia a fejedelemnek. Az unitárius egyház azonban, amely intellektuális téren erős európai kapcsolatrendszerre támaszkodhat, de nem áll mögötte Európában számottevő politikai támogatás, minden tekintetben a fejedelemtől függ. Másfelől, a látszólag elfogulatlanul alkalmazott tolerancia szándékai szerint kiemeli a fejedelmet a vallási viták kényszeréből, megszabadítja az egyoldalú elkötelezettség nehézségeitől, azaz a sokféle érdek között függetlenséget, egyfajta magasabb nézőpontot teremt János Zsigmond számára. Sőt, bizonyos, a keresztyénségen belüli döntőbírói szerepre is lehet aspirálni e pozícióból! Tovább lépve: a toleránsnak feltüntetett antitrinitarizmus vonzó lehet a vallási vitáktól szaggatott Magyarország számára is. Mint Balázs Mihály – Ritoókné Szalai Agnes korábbi kutatásaira utalva – megállapítja, Karádi Pál a korábban keletkezett Balassi *Comoedia* 1569-es kiadását János Zsigmond népszerűsítésére használja föl: „... az magyarországi krónika bizonyítja, egész Magyarország a sok pártolássért, árultatásért és idegen fejedelmek választásáért pusztula, vesze és romla, megutálván az ő tulajdon és természet szerént való kegyes fejedelmeket...” Kétségtelen, hogy e sorokkal Karádi „az ő ügyüket támogató nemzeti fejedelemhez való hűségre biztat” (20. l.).

Ebben az erőterben érthető meg és értelmezhető számunkra az Erdélyből irányított partiumi és hódoltságai missziók lehetséges célja, funkciója. Könnyen belátható, hogy az erdélyi központú vallás terjeszkedése automatikusan hozza magával általában is az erdélyi kapcsolatok erősödését, Erdély befolyásának növekedését. Sztárai Mihály *Igaz papságnak tiköre* című drámájában a katolikusok kérdésére („Hol ördögbe vagyon az ti pispéktök?”) a protestánsok így felelnek: „Nem ördögben, hanem Erdélyben”. Azaz úgy tűnik, hogy korábban az ortodox protestantizmus is erdélyi mintákat követett az egyházszervezésben. Mint Balázs tanulmánya az összes idetartozó adat összegyűjtésével és mérlegre tételével tudatosítja: mind a Partiumban, mind a Dunántúlon eljutott az unitarizmus abba a fejlődési szakaszba, amikor már felmerült az önálló püspökség szervezésének, létrehozásának gondolata. Az unitarizmus tehát, minden tanításbeli korlát fellazítása ellenére, társadalmi erőként hasonló módon viselkedett, mint a reformáció ortodox áramlatai. Egy bizonyos fejlődési ponton rákényszerült a szervezeti hierarchia éltrehívására, s úgy tűnik, ennek során módszereiben is az ortodox

irányzatok által bejárt utat, felállított mintát kívánta követni. Számolni kell a reformáció történetének azzal az általánosabb törvényszerűségével is, hogy a vallási tolerancia növekedése mindig a radikálisabb nézetek terjedésének kedvez, mint például német területen a lutheranizmussal szemben a kálvinizmusnak. János Zsigmond és a török toleráns magatartása (Balázs ez utóbbi kérdést is részletekbe menően tárgyalja) védernyő az unitáriusoknak, amelynek oltalmában, valóban kizárólag szellemi eszközökkel, mégis szabadon terjeszkedhetnek. Kérdéses azonban, hogy ez az expanzió, bár az intellektuális szabadság bátor gyakorlásának szép példáit is felmutatta, teljes „sikere” esetén nem vitt volna-e a magyar társadalom végzetes vallási szétaprózódása és európai elszigetelődése felé? Nem kötötte-e volna az országot politikailag túl szorosan az oszmán birodalomhoz? Nyilván nem véletlenül alakult ki az antitrinitarius gondolkodási irányzatok között az az elsősorban Jacobus Paleologus nevéhez köthető, szinkretikus teológiai elképzelés, amely a kereszténységnek a reformációval elvesztett egységét a mohamedanizmus integrálásával együtt szeretne volna helyreállítani.

A lutheranizmus és kálvinizmus erős nemzetközi irányzatokhoz kötődött, magyarországi térhódításuk, jóllehet a középkori vallási egységet nálunk is szétzúzta, mégis az európai folyamatokhoz való többszálú kapcsolódást szolgálta. Az unitarizmus ebből a szempontból kettős arculatú. Kétségtelenül újabb színfoltot jelenít meg az európai szellemiségből, ugyanakkor politikailag növeli a distanciát Európától, vallási szempontból pedig bizonyos mértékig elszigetel a már csak számarányuknak köszönhetően is meghatározó confessióktól. Eppen ezért kérdéses, hogy képes lett volna-e ugyanazt a társadalmi szervező szerepet eljátszani, azt a vákumot betölteni, mint amelyet a szentháromságvalló irányzatok eljátszottak és betöltöttek a töröktől megszállt területeken.

Balázs könyve ezekben a kérdésekben természetesen nem foglal állást, pontosabban föl sem veti őket nyíltan. Megmarad a fennmaradt adatok elemzéséből szoros logikával következő állítások mellett. Am éppen ezzel provokálja ki a további gondolkodást, a bennünket is töprengésre készítő kérdések megfogalmazását. Ezekre azonban nyilván csak az ortodox irányzatok fejlődésének hasonlóan elmélyült és alapos kutatásával lehet majd a jövőben hitelt érdemlően válaszolni.

Mint a bevezetésből kiderült, teológia és irodalom szerves kapcsolatának, kölcsönhatásának bemutatása Balázs könyvének egyik igazi újdonsága. A két terület között a radikális szentháromságtagadó nézetek terjesztése idején a hitvita a legfontosabb összekötő út. A hitvitának természetesen számtalan fajtája és lehetősége van. Egyetlen rövid ismertetés keretében nehéz volna bemutatni a különböző zsinatokon lezajlott hitviták jegyzőkönyveinek, a róluk szóló egyéb beszámolóknak, az előkészítő és kísérő, nyomtatott és kéziratos traktátusoknak hosszú sorát, amelyek finom stilisztikai, retorikai-poétikai elemzésével Balázs Mihály – nyugodtan állíthatjuk – új és időtálló eredményekre jut. Bemutatásuk során ismét az iménti módszert követjük, a bennünket megragadó vagy közelebből érdeklő témakörök kapcsán igyekszünk kiemelni és kommentálni a tanulmány lényegesebb megállapításait.

Az elemzett vitáknak mindenek előtt két fontos funkciója ragadható meg. Bennük, illetve általuk is *formálódik* maga a tanítás, az a nézetrendszer, amelynek egyúttal *terjesztésére* is születnek ezek az íráások. Ebből következik, amint ez a könyvből kiviláglik, hogy a hitvitákból legalább kétfelé vezet a nyelvi fejlődés útja, a nyelv lehetőségeinek kiteljesedését legalább két irányban segítik. Először is a fegyelmezett, logikus gondolkodás felé, amely finom distinkciókkal próbálja leírni a tanítások rendszerét, meghatározni egy-egy fogalom pontos tartalmát, elkülöníteni jelentésrétegeiket. Ebben fő fegy-

verként a Biblia-filológiát, annak ma is modernnek számító eszközeit használják az antitrinitáriusok: tekintetbe veszik a szöveg keletkezési körülményeit, a kánon kialakulásának történeti jellegzetességeit, hagyományozódásának kérdéseit, belső összefüggéseit, más szövegekre és a valóság különböző szintjeire való vonatkozásait. Rendkívül izgalmas (hogy Balázs egyik kedvenc szavával éljünk) az erdélyi és dunántúli antitrinitáriusok erős biblia-filológiai érdeklődésének és gondolkodásának részletes bemutatása mellett az, amit a tervezett, vagy „némely jezsuita források szerint” el is készült bibliafordításukról megtudunk. Újabb bizonyosság ez a szemléletmód arra nézve, hogy XVI–XVII. századi bibliafordításaink értékét, szellemi helyét nem lehet meghatározni a hozzájuk kapcsolódó és igen gyakran magyar nyelven is megfogalmazott hermeneutikai nézetek ismerete és rendszerezése nélkül. Az erasmista fordítóktól Tótfalusi 1685-i amszterdami kiadásáig gyakorlatilag valamennyi szöveget a kiadási elveket is rögzítő, gazdag bibliamagyarázó és nyelvtani traktátus-irodalom kíséri. Azaz nem pusztán a Biblia szövege járult hozzá igen nagy mértékben az anyanyelv fejlődéséhez, hanem a fordítás munkája indította el magáról a magyar nyelvről való gondolkodás folyamatát, illetve a kinyomtatott bibliai szövegeknek aktuális helyzetéről, jelentőségéről, az értelmezés kereteiről, lehetőségeiről és nehézségeiről szóló traktátusok már igen korán kialakították a szöveg értelmezésének és kezelésének, azaz a hermeneutikának és filológiának magyar szaknyelvét. Tehát nem a teológia az egyetlen tudomány, amelynek magyar nyelvű művelését regisztrálni lehet és kell a reformáció korában.

Igen elgondolkodtató továbbá, hogy az 1570-es években terveztek vagy el is készítették Erdélyben egy antitrinitárius bibliafordítást. Sylvester János glottomachiáról, a nyelvek harcáról beszél, mint Újtestamentum fordításának inspirálójáról. Vajon nem folyt-e a confessiók is között valamiféle harc a teljes magyar bibliafordítás elkészítését illetően? Szabó András kutatásai alapján ismert, hogy az 1590-re elkészült vizsolyi Biblia előkészítő munkálatainak már jóval előbb, az 1570-es években meg kellett indulniuk. Rádadásul Károli Gáspárnak már az 1560-as évek végén fel kellett lépniük a korábban ugyancsak Erdélyből érkező Egri Lukács antitrinitárius tanításainak terjedése ellen. Egri korábban Heltai Gáspár bibliafordításának volt munkatársa. A dunántúli unitárius misszió kiemelkedő személyiségét, Alvinczi Györgyöt vendégül látó Bornemisza Péter tervei közé pedig ugyancsak beépült a magyar Biblia kinyomtatása. S igaz, jóval később, de mégiscsak Erdélyben, erősen unitárius környezetben fogott hozzá Káldi György a Vulgata magyarításához. Természetesen a fennmaradt adatok egyelőre nem elegendőek arra, hogy belőlük az említett tervek, munkálatok és motivációk között bármiféle konkrét kapcsolatra lehessen következtetni; mégis, éppen az antitrinitárius Biblia-fordítás terve figyelmeztet arra, hogy a hívekért folytatott küzdelemben egy-egy confessio, felekezet által elkészített kanonikus érvényű vagy hitelű, de legalább erre törekvő anyanyelvű Biblia léte alapvetően határozza meg az illető felekezet kommunikációs helyzetét, a viták teremtette diszkurzusban elfoglalt pozícióját. Ebből a szempontból még ma sincs áttekintésünk a magyar Biblia kiadástörténetéről, de ahhoz, hogy ilyen valaha létrejöhesse, jelentős mértékben járul hozzá Balázs Mihály könyve.

A hitviták nyitotta nyelvi lehetőségek másik ága főként a személyes összecsapásokban manifesztálódik. A vitának ezen a szintjén egy metaforizáló, néha szinte misztikus, a szavak mágikus erejét kihasználó beszédmód fejlődik ki, amelyben a teológiai meggyőződés kifejtését egyéni szimpátiák és antipátiák befolyásolják, az argumentációt személyes indulatok telítik. A cél egymás érvelésének megsemmisítése, a másik személyiségnek hiteltelenné tétele; a retorikai invenció pedig igen gazdag terepet talál erre az ellenfél

külső és belső tulajdonságainak, társadalmi állásának, vagyoni helyzetének, származásának, műveltségének, erkölcsének, egyházának, tudományának gyalázásában. A nyelvhasználatnak ebben a *modus*ában nyomul be a hitviták tudós nyelvezetébe a népnyelv, népi gondolkodásmód és szemlélet. Később pedig ugyanez a népszerű beszédmód meghódítja a prédikáció műfaját, elvontabb teológiai kérdések kifejtésére is vállalkozik.

Előbb az 1570-es évek magyar nyelvű kálvinista-antitrinitárius hitvitáinak anyagából gazdag példatárat kapunk e beszédmód jelenlétéről, nyelvi erejéről, majd e beszédmód egyik lehetséges európai mintájának, forrásvidékének és lehetséges közvetítő közegének alapos feltárása következik. Végül megvizsgálja a tanulmány, hogy a „lelésnek” ez módja milyen szerepet játszott olyan „nagyobb fikciós kompozíciók”, már modern értelemben is irodalmi művek kialakulásában, mint a *Válaszúti komédia* és a *Nagyváradi komédia*, vagyis azoknak a szövegeknek a létrejöttében, ahol összegződnek és teljes pompájukban ragyognak a XVI. század szellemi mozgalmainak nyelvi teljesítményei. Szinte észrevétlenül simulnak bele ebbe a nagy ívű gondolatmenetbe olyan önmagukban is jelentős filológiai eredmények, mint az utóbb említett mű, a *Nagyváradi komédia* újra felfedezése, az eddig ismertnél teljesebb, sőt majdnem teljes szövegének közreadása, műfaji jellemzése, szerkezetének megrajzolása, eszmetörténeti helyének kijelölése.

Az európai nyelvi és irodalmi minták közvetítésében kulcsszerepe lehetett az Észak-Itáliából Németországba emigráló olasz teológus és humanista Celio Secondo Curione *Pasquillorum tomi duo* (1544) című munkájának. Curione műfajilag vegyes, főként különböző szatirikus szövegeket tartalmazó gyűjteményének egyes darabjai nagyon különböző retorikai-poétikai hagyományokba tartoznak, de formateremtő elveik azonosak, s a tudatosan egymás mellé válogatott alkotások kölcsönösen értelmezik egymást. Összegződik bennük a korai reformáció németországi irodalmi hagyománya, amelyben egy „frissen kikristályosodott dogmatikai alapról megfogalmazódott frontális támadás (...) a régi dogmarendszer megsemmisítésére tör, s így mellékesnek és esetlegesen gondolja az érzékletes konkrétumokat”, és a vágans kultúra poétikai szemlélete, amelyben „az érzékelhető világ kifordítása a fő szervező erő”. Ezekhez társulnak az Erasmus és Hutten által legmagasabb szintre emelt humanista szatíra hagyományai, amelynek gyökerei Lukianosig nyúlnak vissza. Meggyőzően bizonyítja a tanulmány, hogy a pasquillusok két kötetében közölt szövegek ismertek voltak az erdélyi antitrinitáriusok és ellenfeleik előtt. Természetesen nincs szó arról, hogy Curione kiadványa közvetlenül hatott volna, bár ez sem zárható ki, de mindenképpen jól reprezentálja azt a több rétegű retorikai-poétikai kultúrát, amelybe a későbbiekben vizsgálat alá vett magyar nyelvű szövegek is beleágyazódnak. Részletes ismertetése, elemzése – amelyet elsősorban Antonio Rotondó tanulmánya alapján és vele vitázva végez el a szerző – tehát nemcsak indokolt, hanem sokatmondó és új távlatokat nyitó a magyar irodalmi nyelv fejlődésének szempontjából is.

Mellőzve most az utolsó fejezetekben a *Válaszúti komédia* és *Nagyváradi komédia* kapcsán olvasható eredmények ismertetését, Balázs fenti gondolatmenete ismét csak megenged néhány észrevételt.

Curione gyűjteményének elemzése nyomán világosan látni kell, hogy a humanizmus és reformáció között nem csupán a profán szövegeken alkalmazott filológiai módszereknek a szent szövegekre való transzponálása jelent kapcsolatot, hanem a humanizmus által felfedezett és bejáratott, hajlékony retorikai, poétikai eszköztárat is birtokba vették és mozgósították a reformátorok hitigazságaik megfogalmazása és terjesztése érdekében. Balázs eredményeinek ismeretében az eddigieknél sokkal érthetőbbé

válík a XVI. század magyar nyelvi fejlődése: a hirtelen páratlan erővel megjelenő, szemléletes magyar irodalmi nyelv megszületésének folyamata. Mint Balázs nagyon találóan állapítja meg, előbb a latinban kumulálódtak azok az energiák (invenciók, kifejezőkészlet, beszédtechnikák, egyéb retorikai eljárások), amelyek szinte egyszerre robbantak az anyanyelven. A XVI. század nyelvi, ízlésbeli változásának fő okát eddig inkább a megváltozott közönség megváltozott igényében kerestük, azaz abban, hogy a reformáció szélesebb közösséget szólított meg a korábbiaknál, s ezért kénytelen volt a néphez érthető, népszerű módon beszélni. Most világosan áll előttünk az is, hogy ennek nyelvi feltételrendszere nem önmagában az élő népnyelvben volt adott, hanem a humanizmus nyelvi, illetve tudományos eredményeinek, a középkori vágans kultúra világlátásának és a reformáció didaktikai erőfeszítéseinek következtében nagyrészt a latin nyelvben alakult ki, s a megváltozott latin beszédmód ismerete és birtokbavétele tette lehetővé az anyanyelvű megszólalás minőségének szinte robbanásszerű változását. E nyelvi-irodalmi folyamat alakulásának gazdagon illusztrált, nagy erudícióval történt bemutatása lényegesen megkönnyíti a XVI–XVII. század irodalmának egységesebb szemléletét. Szkhárosi Horváth András és Sztárai munkáiban mutatkozik először erőteljesen a hitviták szatirizáló kedve és eszköztára, Heltai műveiben, amint arra Balázs most és korábbi tanulmányaiban is utalt, elsősorban a *Hálóban* már iskolateremtő erővel nyilatkozik meg, hogy a későbbiekben még inkább kiteljesedjék. Az előzmények ilyen rendszeres ismerete bizonyos értelemben Pázmány és az életműve körül zajló hitviták nyelvművészetét is újra gondoltatják majd –, de ez már mostani ismertetésünktől túlságosan messzire vezető kérdés.

Heltai János

